

vigilia

„A zsoltár az egyház hangja”

**BARSI BALÁZS,
LADOCSI GÁSPÁR,
TÖRÖK JÓZSEF,
DÉRI BALÁZS** írásai
beszélgetés
CZESŁAW MIŁOSSZAL

DOBSZAY LÁSZLÓ
a magyar egyházi megújulásról

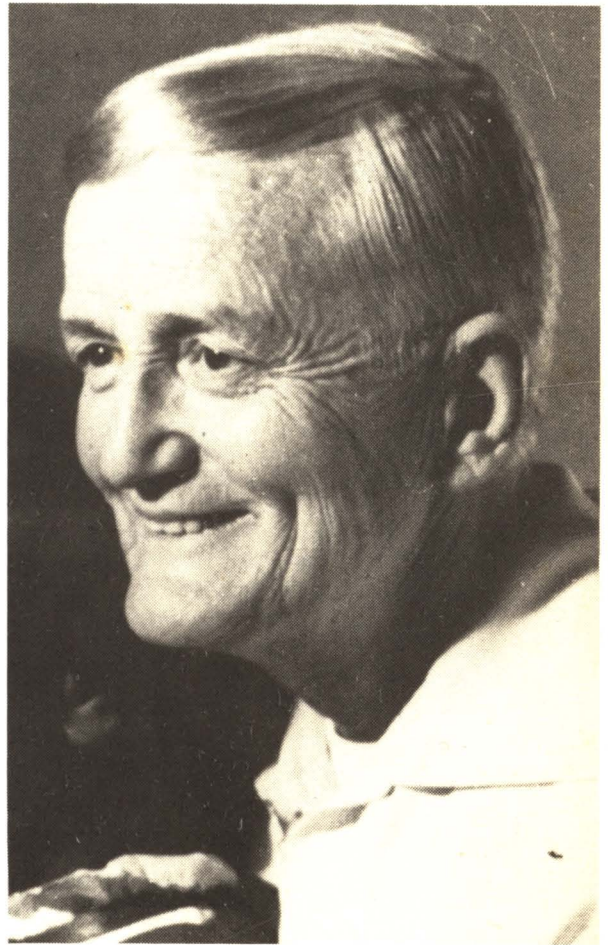
MÁRTON LÁSZLÓ:
Zsoltárköltő a máglyán

**SZABÓ FERENC
és GÉRALD ANTOINE**
Paul Claudelről

BELON GELLÉRT
Kodolányi János áttérése

POMOGÁTS BÉLA:
Negyedik Európa

KALÁSZ ISTVÁN elbeszélése

*Köszöntjük
Roger testvért
Magyarországon*

1989
5

ROGER SCHUTZ: Három pápa bizalma (Juth Lenke fordítása)	321
DOBSZAY LÁSZLÓ: Pax huic domui	323
BARSI BALÁZS: A zsoldárok képvilága	332
DÉRI BALÁZS: A mai magyar zsoldárfordításokról	336
LADOCSEI GÁSPÁR: A zsoldárok krisztológiai olvasásmódja	341
TÖRÖK JÓZSEF: A zsoldároskönyv átadása	346
Évszázadok magyar zsoldárfordításai	348
Czesław Miłosz a Zsoldárok könyve fordításáról (Ewa Czarnecka; Kende Ágnes fordítása)	350
MÁRTON LÁSZLÓ: Zsoldárköltő a máglyán	352
QUIRINUS KUHLMANN: Kihűlő zsoldárok (versek; Márton László fordításai)	355
KALÁSZ ISTVÁN: Budapest, százszor szép (novella)	356
MAÁR JUDIT: „Ecce homo duplex” (Beszélgetés Paul Claudelről)	359
SZABÓ FERENC: Claudel „megtérései”	364
ALBERT ZSUZSA: Haján körül gyöngy (vers)	366
TÜSKÉS TIBOR: Kodolányi nyelve	367
BELON GELLÉRT: Kodolányi János áttérése	369
CZIGÁNY GYÖRGY: Paradiso (vers)	374

MAI MEDITÁCIÓK

POMOGÁTS BÉLA: Negyedik Európa	375
--------------------------------	-----

A VIGILIA KEREEKASZTAL-BESZÉLGETÉSE

Tudomány és vallás (Czakó Gábor, Ferencz Csaba, Oberfrank Ferenc, Szörényi László, Tarcsai György)	379
--	-----

ÉLŐ VILÁGEGYHÁZ

Erdélyi levél	389
---------------	-----

NAPLÓ

Irodalom Salamon Anikó: Gyimesi csángó mondák, ráolvasások, imák (Barna Gábor)	392
Hamvas Béla: Láthatatlan történet (Kelényi Béla)	392
Színház Sík Sándor: István király (Borián Tibor)	394
Film A XX. Magyar Filmszemléről (Lőcsei Gabriella)	395
Zene Az Új Zenei Stúdió hangversenyei (Büki Mátyás)	398
Kulturális jegyzetek	399

A címlapon: Roger Schutz.

Főszerkesztő: LUKÁCS LÁSZLÓ

Laptulajdonos: ACTIO CATHOLICA Felelős kiadó: MAGYAR FERENC

Szerkesztő: Szent István Társulat, felelős vezető dr. Ákos Géza igazgató

Készítő: Pannon Nyomda Veszprém, felelős vezető: Danóczy Balázs igazgató

Táskaszám: 89 82254 Index szám: 25 921 HU ISSN 0042—6024

Szerkesztőség és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V. Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 177—246. 173—933, Postacím: 1364 Bp. Pf. 111. Előfizetés, egyházi terjesztés és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Utcan át árusítja a Magyar Posta. A Vigilia csekk számla száma: OTP 37—343—VII. — Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat, H—1300 Bpest, Pf. 149. Ára 25,— USA dollár, vagy ennek megfelelő más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H—1850 Budapest) a Kultúra 024—7. sz. csekk számlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigiliára vonatkozik. Előfizetési díj 1 évre 480,— Ft, 1/2 évre 240,— Ft, 1/4 évre 120,— Ft, egyes szám ára 40,— Ft. Megjelenik: havonta. SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD ÉS CSÜTÖRTÖK 12—2-IG. KÉZIRATOT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Három pápa bizalma

1986. október 5-én II. János Pál pápa Taizébe látogatott. Szavaiból az a szeretet sugárzott felénk, amellyel még XXIII. János ajándékozott meg bennünket. Azt mondta: „Ragaszkodásomat és bizalmamat azokkal a szavakkal fejezem ki, amelyeket XXIII. János pápa mondott, aki annyira szerette önöket: Ó, Taizé, ez a kis tavasz!”

Harminc évvel ezelőtt, 1958 novemberében a lyoni bíboros kezdeményezte, hogy az akkor megválasztott pápa, XXIII. János, fogadjon bennünket. A beiktatásra érkező üdvözlő delegációkat megelőzve, elsőként köszöntöttük az új pápát. A fogadás egészen egyszerű, közvetlen bangulaiban zajlott le. A Szentatya nagy szeretettel és érdeklődéssel hallgatott meg minket, és hívott, hogy a kiengesztelődés témájáról máskor is beszélgesünk. Ez a nap az új kezdet mérföldköve lett számunkra. XXIII. János nagy lendülettel adott munkánknak, és kitörőbetelesen megjelölte Közösségünk hívását.

Nem sokkal megválasztása után a pápa bejelentette, hogy egyetemes zsinatot hív össze. Akkor mondott szavai lelkünk mélyéig megrendítettek, és egészen új perspektívát nyitottak meg a kiengesztelődés előtt. „Nem azt keressük — mondotta a pápa —, hogy kinek volt igaza és ki tévedett; a felelősségben mindnyájan osztozunk. Mi azt mondjuk csupán: egyesüljünk végre, és vessünk véget a megosztottságnak!”

XXIII. János kezdeményezéseit sokszor nem volt könnyű átültetni a gyakorlatba. Egy magánkihallgatáson bizalmasan elmondotta a pápa, hogyan szokott fontos elhatározásra jutni. „Beszélek az Úrral — mondotta —, egészen alázatosan és egyszerűen. Olyankor egy szót hallok, s azt kell másoknak továbbadnom. Bizony előfordul, hogy az a szó a torkomon akad, de azután mégis ki tudom mondani.” Athenagorász konstantinápolyi pátriárka hasonló ember volt. Mikor elmondtam neki, hogy a pápa nem mindig tudja megvalósítani kezdeményezéseit, azt válaszolta: „Ha ez így van, akkor még jobban szeretem őt.”

1963-ban jártuk utoljára a pápánál. Hárman kerestük fel. A Szentatya tudta, hogy halála közel van. Előrehaladott rákja miatt sokat szenvedett, és egyik munkatársa, Mgr. Dellacqua közölte, hogy a fogadásra akkor kerül sor, amikor a pápa fájdalmait enyhülnek. Ez a fogadás szokatlanul sokáig tartott. Soba nem mondtam el mindent erről a beszélgetésről, hogy a pápa nagylelkűségét mások félre ne értsék.

Tudatában lévén, hogy többé nem látjuk élve a Szentatyát, szavait úgy hallgattuk, mint lelki végrendeletet. Két kérdést tettünk fel neki: az egyiket Taizé jövőjére, a másikat az Egyházban betöltött hivatásunkra vonatkozóan. Taizé jövőjéről a pápa úgy nyilatkozott, hogy Közösségünk az ő szemében már része az egyetemes Egyháznak. Az Egyházban betöltött helyünk miatt pedig ne aggódjunk. Az Egyház egyre szélesedő koncentrikus körökből áll — mondotta —, és kezével jelezte is a kör alakot. Közösségünknek jelenleg nem kell mást tennie, mint folytatni a megkezdett utat. A pápa úgy látja, hogy már belül vagyunk az Egyházon. Ezek a szavak mintegy elhelyeztek minket az egyházi élet valóságában.

Halála után kétszer fogadtuk öccse, Giuseppe Roncalli látogatását, aki unokájával, Fulgenzióval járt nálunk. Az idős ember mindent figyelmesen megnézett. Észre vette például, hogy a fiatalok milyen szegényes szálláson vannak elhelyezve. Egyik este azt mondta unokájának: „Ami itt bontakozik, azt az én bátyám kezdeményezte.” Ez az öreg bergamói parasztember megérezte, mennyire szerettük a bátyját, s hogy ez a szeretet kölcsönös volt. Valóban! Mi lett volna Taizéből XXIII. János nélkül?

Igaz, VI. Pál pápát már tizenöt évvel megválasztása előtt ismertük. Milánói, majd római találkozásaink alkalmával mindig nyílt volt irányunkban. Már pápa volt, amikor egyszer a fiatalokról beszéltem neki. Meg akarta ismerni problémáikat. Azt mondotta nekem: „Szeretném átlátni a helyzetüket... Ha önnek van kulcsa az ifjúság megértéséhez, kérem, adja át nekem.” Azt feleltem: „De hiszen Önnek megvan a megfelelő áttekintése, ami pedig minket illet, nincsen kulcsunk, nincs meghatározott módszerünk.” Egy másik alkalommal pedig, mikor a taizéi ifjúsági zsinatról volt szó, kétszer is elismételte: „Csinálják meg!”

Igen jólesett, amikor 1968-ban VI. Pál meghívott, hogy kísérem el repülőgépén a bogotai eukarisztikus kongresszusra. És még sok más emlékem is van; mind-mind nagyon emberi. A pápa tudta, hogy a zsinat idején a testvérekkel mindennap vendégül láttunk néhány püspököt. Egy este a Vatikánból nagy láda almát és körtét kaptunk azzal, hogy a pápa szeretné velünk megosztani a gyümölcsöt. VI. Pál igen szeretett ajándékozni. Ez engem eléggé zavart, mert mi sohasem fogadunk el sem adományt, sem ajándékot. Egyszer meg is mondtam a Szentatyának, hogy az ajándékot mi továbbadjuk másoknak. Erre azt felelte: „Nem, ezt Taizének szántam.” Hogyan lehetne elutasítani egy pápa szavát? Legszebb ajándéka egy kebely a taizéi misék számára. Ezt együtt őrizzük XXIII. János breviáriumával, melyet a pápa halála után kaptunk meg.

Ahogy idősödött VI. Pál, úgy töltötte be őt egyre jobban a természetfölötti; szinte tapinthatóvá lett benne. Egy évvel halála előtt a pápa egy magánkiballgatáson meglepő megjegyzést tett arról, hogy őt mi élteti. Annyira meglepett, hogy önkéntelenül kitört belőlem, mit tartok erről a megpróbáltatásokkal oly nagyon elárasztott pápáról. Azt mondtam: „Szentatya, Önből Krisztus szentsége sugárzik.”

Akik ma újraolvassák VI. Pál írásait, megértik, hogy e szövegek kimeríthetetlen kincseshányai olyan gondolatoknak, melyek fontosságát csak később fogjuk igazán értékelni.

Tíz évvel ezelőtt meghívást kaptam a német katolikus fiatalok freiburgi összefüvetelére. I. János Pál akkor kezdte meg pápai szolgálatát, és semmi sem sejtette közeli halálát. Én szerettem volna reményt ébreszteni a német fiatalokban, ezért azt mondtam nekik, hogy Lengyelországból jön majd új tavasza az Egyháznak. Nem gondoltam, hogy egy hónap múlva lengyel pápánk lesz!

Krakkó érsekeként Wojtyła bíboros kétszer jött el Taizébe. Pápává választása után én is ott voltam a beiktatási ünnepségen. Mikor eléje járultam, azt mondtam: „Dicsértessék Jézus Krisztus, hogy ilyen jó pápát adott nekünk.” Azt felelte: „Roger testvér, jöjjön gyakran hozzám.” Miután beszélt az üdvözlésére érkezett delegációkhoz, külön szólt még hozzám: „Nyújtsunk egymásnak kezet a kiengesztelődés jeleként. Hiszen mi mind a ketten ezt akarjuk ugye, Roger testvér?”

Pápaságának kezdetétől tett utazásai mutatják a Szentatya lelkipásztori lelkületét. Már első enciklikájában ezt írta: „Krisztus valamiképpen egyesült az emberrel, minden emberrel kivétel nélkül — még akkor is, ha az emberek ennek nincsenek tudatában.” Az egész emberi családról való lelkipásztori gondoskodás vezette akkor is, amikor felszólította a keresztényeket, tegyenek meg mindent az anyagi javak igazságosabb elosztásáért. Ha szükséges, „az egyházi javakat is áruba kell bocsátani, hogy kenyeret, ruhát és megfelelő lakást tudjanak adni azoknak, akik e javaktól meg vannak fosztva”.

II. János Pál pápa az egész világnak elkötelezett pásztora. A feltámadott Krisztusból és az Evangéliumból meríti az erőt, hogy azoknak is pásztora lebessen, akik elutasítják őt. A pápa jól tudja azt is, hogy a Szent Szűz szíve az egyetemesség szimbóluma. Innét meríti II. János Pál pápa azt a hatalmas energiát, amellyel mindig új meg új indítékot ad az egyetemesség gondolatának az Egyházban. És innét meríti az erőt a mártíromság-hoz is, amelyet a pápának ma el kell viselnie Krisztusért és az Evangéliumért.

DOBSZAY LÁSZLÓ

Pax huic domui

Töprengések a magyar egyházi megújulásról

A válságból ébredő, megújulásra áhító országban az egyház élete is fordulóponton áll, megújulásra vár. Reményeket keltő és veszélyeket rejtő ez a pillanat. Kétszeresen is tévedhetünk: a jelen megítélésében és a jövő megragadásában. Kényelmes lenne a nehézségekért mindenestől az egyház és hatalom viszonyát okolva elfeledkezni arról, ami saját belső bajainkból forraszik és csak belső gyógyítással gyógyítható. A jövőt nézve pedig: rettenetes lenne az esetleg megnövekedő külső lehetőségektől megszédülni, vagy külföldi áramlatok importálásával helyettesíteni a valódi szellemi és funkcionális megújulást.

Töprengenünk és fohászkodnunk kell. Visszamenni a forrásokhoz, ugyanakkor a jelen *igazi* (s nem látszólagos) realitásainak éber érzékelésével élni. Az alábbiak egy olyan laikus értelmiségi töprengései, aki négy évtizede figyel intenzíven az egyház ügyeit, s bár tudja, hogy nem méltó ily nagy kérdésekben megszólalni, mégis úgy érzi, amit lát, ki kell mondania, hátha segíthet vele. Részletes kifejtést igénylő, nagy kérdéseket kell itt röviden összefoglalnunk, s így aligha kerüljük el a félreértést. Talán lesz még alkalom egyes pontokról részletesebben szólni: kifejtésül, ha erre igény van, magyarázatul, ha valamit nem jól világítottunk meg.

I.

1. A pangás legfőbb oka és egyben a megújulási folyamat legveszélyesebb csapdája a lényegi, központi vallásos tartalmak gyakorlati behelyettesítése nemes, de másodlagos tartalmakkal. A vallás középpontjában maga a vallási élet áll, és nem annak úgynevezett világnézeti vonatkozásai. Istent nem lehet segédítéltként kezelni egy világnézeti levezetés vagy cselekvési program számára. De a vallási életben belül is van egy elsődleges tartalom és elsődleges forma, majd aköré rendeződik mindaz, ami annak kisugárzása vagy támasztórendszere. Fennáll annak veszélye, hogy egyének (papok és világiak), csoportok vagy közösségek életében kevésbé vonzóznak tűnik e központi tartalom mindennapos szolgálata, a „hétköznapi” egyházi élet, mint a szenzációk. A legfontosabb hittételek tanítása, a szentségek kiszolgáltatása, az állandó templomi imaélet szerény és kitartó munkát kíván, s nem olyan „izgalmas”, mint a különleges rendezvények, találkozók, a csodás események, az évfordulós tömegdemonstrációk, új és új ötletek. A perifériának sokféle nemes eleme megengedett és gyümölcsöt termő, de csak akkor, ha figyelmünk, lelkesedésünk, energiánk elsősorban a központira irányul, ha már mindent megtettünk, hogy a legfontosabb dolog, a vallási élet mindennapi gyakorlata rendben legyen. Akkor, ha e kedves hozzáadások felé nem egyfajta állhatatlanság, kalandvágy vonz, nem az, amit a lelkiélet klasszikusai a vallási életben is fenyegető „rendetlen kívánságok” közé sorolnak.

2. Az egyház tanító tevékenységének magja a *dogma*, a hitigazságokban való lehorogonyzás. Jogosult az érzelmek mozgósítása, súlyos kötelesség a „mit *tegyünk?*” hirdetése.

De mindez az isteni *igazságok* biztonságában gyökerezik. Az utóbbi évek hitoktatása — tisztelet a kivételnek — nagyon gyakran elhanyagolta a jól fogalmazott hitigazságok (és persze a tételes erkölcsstan) korrekt átadását. Keveset hallunk három-egy Istenről, teremtő és megváltó művéről, hogy Guardini szavával éljünk: keveset a Logoszról, mely megalapozza az Ethoszt. A tizenévesek körében ez látszólag nem is okoz bajt: a közösségi élmények megtartják őket, az erkölcsi buzdítások jó talajra hullanak. „Rendes gyerekek” kerülnek ki a hittan csoportokból, s ez manapság nem is kis dolog! Mégis, amikor az ifjú az életbe lép, a felnőttkor évtizedről évtizedre változó problémáival kerül szembe, kiderül, mekkora baj, ha az alapok hiányosak. Az élet felteszi a kérdéseket, melyek megválaszolásához rendezett hittudással kellene bírni. Ennek hiányában az eredmény lehet eklektikus válogatás a hitigazságok között, a vélekedésekhez való gyors csatlakozás, a diffúz eretnekség, a saját kincsek nem ismeréséből fakadó felekezeti közömbösség, s hasonlók. És hogy szeressék, akit nem ismernek? Mindenesetre: a kateketika és homiletika bizonyos *tartalmi* kiüresedését látva szükségesnek kell itélni egy átfogó önvizsgálatot, szolid alapokra helyezve a hitoktatást minden fokon (a papképzésig felmenően), a szükséges mértékig egységesítve és ellenőrizve a katekézis tartalmát.

3. A katolikus lelkiélet két pólus erőterében helyezkedik el. Első: a biztos, józan és gazdag hitismeret, a vallási gyakorlatokban, a formális liturgiában való gondos és jószándékú megmaradás, a hitélet jó értelemben vett egyszerűsége, értelmessége és megbízhatósága. A másik pólus: a tág értelemben vett misztika, a lélek találkozása isteni Jegyesével, az az egészen egyéni, mindenkitől elzárt nász-szoba, melyben a legbensőbb én a szeretett Istent nézi, szólítgatja és egyesül vele. Az Isten, az Ő csak a lélek magányában lesz TE az ember számára. A két pólus nem ellentétes egymással, hanem feltételezi egymást. A misztika génuszainak minden szavából a józanság, tudás, az egyszerű kötelességek iránti hűség, a liturgia megtartásának készsége csendül ki. Viszont a teológia, a vallási gondolkodás, a liturgia nagyjainak egész magatartásából kitetszik a szemérmesen elrejtett belső misztikus tűz. És egyik sem a génuszok kizárólagos tulajdona: minden katolikus embernek — a maga módján — birtokolnia kell mind a vallási élet tárgyias valóságának nyugodt racionalitását (mely őt az igazi közösséghez, az igazság közösségéhez kapcsolja), de azt a misztikus gyöngédséget is, mely őt a lélek magányában teremtőjéhez és megváltójához, megszentelőjéhez és majdan egyetlen boldogságához köti.

E kétpólusosság nemcsak ajándék, hanem feladat is, melyre az egész egyházi életnek ihletnie és nevelnie kell. Hogy mennyire nem egymás ellen valók, abból is látszik, hogy rendszerint egyszerre alszik ki mindkettőnek ereje. Ha az előző pontban a biztos hitismeret átadásának gyengeségéről kellett beszélnünk, most ugyanúgy hiányolhatjuk e misztikus ihletés erejét. Az egyháznak a történelem tanulsága szerint megvoltak az eszközei mindkét irányú nevelésre. Arra is, hogy a személyes Isten-kapcsolat vágyát gyermekeiben felkeltse, s hogy gazdag és valós tapasztalati kincset felhasználva a mindennapi ember misztikáját is formálja, a torzulásoktól megóvja, a lélek merész egyensúlyát megőrizze. Nem is oly rég még gondosan számon tartották, tanították a lelki gazdagodás útját és eszközeit, de az alig észrevehető, a lelki életet mégis alapjában mérgező hibákra is jó előre figyelmeztettek. Mintha ez a nevelési örökség ma hiányozna a hithirdetésből, hitre nevelésből, vallási irodalomból. Talán már az ifjú papok sem tanulják? Pedig ezt nélkülözve vagy eltorzítva ugyan nyerhetünk jó közösségi embereket, világnézeti bajnokokat, esetleg rajongókat is, de az igazi, állandó megújulás belső erőforrásai kerülnek veszélybe.

4. Azok mögött, amit az első pontnál elmondtunk, általában jószándékú, de rosszirányú szorgoskodás nyomozható ki. De nem kisebb baj a „jóra való restség”, a mozdulatlanság, kényelmesség, a minimalizmus kísértése sem. Amint két, látszólag ellentétes jó, úgy két ellentétes rossz is megfér egymással. Az önkényesség és a túlélésre való berendezkedés

(kicsiben, plébániai méretben éppúgy, mint nagyban, egyházmegyei vagy országos léptékben) ugyanannak a bizonytalanságnak a vérmérséklettől függő két megnyilvánulása. Sőt megfér a két rossz egymással egy emberben is: ugyanakkor, amikor grandiózus erőfeszítésekre vagyunk képesek saját ötleteink megvalósításában, hirtelen restté és kishitűvé válunk, amikor az egyház által felkínált tanításban, lelki örökségben, liturgiában való elmélyedés vagy erre nevelés kívánná aktivitásunkat. „Jó lesz így is”, „érvényes a mise így is”, „ne terheljük meg magunkat újabb gonddal” — ezek a kimondott vagy kimondatlan visszautasítások. A minimális kötelezőre, az egyre kevesebbre redukált egyházi tevékenység, mely nem akar több keresésére inspirálni és buzdítani lépten-nyomon, minden apróságban megmutatkozhat, s a sok „apróság” egy közhangulattá, közérzülletté egyesül. Az elspórolásnak e júdási szelleme („mire való ez a pazarlás?”) különösen jól kitapintható a liturgiában (szinte szimbóluma lehetne ennek ünnepeink sorsa). Pedig a jókedvű adakozásra, vagyis a minél többet adásra nemcsak az evangélium szólít fel, de erre indíthatnak korunk bajai is: a nehéz időkben háromszor annyi energiát kell áldozni olyan dolgokra, melyek normális időben szinte maguktól mehetnének. Erre a nagylelkűségre invitál a krisztusi szó: „Azért jöttem, hogy életük legyen, s minél bőségesebb életük legyen.”

5. Úgy vélem, újra kell értékelnünk a hagyomány szerepét. A hagyományt sokan összetévesztik azokkal az apró megszokásokkal, melyek életünkben ránk ragadnak, s melyekhez öregesen ragaszkodunk. Így nézve a hagyomány egyszerűen rutin, kényelem, gondolkodásmentesség, a „progresszívek” szemében pedig a megújulás akadály. Valójában azonban — s ezt a történelem minden ismerője tudja — a hagyomány még a világi társadalom életében is egészen mást jelent; az egyház életében pedig a megszokásoktól egészen szabatosan elválasztható („szenthagyomány”). A hagyomány két fő jellemzője éppen az, amit a könnyelmű gondolkodás megtagadna tőle. A hagyomány nem passzív őrzést, hanem állandó meghódítást, birtokbavételt, aktív szellemi erő kifejtést kíván tőlünk. (Kodály: „Az elődök kultúrája egy-kettőre elpárolog, ha minden nemzedék újra meg újra meg nem szerzi magának.”) Másrészt a hagyomány állandó ösztökeje a megújulásnak, az alkotóerőnek, a valódi újításnak; az igazi kreativitás sugalmazója, és a napi szempontoktól megmérgezett ítélőképeség gyógyszere. A hagyomány a leghatékonyabb forradalmi erő, a legerőteljesebb reformmozgalmak mindig a hagyományhoz való visszatérésből indultak el. (Ha az ország mai megújulási folyamatának kezdőpontját egy eseményhez akarom kötni, valószínűleg Klaniczay Tibor cikkével kell a történetet elkezdeni: „A hagyományok ébresztése”.) A katolikus egyházban a 20. század elején kezdődő reneszánsz az egyházatyák, a liturgikus hagyományok és a tomizmus újrafelfedezésének gyümölcse volt. A magyar egyházban emlegetjük ugyan a hagyományokat, és ünnepeket is szívesen rendezünk őseink tiszteletére. De ha a fiatalság (vezető papjaival együtt) oly gyakran érzéketlen az „erős” hagyomány iránt, akkor ez azt jelenti, hogy a hagyományok meghódítására nem tettünk elég erőfeszítést. E meghódítás pedig nem más, mint pontos és lehetőleg maradéktalan megértése annak, amit egy adott hagyomány jelent, s ez csak a hagyomány *forrásaival* közvetlen kapcsolatba kerülve érhető el. Tudnunk kell olvasni, tudnunk kell tanulni — a szó legtágabb értelmében. S mivel nemcsak magyar megújulásról van szó, a hagyomány e birtokbavételének kötelessége szükségszerűen magába foglalja az *egyetemes egyház kincseinek* öntudatos és munkás feltárását.

6. Amikor a vallási élet magát alkotó dolgok elsőségéről beszélünk, nem akarjuk kisebbiteni annak a kisugárzó erőnek jelentőségét, mely a kinyilatkoztatásból kiindulva a profán világ szféráit is keresztény tartalommal tölti be. Ilyen mindenekelőtt a keresztény filozófia, majd a keresztény szellemű antropológia, történetirodalom, szociológia, neveléstudomány és -gyakorlat, stb., majd még tovább, az emberi tevékenység számos

területe. Bár a kereszténység nem pusztán ideológia vagy világnézet, nagyon is szükséges lenne e téren is az ocsúdás, vagyis egy színvonalas keresztény tudományosság, pedagógia, szociálpolitika stb. továbbművelése. Nyomatékosan ki kellene jelentenünk, hogy a kereszténység minden területen magáévá teszi az értékeket, s elutasítja az értéktelenséget. Az értéktelenséget szent dolgok eszközévé avatni nem más, mint a „cél szentesíti az eszközt” sokszor csúfolt vallott elvével azonosulni. Világossá kell tennünk, hogy a kereszténység részvétele az emberi kultúra és társadalom nemes ügyeiben nem egy akcióprogram része, hanem a kereszténység igazság-üzenetéből következik. Alapja az, hogy a kereszténység nem taktikából, hanem az igazság kedvéért tiszteli az igazságot (az etikai és esztétikai igazságot is). Sajátos mondanivalója van elsősorban mindarra vonatkozóan, amit a kinyilatkoztatás fénye bevilágít. De a keresztény a természetes erények terén is elkötelezte magát az emberiség legszebb javaival: az értelemnek, a jognak és igazságosságnak, a humánumnak, az erudíciónak, a szépségnek védelmére és ápolására. A kinyilatkoztatás és a philosophia perennis azonban minden területen más-másképpen társul a szaktudományok illetékessége alá tartozó ismeretekkel és technikával. Ezért helyre kell állítanunk a szaktudás becsületét az egyházi gondolkodásban, ha nem akarunk egy keresztény sarlatánság áldozataivá válni. Ahogy önmagunkban is egyszerre működik a keresztény világnézet és a szigorúan civil szaktudás, úgy a határterületeken is döntő a nem katolikus vagy éppen ateista szakemberekkel való együttműködés, már csak önmagunk ellenőrzése érdekében is. Hogy egyes kérdésekben hol húzódik a határvonal a kinyilatkoztatott, illetve a keresztény filozófiai igazságok és a szakterületek között, kényes, elemzést és nagy tapasztalatot kívánó kérdés. Ezért is szükséges lenne, hogy a keresztény *gondolkodás* olyan fórumokhoz jusson, ahol megfelelő környezetben, nyugodtan mérlegre tehetők a kereszténység nevében kimondott állásfoglalások, s olyan katedrához, melyről a jövőendő gondolkodó generációknak átörökíti a keresztény tradíció maradandó elemeit.

7. Ahhoz azonban, hogy a katolikus gondolat akár az egyházon belül, akár azon kívül autenticitását visszanyerje, az egyház szellemi hanyatlását sürgősen meg kell állítani. A katolikus egyház, mely századokon át az igaz—jó—szép szolgálatának legfőbb ihletője volt, amely az emberiség szellemi élvonalában állott, ma egy antiintellektualista és kultúraellenes hullám keserű gyümölcset eszi. Az, hogy tévedések megfogalmazódnak az egyházon belül, kétezer év óta megszokott dolog. De szomorú látni, hogy oly primitív tévedéseket is csak lelkes taps vagy erőtlen megbotránkozás fogad, melyek gyengéit már középiskolás hittani ismeretekkel is ki lehetne mutatni. Az, hogy a konzervativizmus—progresszivizmus képtelen alternatívájának csapdájába a Biblia figyelmeztetése (1 Tessz 5, 21) és a nagy öregek, a keresztény értelmesség utolsó bajnokainak óvása ellenére gyanútlanul besétáltunk, olyan naivitásra mutat, mely kiművelt emberfökhöz méltatlan.

Mit jelentsen e szellemi hanyatlás megállítása? Nem kapkodás vagy szellemi mindenevés a gyógyszer. Egyrészt az alapvető dolgok biztos, korrekt és nagyon mély tudására van szükségünk, másrészt a szellemi *képességeknek* — a tanulékonyágnak, tudásvágynak, ítélőképeségnek, értékösztönnek, szellemi alázatosságnak, éberségnek — begyakorlottságára és elevenen tartására. Csak a biztos alapok és az ítélőerő teremtenek olyan folyamatosságot a szellemi életben, amely szervessé teszi az új és a régi kapcsolatát, megóvjá az embert mind a makacs elzárkózástól, mind a divatok előtti nádszálahajlongástól. S bár az egyes ember ezt az eszményt csak képességeinek arányában közelítheti meg, az egyház közösségéből, az egyházból mint kollektív tudatból semmiképpen sem hiányozhat e természetes kiművelt és a természetfölöttire kinyílt bölcsesség. S itt sem a „világ okossága” az, amire vágyunk, hanem az a nehezen megmagyarázható, amit a „szellemi értékek feltétlen tisztelete”, „az egyház dolgaiban való nagyigényűség”, „a szellemi kihívásokkal szemben való érdeklődő éberség”, ugyanakkor „a fegyelmezett

állhatatosság” megjelölésekkel írhatunk körül. Ebből a szellemből nőhetett ki egy Szent Ágoston, egy Aquinói Szent Tamás, egy Szalézi Szent Ferenc, egy fenséges liturgia és a keresztény művészet, a keresztény szellemiség tanúi, tanítói és a jelent is kötelező példái.

8. Az előző bekezdéseket könnyen címkézhetné valaki arisztokratizmusnak, mely ellentétben áll egy „népközel”i” pasztoráció ideáljával. Úgy gondolom, a kérdés helytelen megfogalmazása is akadály lehet az igazi megújulásnak. Ezért röviden meg kell vizsgálnunk, mi az egyház hiteles magatartása e tekintetben. A történelemben voltak ugyan túlzások mind az ezoterikus műveltség, mind a populizmus irányában, ezek azonban szinte mindig eretnekségbe torkolltak. A katolikus egyházban a két tendencia egyszerre, s mindkettő teljes erejében jelen volt. A teológia, a filozófia, a jogalkotás, a liturgia, a művészet, az erkölcsi elvek a legmagasabb szinten virágoztak, s az emberiség legnagyobb szellemi teljesítményeivel vetekedtek. De nem lehetett olyan alacsonyan valaki, hogy az egyház ne tudott volna lehajolni hozzá a katekézisben, a prédikációban, a lelki vezetésben, a népi ájtatosságokban, az egyéni jámborság élesztésében. De nemcsak arról van szó, hogy mindkettőnek megvannak az érvényességi területei. Nem függetlenek egymástól és nem ellentétesek egymással. De nem is egyenrangúak, hiszen a katekézis mércéje a teológia, a lelki vezetés az erkölcsi elvek stb. Ahogy egy kitűnő gondolkodó formulázta: a dóm a falusi templom mintája, s nem fordítva. A két végpontot számos átmeneti fokozat köti össze. A „magas szféra” jelenléte ihleti a tömeg-pasztorációt; az egyszerű népi vallásosság viszont melegséggel járja át amannak megnyilvánulásait. S ezért a legnagyobb teológus is az egyszerű ember hitével imádkozik, de az egyszerű ember is a legmagasabb szférába emelkedhet fel az igazság megismerése, az egyház életbölcssége és a liturgia által. Az egyház tehát egyiket sem áldozhatja fel a másik kedvéért.

A vallási magas-szféra és a „népies” vallásosság összeegyeztetése a magyar egyház hagyományaival is összhangban van. A magyar egyházat István óta jellemzi a két szféra egyenlő intenzitású művelése és a kettő állandó egymásra hatása. Az ennek szellemében való tevékenység jobb alapja a megújulásnak, mint a mai nyugati egyház divatjainak bámulása és utánzása, mely — ha gyümölcseiről kell megítélnünk — nem sok bámulatot érdemel. Az erkölcsi hanyatlás, az abortusz, a szexuális aberráció és pornográfia, a kábítószerhasználat nem az ateista állam mesterkedésével jutott hazánkba, hanem a szabadnak és kereszténynek mondott Európa hatására. S e folyamatban a nyugati egyház erőtlenné bizonyult, sőt egyes egyháziak még védelmezték is ideológiai-teológiai érvekkel a dekrisztianizációs folyamatot. — Az utóbbi években került a figyelem előterébe a lengyel modell, mely egy erős népi vallásosság és katolikus közmegegyezés termékenységét a papi hivatások szép számával is igazolni tudta. Nem szabad azonban e modell sajátos létfeltételeit elfeledni, s kérdés, hogy hosszabb távon nem jelentkezhetnek-e a népi-politikai színezetű vallásosság hátrányai Lengyelországban is. Nekünk mindenképp tanulnunk kell, de a megújulás munkájában az egyetemes és a magyar katolikus hagyományokra kell támaszkodnunk és Isten segítségét kérve saját belső erőforrásainkat kell megelevenítenünk.

II.

Ha a következő bekezdésekben az egyház hierarchikus szervezetét vesszük szemügyre, könnyen érhet az a vád, hogy illetéktelenek vagyunk, vagy hogy a keresztény nép ügyével nem törődünk. Mentségünkre szolgáljon, hogy a hívő nép életének reformja nem intézményi, hanem morális jellegű. Most viszont a látható egyház áll szemünk előtt, s annak intézményei, tehát sohasem az egyes személyek, hanem inkább a konstellációk.

1. Ha azt szeretnénk, hogy a püspök valóban prófétája, atyja, s mindenről gondoskodó

kormányzója legyen a rábízottaknak; ha azt szeretnénk, hogy az egyházmegyében a szellemi és pasztorális lendület előmozdítója legyen; ha azt szeretnénk, hogy kiszabaduljon izoláltságából, s ne ünnepi alkalmak felületes találkozásai adják a kiszabadulás illúzióját; ha azt szeretnénk, hogy a püspök papjaival együtt-gondolkodva, -töprengve, -kínlódva ossza meg gondjait és gondjaikat, akkor két negatív feltételt kell teljesíteni. Felszabadítani őket a bel- és külföldi reprezentációk, protokolláris kötelezettségek időrabló tömegének legalább egy részétől; hogy *sokkal több* időt szentelhessenek az egyházmegyéjükkel való érdemi foglalkozásra. Továbbá: alig halasztható tovább annak megvizsgálása, hogy Magyarország jelenlegi egyházmegyei beosztása egyáltalán lehetővé teszi-e a püspök, a papság és a nép eleven kapcsolatát.

2. Teljesen újra kellene értékelni a káptalanok szerepét. A káptalanok kialakulásuk idején nem a honor és decor közvetítői voltak kiérdemesült papoknak, hanem az egyházmegye valóságos, szellemi erőközpontjai. Az egyházmegye életének folytonosságát a testületi hagyományok, a szilárd személyi és intézményi feltételek révén elsősorban a káptalan biztosította. A káptalan mindenekelőtt az egyházmegye nevében és az egyházmegyéért való állandó imádság szentélye volt. Azután a lelki, szellemi, intellektuális élet műhelye és szétsugárzója az egyházmegye papjain és iskoláin át a nép felé. A káptalan továbbá a püspök tanácsadó testülete, valóságos szenátusa, egyben a kormányzás hatékonyságának is eszköze. Különösen a korai középkorban, amikor a püspök az őt körülvevő papi és szerzetesi közösség társaságában járta egyházmegyéjét, a káptalan volt az egyházmegye missziós központja is. S talán az sem mellékes, hogy a káptalan a hiteleshelyi intézményen keresztül világi funkciót is vállalt, aminek előnye az volt, hogy tagjai a világban otthonosabban, magabiztosabban, talpraesettebben mozogtak, mint utódaik, az egyház pedig a világgal való kommunikáció egyik csatornáját nyerte. (Megjegyzendő, hogy a káptalanoknak az első időkben világi tagjai is voltak.) Igen fontosnak tartom, hogy ezt az öt funkciót nem külön-külön bizottságok látták el, hanem egyetlen testület, egy végső soron istentiszteleti, kultikus közösség működésében nyert formát. Természetesen a káptalani ideált a mai korhoz alkalmazva kellene újraéleszteni. Ez megkívánná működési módjának és személyi összetételének radikális újragondolását (például az állandóság és rotáció szerencsés kombinációját).

3. Van a káptalanoknak egy további jelentősége is. A káptalan olyan modell, mely alsóbb szinteken is — egészen a plébániákig — mintául szolgálhatna. A templomi apácák, a plébániai munkatársak, a kórusok és oltáregyletek, az egyházközségi képviselők és kisközösségek tevékenysége ma meglehetősen diszfunkcionális, működésüket nem fogja össze egy állandó szellemi közösség. Emiatt hatékonyságuk sem arányos erőfeszítéseikkel. Úgy gondolom, hogy ha egy „kiskáptalan”, egy alapjaiban kultikus közösség integrálná minden plébánián a sokféle alakzatot, azok működését egy olyan szellemi kisugárzó erő járhatná át, mely természetes és természetfeletti értelemben egyaránt egységgel és hatékonysággal látná el valamennyiüket. A középkori rendszernek lényeges része volt a nem püspöki székhelyeken működő társaskáptalanok léte is. Azt hiszem, az egyházmegye öt-hat nagyobb plébániáján létesülő komplexebb testületek és vezetőik nemcsak az esperesi tisztségnek adnának új dimenziót, de körzetükben és az egész egyházmegye életműködésében is (például a papképzésben) fontos szerepeket vállalhatnának. A káptalani modell érvényesítése persze nemcsak a felülről lefelé áramló életerőnek, hanem a lentől felfelé törő impulzusoknak is természetes közvetítője lehetne.

4. Ez a tanulmány nem foglalkozhat a paphiány komplex témakörével, noha az itt vázolt problémák megoldhatóságát a paphiány érinti, s fordítva is, a problémák megoldása visszahatna a paság létszámára. Magának a papságnak kondícióját illető kérdésekből kettőt szeretnék kiemelni. Egyik a pap elmagányosodásának veszélye, mely a papi karaktert is megtámadhatja. A történelem azt mutatja, hogy a papi élet reformja együtt járt a klérus

közösségi vonásainak erősítésével, esetleg csak különféle testvéretek működésében, legtöbbször azonban a testvéri együttélés eszméjének, az ágostoni monasterium clericorumnak újabb és újabb megvalósítási formáiban. S itt nem — vagy nemcsak — a baráti és önképzőkori kapcsolatokra, vagy pusztán akció-közösségekre gondolok, hanem a tényleges — önkéntes — együttélés egyes típusaira. Ennek van egy látszólagos és egy valóságos akadálya. Első a paphiány, hiszen a papság összeköltözése újabb helyeket hagyyna pap nélkül. Úgy vélem, e nehézség megoldható: a papi élet reformja, az erős papi közösségek kialakulása a paphiány enyhülésére vezethetnek, s addig is a licenciátusoknak vagy diákonusoknak, e szilárd központok által segített és rendezett munkája jobb megoldás, mint az egyes plébánosok világi segítőire épülő mai, meglehetősen problematikus kísérletek. A papi közösségek kialakulásának valóságosabb akadálya az, hogy amennyire lelkesen propagálja a papság a közösségi gondolatot a híveknek, annyira nehezen szánja rá magát az alkalmazkodásra, a családias alárendeltségre, annak a szorosabb fegyelemnek, élet-, és munkarendnek elfogadására, mely nélkül valódi közösség nem képezhető.

Problémának látom a papság bizonyos fokú megosztottságát is. Ez érvényes a nézetekre, a tanításra, a pasztorális célokra és eszközökre is — a pasztoráció hatékonyságának nagy kárára. De most nem erről, hanem a generációs és hivatali törésvonalakat követő, alig enyhülő megosztottságról beszélek. Természetesen vannak pozitív példák is aula és lelkipásztorok, plébánosok és káplánok, idősek és fiatalok jó kapcsolatára. De még mindig nagyon sokszor hallani egymással lényegében nem beszélő főnökről és beosztottáról, a munkamegosztás aránytalanságairól, másik oldalon a hagyományok átvételére való képtelenségről, a partizán-pasztorációba való menekülésről, bizalmatlanságról minden-nel szemben, ami „felülről” érkezik, s bizonyára fokozta a nehézségeket a külső kényszerektől vezérelt, kevésbé ember- és életközeli diszpozíciós gyakorlat is. Mindennek eredménye egy rendezetlen pasztorális működés, továbbá annak az egészséges mentalitásnak és kölcsönös gazdagodásnak hiánya, melynek a generációk szerves kapcsolódásából kellene jönnie, s ha nincs, rossz közérzetet okoz minden vonalon. Alig érhetné nagyobb csapás az egyházat, mint hogy az egység látszata alatt egyre inkább egy high church—low church skizofréniába hullana. A megosztottságot csak fokozza az utóbbi két évtized hazai viszonyaiban gyökerező kedvezőtlen fejlődés. A politikai és az egyházi viszonyok miatt zavaros körülmények között fölnevelődött, a hivatalos egyház tehetetlensége miatt szenvedő fiatal papság egy része — teljes jószándékkal — valósággal belemenekült az egyoldalú ifjúsági pasztorációba, a földalatti romantika, a gyanakvás, izolációs értékrend várába, s ez — súlyosbítva a 60-as évek papképzésének többre-tű problémáival — papi egyéniségüket és pasztorációs tevékenységük tartalmát nézve egyaránt sokszor nehéz helyzetbe hozta őket.

5. Következő észrevételeink a papság és a hívek viszonyát illetik. Sokszor emlegetik ezzel kapcsolatban elítélően a múlt klerikalizmusát, némi joggal. De ennél sokkal veszélyesebbnek érzem a most kibontakozó sajátos újklerikalizmust és populizmust egyaránt. A papi ordo tiszteletét és egyházi funkcióját nemhogy csökkenteni, inkább erősíteni kell. Ha a világi rendelkezne is mindazzal a teológiai tudással, egyházi műveltséggel, amivel a pap (valójában a sokféle kurzus ellenére is egyre kevésbé rendelkezik), ha netán rátermettebb, tehetségesebb, nagyobb látókörű lenne a papnál, akkor is hiányozna belőle az az egyházas érzék és fegyelem, a hivatásnak az a nyugalma, megállapodottsága, melyet a papnevelés aszkézise, a testületi szellem, az engedelmisség köteleke alakít ki. S legfőképp hiányoznék belőle az ordináció és a megbízatás. Ha a klerikalizmus az ordóból eredő különleges sáfári tisztet és felelősséget, prófétai—pásztori—áldozópapi kiemeltséget jelenti, akkor csak teljesebb elismerését kívánhatom. Az újklerikalizmus igazi veszélyét két jelenségben látom. Egyik a papság nem hieratikus,

hanem szellemi elszigetelődésének tendenciája, az értelmiségről való lemorzsolódása, a valódi, eleven, tartalmas emberi kapcsolatok hiánya. A másik pont, amelyre vigyázni kell: amikor a pap munkája már valósággal összefonódik egy más, szakismeretet követelő területtel, elég alázatossá kell lennie megkeresni a szakembert, s megtartva teológiai irányító szerepét, a kivitelezést amarra bízni. A furcsa, hogy a „kereten belüliek” mindentudása gyakran nem is a papi ordóval kapcsolódik össze, hanem a munkakönyvvél: az egyházi alkalmazásban lévők „kéznél vannak” a feladatok megoldásakor. A szakterületen működő, mégoly magasan kvalifikált, de nem egyházi alkalmazású világiak viszont lényegében passzivitásra vannak kárhóztatva, sőt talán nem is tud róluk a hivatalos egyház.

6. A következő hónapokban valószínűleg újból előkerül a szerzetesrendek működésének kérdése. Szomorú lenne, ha a magyar egyház a rendek kérdését egynek venné az iskolák, kórházak személyi ellátásával, vagy egyszerűen a paphiány leplezésére használná őket. A nyugati egyházban eléggé bebizonyosodott már, hogy a plébániákra szétkergetett kolostorok egyetlen eredménye a szerzetesi hivatások rohamos csökkenése lett. Tudomásul kell venni, hogy a szerzetesség sajátos hivatás, melynek érvényessége önmagában és nem „hasznosságában” keresendő. A szerzetes az, aki magát mindenki másnál teljesebben Istennek akarja szentelni a hármass fogadalom szellemében, a vele egyenlő akaratúak közösségében. Ezt a hivatást választani, erre egyesülni nem egyházpolitikai kérdés, nem tehető diplomáciai adok-veszek vagy hasznossági érvelések függvényévé. Ezt az életformát választani az embernek mind civil, mind egyházi jogi értelemben elidegeníthetetlen személyi joga. Ha ez a hivatás összeegyeztethető bizonyos szolgálatokkal, ám legyen, de elsőbbsége a konkrét szolgálatokkal szemben ennek a hivatásnak van, mely áttettebb módon ugyan, de sokkal többet használ az egyháznak, mint akármi gyorssegély. Emiatt minden egyéb ínséget fájlatva is ki kell mondanunk, hogy legnagyobb szükségünk ma — tulajdonképpen már évszázadok óta — néhány kontemplatív kolostorra lenne. Együttal ezek alapítására lenne a legtöbb reális esély.

7. Az egyházban helyüket kereső különféle kisebb közösségek külön tanulmányt vagy tanulmányokat érdemelnének, s ezekben fel kellene mérni a tőlük remélt jótéteményeket és az őket fenyegető veszélyeket egyaránt. E helyen csak néhány féltő megjegyzésre szorítkozunk. Védelmezőiknek tartózkodniuk kell minden túlzástól, a közösségek abszolutizálásától s ezzel együtt az egyház alapvető működési formáinak elhanyagolásától. A kereszténység közösségi jellegét demagógia lenne a *speciális* közösségekhez való tartozás követelésével azonosítani. A jó közösségnek épűgy megvan a létjogosultsága, mint annak, hogy például egy család vagy egyén közvetlenül a templomi közösségen, a „keresztelő egyházon” keresztül lépjen kapcsolatba az egyetemes egyházi közösséggel. Az olyan felfogás pedig, mely a kis közösségeknek az „átlagos” hívőkkel szemben nem *sajátos*, hanem *kiváló* értéket tulajdonít, a kathar eretnokség kísértésének lesz kitéve. Ha a „bázisközösség” elnevezés azt akarja jelenteni, hogy a kis közösségek magukat tekintik az egyház alapjának, akkor jó lenne e megnevezést minél előbb elfelejteni.

A másik féltő gondolat: a speciális közösségeknek a templomi közösség felé mutató jelzőknek kell lenniük, s nem vonhatják ki tagjaikat e nagyobb, *nem-magunk-választotta* közösségből. Szomorú, amikor az ilyen közösség tagjai boldogan összebújnak egymással, de hiányoznak, amikor az asszisztencia, az énekkar, a plébániai karitász keresi szolgáltevőit; ha többre becsülik saját leleményű áhítatgyakorlataikat a liturgiánál (vagy csak képükre átforgatott liturgiát érznek magukénak), amikor az egyetemes egyház megnyilvánulásaival nem tudnak közvetlenül azonosulni, voltaképpen rosszul érzik magukat a „hivatalos” egyház mindennapjában. Amikor korábbi megnyilatkozásainkban szót emeltünk a kisközösségek által különösen felkarolt egyházi könnyűzene ellen, erre nem (vagy nemcsak) kulturális szempontok indítottak (még kevésbé egyes személyek szeretetlen

kritizálása), hanem az a meggyőződés, hogy az egyházi élet minden kifejeződési formája, a zene is egy *egyházképet tár föl és közvetít*, akár nem fogalmi eszközökkel is.

A harmadik jó tanács ez lehet: a keresztény közösség ne tévessze össze a szeretetet azzal, hogy jól érezzük magunkat egymás társaságában. A tartalom — az igazi, egyre teljesebben elsajátított tartalom — közösségére kell építeni emberi közösségünket. Ellenkező esetben a közösségépítés károssá is válhat, hiszen a vallási élet tényleges szolgálatától von el energiákat, személyeket, munkakedvet, s annál felelőtlenebbül, mert a könnyebben kezelhető, sőt manipulálható fiatalokat viszi hamis illúziókba. Biztosak vagyunk benne, hogy ez egyetlen közösségvezetőnek sincs szándékában, mégis jó a veszélyeket — melyeket más megfogalmazásban a Szentatya is szóvá tett — tudatosítani.

8. A megújulásról szólva nem hagyhatjuk szó nélkül az egyház anyagi ügyeit sem. Az egyház mindig tisztelte szegénység ürnöt, de tudta, hogy az egyházi javakat is becsben kell tartani. „Ha a hamis mammont nem kezeltétek hüen, ki bízza rátok azt, ami igaz? És hogyha a máséban nem voltatok hívek, ki adja nektek azt, ami a tiétek?” (Lk 16, 11–12) Márpedig a jelenlegi anyagi viszonyok — melyek nem egy tekintetben a feudalizmusra emlékeztetnek, vagy annak ténylegesen leszármazottjai — bizonyára lelkiismeretes és szakértő felülvizsgálatra érdemesek. Sokhelyt probléma lehet az egyenetlenségek sora: a nyomorgó és gazdag plébániák egyenetlensége, a kiadási területek közti egyenetlenségek, a papság és egyházi személyzet ellátottságában való óriási különbségek. Úgy hiszem, a condigna sustentatio mértékét ma nem nehéz megállapítani: a gyermekes középértelmiségi (például pedagógus) családok átlagos életszínvonalát kell mértékül venni. Ezt a szintet biztosítani kell minden papnak, kántornak, mert méltó a munkáért a maga bérére. Viszont ezt jelentékenyen meghaladó jövedelem, vagyon és életvitel a keresztény erkölcsi elveket betartó, öt-hat gyermeket nevelő világi hívő életével egybevetve: provokáló egyenetlenség. De abszurd az is, hogy a parányi, diaszpóra-helyzetű plébániák nyomorogjanak, s ne legyen intézményesen rendezve, hogyan egyenlítik ki ezek hátrányait a jobb helyzetben lévők. Egy másik fájó pont: az egyházi tárgyak elidegenítésének itt-ott jelentkező gyakorlata. Ház, házrész, templomi tárgy, festmény, különösen szent tárgy, egyházi ruha eladogatása nem lehet a templom fenntartásának eszköze, még kevésbé jövedelemforrás. Mindezt őseink szeretettel és áldozatosan az Úr házának ékességére ajánlották fel: nem kótyavetyélhetők el a bizományi áruházakban. E téren joggal megkövetelhető ugyanaz a szigorú, leltári és bizonylati fegyelem, melyre egyes világi hatalomviselők visszaéléseinek nyilvánosságra kerülése miatt az emberek ma amúgy is érzékenyebbek.

Ám akármennyire kívánatos az anyagiak rendbetétele, ez esetben mégsem a pénz a nervus rerum, hanem az eltökölttség az egyes problémák *tényleges* megoldására, s higgadt serénység a kimunkálásban. A magyar egyház ma nem omladozó porciunkula, hanem inkább egy elhanyagolt, takarítatlan templom benyomását kelti, melyben szorgos munkával rendet kell csinálni. Mondanunk sem kell, hogy a szép beszédek, bizottságok, értekezletek nem pótolják azt, hogy kinek hol a helye, ott *valódi* megoldásokat keressen, és járjon is a végére, hogy történt-e valami. A dolgokat a maguk mivoltában nézni és megítélni, amit valóban akarunk, annak eszközeit is megkeresni, az eredményt pedig ellenőrizni: más-másképpen, de dolga ez püspöknek, papnak, szerzetesrendnek, egyházközségnek, családnak, egyesületnek, egyénnek. Jó dolog a lelkesedés és a szeretet, de már a tág értelemben vett kötelességteljesítés is szép eredményeket hozhatna. Mit is válaszolnak az evangéliumi szolgák az Úr dicséretére? „Csak azt tettük, ami a dolgunk.”

BARSI BALÁZS

A zsoltárok képvilága

1

Az igazi költészet minden kor minden emberéhez szól. Közelebb áll hozzánk egy régmúlt kor nagy alkotása, mint egy harmad- vagy negyedrangú vers saját korunkból. A nagy művészet olyan valóságot, olyan lelki rétegeket fejez ki az ember belső világából, mely éppen azért, mert a csupán logikai nyelven kifejezhetetlen, az embert a legmélyebben megéri. Így van ez a zsoltárok esetében is. S annál inkább így van, mert e mélyen emberi folyamatba mintegy belenyúlt maga az Isten. A zsoltárok költészete az élet közvetlen adottságaiból, az emberi élet ősképeiből indul ki. Ezt a nyelvet érteni, beszélni egyenlő azzal: embernek lenni. Ha valaki számára idegen a zsoltár, ez azt jelenti, hogy idegen tőle az emberség.

A zsoltárok azonban ezen túl Krisztus imái voltak. Az Egyház azért tekinti őket saját imájának, azért ragaszkodik hozzájuk, mert az Egyház fejének imái. Krisztus e szempontból is az „idők teljességében” jött el: a zsoltárok olyan korban keletkeztek, melyben az élet ősadottságait háborítatlanul, maradéktalanul be lehetett emelni az emberi lélek életébe, költészetébe. Víz, fény, égboltozat, csillag, verem: amíg az ember ember lesz, ezt a nyelvet érteni fogja. Ha Izrael ma kezdene énekelni, s korunk új valóságait, technikai leleményeit akarná belefoglalni imádságainak képvilágába, ezek az imádságok egy következő század számára már teljességgel transzponálhatatlanok lennének. Az a világkép azonban, mely a krisztusi zsoltárokból él, nem omlott össze. Ugyanúgy vagyunk ezzel, mint a liturgia szimbólum-rendszerével. A keresztségnél a pap reálehel a gyermekekre. Szégyelled ezt a szimbólumot? De mit teszel, amikor elsősegélyben részesítesz valakit? Belefűjsz az orrába, szájába: az életet közlöd vele. Krisztus nem szégyellte így közölni a Szentlélek Húsvét estéjén! Ha ezeket a szimbólumokat szégyelljük, emberségünket szégyelljük.

A zsoltár, mint kinyilatkoztatott imádság, az imádkozás iskolája. Beszélni úgy tanultunk, hogy anyánk előre mondta a szavakat: „Most mondd azt, hogy köszönöm.” És akkor anélkül, hogy pontosan értettük volna, azt mondtuk: „Köszönöm.” Így tanítja a Szentlélek imádkozni Izraelt és az Egyházat. Mondd azt: „Anyám öletől fogva te vagy az én Istenem.” Nem baj, ha nem érted még. Nem baj, ha ezt Izrael pontosan csak Krisztus után fogja megérteni. S amennyivel többet értünk életünk végén e szavakból, mint amikor elkezdtük őket használni, annyival jutunk majd még tovább a megértésben Krisztus második eljövetelekor. A kinyilatkoztatott imádság tehát az imádság iskolája. Amikor a novícius kezébe kapja a breviáriumot, azt mondjuk neki: Ezt az Egyház adja kezébe, ha nem tetszik, menj el, de ha évekig, évtizedekig mondod, egyre jobban fogod valósággal imádkozni is. A Lélek imádkozik ezekben a szavakban: olyan ima ez, amit Isten is mondott, az emberen keresztül a Szentlélek mond. A zsoltár-ima mindig is Szentlélek-járás.

A zsoltárok képei a kinyilatkoztatás hordozói. Úgy hiszem, ezt még nem gondoltuk át eléggé teológailag, és gyakorlatilag sem. A zsoltár azt mondja: „Az Úr az én Pásztorom.” Ezt mi lefordíthatjuk a logika beszédmódjára: Az Isten gondoskodó szeretettel vezeti népét. Ez mint csak megközelítés, mint értelmi erőfeszítés jogosult; de *nem* a megközelítő magyarázat, hanem ez a kép a sugalmazott. Ha a zsoltárok képei, Jézus példabeszédei helyébe iktatjuk saját „megfejtéseinket”, az már nem a sugalmazott szöveg. Az Isten Pásztor és a tékozló fiú Atyja — ezek a képek sugalmazottak. A teológia, az értelem erőfeszítése megkísérelheti ezt megközelíteni, de utána is ott marad érintetlenül maga a kép, s az hordozza a kinyilatkoztatást, az szólítja meg az embert.

Mert a kinyilatkoztatás egyaránt szól az értelemhez, az akarathoz, az érzelemhez, az érzékekhez, a testhez. A zsoltáros nem tudja elképzelni, hogy a szemem vagy az Isten előtt meghajló térdem kevésbé én vagyok, mint az agyam. A liturgia világa őrizte meg ezt az *egész embert* megszólító nyelvet, s konokul ki is tart e nyelv mellett. Ezt a világszemléletet nem érinti a természettudományos vagy technikai haladás — ez másfajta megközelítése a valóságnak. Ahogy Bartók műveit sem kezdik ki a fizika felfedezései, úgy a zsoltárok világlátása csorbíthatatlanul hordozza ma is Isten üzenetét.

Ezzel egyúttal a szimbólum jelentőségét is érintettük. A nyugat-európai ember számára a szimbólum fokozatosan elveszteni látszott értelmét, mintha az kevésbé valóságos lenne, mint a modern kor technikai felszerelései. Holott — ha az ember több, mint egy marék anyag — a szimbólum mélyebb valóságba vezet. Az ajándék, a virág, a jegygyűrű erről beszél, s aki ezt nem tudja elfogadni, az nemcsak emberségében éretlen, de érzéketlen és felkészületlen a láthatón keresztül megjelenő láthatatlanra, a természetin keresztül megnyilatkozó természetfölöttire, vagyis az isteni misztériumra is.

A zsoltármagyarázó irodalom korábban úgy próbálta rendszerezni a zsoltárok képeit, hogy megkülönböztetett a földműves életéből, a pásztorok világából, a kozmoszból, a királyság intézményéből, a családi életből stb. kölcsönzött képeket. Louis Monloubon fejt ki — G. Durand *L'imaginaire symbolique* című munkája alapján —, hogy a zsoltárok képvilága nem széthulló képfűzér, hanem összefüggő, az embert alapvetően megérintő egységet alkot. A zsoltároknak van egy alapvető vonatkozási pontja, melyet fölismerve a könyv egésze nyílik meg számunkra. E vonatkozási pont: saját testünk, az első és utolsó, amit a világmindenségből megtapasztalunk. Megtapasztalja még öntudatlanul a csecsemő, már-már öntudatát veszítve a haldokló. A világmindenséget, önmagunkat, Istent örökre az első benyomásokon át mérjük le, közelítjük meg, s ez nem is lesz sohasem túlhaladott állapot.

A csecsemő saját testét mint kozmoszt tapasztalja meg, nem is tudva, hol fejeződik be ő, hol kezdődik a világ. Nem tudja, hogy ami őt körülveszi, az az ő teste, hiszen még nem is tud önmagáról. Midőn e zavaros, sötét világban, ahol még nincs éntudat, megszólal az anyai hang — Isten hangjának mása —, mintegy megszólítja az ént, s az én e szólításon át fedezi fel önmagát. Ha nincs e megszólító személy — aki őt harmadik személyben megnevezi —, sohasem fog eljutni erre az éntudatra, hiszen anyját is teste részeként, a világ részeként, sőt saját testét is a világ testének darabjaként éli át. Ám a beszédben, melyet anyjával folytat, felismeri önmaga elkülönülését, a világban való „elhelyezkedését”.

Ezt az elhelyezkedést mérik le a testnek legfontosabb „szavai”: a testhelyzetek, az ülés, állás, járás. A testhelyzetek e beszédjét sohasem fogjuk elfelejteni, még ha tudat alá szorul

is ez a „nyelv”. A három testhelyzet az ember számára mindent kifejez: a világgal és az Istennel való kapcsolatot is.

Hogy testünk és a kozmosz ennyire rokon, annak jó példája a jeruzsálemi templom is. A rabbinikus felfogás szerint ez az emberi test kinagyított formája, melynek feje a szentély. (Nem véletlenül mondja Jézus: „Rontsátok le ezt a templomot...” és saját testének templomára gondolt.) De a templom egyúttal a világmindenség makettje is. Amit tehát a csecsemő úgy élt át, mint egységet, azt a felnőtt gondolkodó, érző ember kivetíti közvetlen környezetére. (Gondoljunk a pszichológusok kísérleteire a minket körülvevő intim szférára vonatkozóan, vagy az ember szobáját, házát mint megnagyobbított testet észlelő tudatalatti és tudatos tapasztalásra, terminológiára is.)

Látni fogjuk, hogy a három alap-testhelyzet mintegy kiterjeszkedik a többi zsoltáros kép felé, s egységes képegyüttesben bontakozik ki. Az *állás*, felállás, felkelés, felegyenesedés, uralkodás; — a *járás*, a kapcsolatteremtő reflex, a kívülálló dolgok felé közeledés gesztusa; — az *ülés*, a fekvés az emésztő, asszimiláló reflex, a valóságot szemlélő, magába fogadó, feldolgozó, egységbe foglaló tevékenység: e három lesz a kulcs számunkra a zsoltárkönyv többi képéhez.

Az álláshoz felálláshoz, kapcsolódik az uralkodás, a hegyek, a világosság (és ellentéteként: a sötétség, a sírverem, az alvilág) képsora. A járáshoz az előrehaladás, a növekedés, a fejlődés, a jó út, a célbaérés, a jövő, az új sarjadék, továbbá a Jeruzsálembé való „felmenetel”, az áldozatbemutatás (és ellentéteként: a visszafejlődés, a csökevényesedés, a rossz úton haladás). Az üléshez a nyugodtság, a biztonság, a melegség, elrejtettség, a szemlélődés, a közösségteremtés, életközösség, a központ, a ház, a templom, a város, erőd, táplálék, a kehely képeinek sora.

E cikk szűk határai között csak az elsőt tudjuk kifejtetni és néhány példával szemléltetni.

4

Az álló ember magát a vertikumban elhelyezettnek érzi, a világot a vertikum szerint tájékozódva észleli — érzelmileg, politikailag, vallásilag egyaránt. Ebben az irányzatban tapasztalja meg, mit jelent „fejének felemeltetése”. Ha felállunk, az emberi testnek láthatóan is „csúcsa” lesz a fej, s így analógiája mindannak, ami kiemelkedő. A külső világba is beleérezzük ezt, s beszélünk a hegy fejről, a kapuk fejről. Efraim az Úr „fejének sisakja” (Ps. 59, 9; 107, 9). A messiási korban a gabona bősége hullámszik „a hegyek fejen” (71, 16). Az érkező Messiás-Király előtt felnyílnak a „kapuk fejei” (23, 7 és 9). Izraelt az Úr „a népek fejévé” tette (17, 44). A szent várost, Jeruzsálemet az imádkozó „érzelmeinek fejévé”, legfőbb vigasságává teszi (136, 8).

Állni — ebben benne van az is: felállni, talpra állni —, érzékletes szinonimája ennek: élni. Állni annyit jelent, mint „fennállni”, a létben megmaradni, szinte elérhetetlenül az ellenségnek. Ez még fokozottabban így van, ha Isten kiemelkedő, védett helyre, „sziklára” állítja az embert. Isten trónja is szilárdan „áll” mindörökké. — Ellentéte: elesni. Aki nem tud felállni, az közel van a halálhoz. S így a gonosz az ítéletkor nem tud állva maradni. „Ott estek el, akik gonoszságot cselekszenek, kiűzettek és fel nem állhattak!” (35, 13) A gonoszok a legyőzött igazról így vélekednek: „Alszik ez már, s nem kel föl újra többé!” (41, 9) Valójában azonban a gonoszok „elbotlottak és elestek, mi pedig felkeltünk és felegyenesedtünk!” (19, 9)

Az állás, felállás, felkelés: biztos és határozatos jelenlét, a cselekvés előfeltétele. Dániel vagy Mária az Írás szava szerint „felkelt”, hogy elinduljon missziójára. Ha Isten „feláll”, ellenállhatatlan, de az ő kegyelméből a holtak is „felkelnek”, hogy őt áldják, s végül az igaz is ott „állhat” Isten szent helyén. „Ki megy föl az Úr hegyére? és ki áll meg az ő szent

helyén?” (23, 3) „Felkel az Isten, és ellenségei szertefutnak, futnak orcája elől, kik őt gyűlölik.” (67, 2) A felállás, felkelés a cselekvés feltétele: „Kelj fel, Uram, haragodban, kelj fel ellenségeim dühöngése ellen.” (7, 7) „Kelj fel, Uram, ne hatalmaskodjék az ember, állítsd ítéletre a pogányokat színed elé!” (9, 19)

A talpraálláshoz asszociálódik a „felemelkedés” képe. Az állóhoz a felemelt fej illik, a felemelt ember pedig lenéz ellenségeire, a felemelt kézben hatalom és erő rejlik. Ha a felemelt fej, felemelt „szarv” jogtalan hatalom igényét fejezi ki, akkor a legfőbb bűnnek, a kevélységnek, az Isten elleni lázadásnak jele lesz. Az embernek Istentől kell kapnia „felemeltetését”, felemelt „szarvát”. Az Úr „a kösziklára emelt föl engem, és íme, felmagasztalja fejemet az én ellenségeim fölött.” (26, 6) Az Istentől felmagasztalt fej, „szarv”: a dicsőség jele: az igazak örvendeznek, „mert az ő erejük ékessége te vagy, és a te jóakaratodból emelkedik fel a fejünk (szarvunk)” (88, 18) Az igaz „osztogat, adakozik a szegényeknek, az ő igazsága megmarad mindörökké, fölemeltetik a feje dicsőséggel”. (111, 9) Maga az Úr igéri: „Hűségem és irgalmasságom övele, és az én nevemben emeltetik föl a feje.” (88, 25)

Az ember létezik, lábra állt a világmindenségben, s éppen ezzel tudatosul benne a mindenség és maga különállása. Egyben tudatára ébred a fennállás veszélyeztetettségének is. A létben élő ember támadásnak van kitéve, félelemnek és elmerülésnek kitett lény. A támadást legegységben az állat agresszivitásában éli meg. Ezt jelzi a zsoltároskönyv lenyűgöző támadó állatsereglete: a vadállatok, a fantasztikus őskígyó, a mozgásával is elrémitő, mindent legázoló ló, az erejével fenyegető bika, oroszlán, melynek torka, fogai, nyelve szinte azonosul az alvilág vermével. „Körülvett engem ökrök serege, erős bikák megkörménykeztek engem. Rámtátották a szájukat, mint ragadozó és ordító oroszlán... körülvettek engem az ebek, a gonoszok gyülekezete reám szállott... Ragadd el a kard élettől, ó Isten, az én lelkemet, s mi bennem a legdrágább, az ebek hatalmából! Szabadíts meg engem az oroszlán szájától, és a vadak (az egyszarvú) támadásától engem, megaláztat.” (21, 13–17)

A fenyegetettség visszhangja az emberben a terror, az egzisztenciális félelem, a tárgyhoz nem is köthető, egyetemes szorongás. Félelmünk — még a 20. században is — a sötétségben tetőződik, amikor a dolgok alaktalaná válnak, kontúrjaik szétfolynak, a sötétség hullámai, mint ellenállhatatlan vízár, közelednek szívünkhöz. Ez a könnyek órája és Babilon komor folyóvizeié. Az álló ember érzi át igazán, hogy el is bukhat, a földre eshet, a csapdába, törbe kerülhet, a porba ragadhat, sőt lehullhat a mélységbe, a sírgödörbe, a mély, mindent elnyelő vizekbe — a halálba, az alvilágba. De maga az Úr is büntetheti azzal a kevélyt, hogy leveti a mélybe, elbuktatja. „Babilon folyóvizei mellett ültünk és sírtunk, midőn Sionra emlékeztünk.” (136, 1) „A sírbaszállók közé számláltattam, olyan lettem, mint a segítség nélkül való ember.” (87, 5) „Tört rejtettek el nékem a kevélyek, és köteléket vontak föl csapdának, az út mellett gáncsot vetettek nékem.” (139, 5–6) A lélek így kiált az Úrhoz: „Szabadíts meg engem, Isten, mert a vizek a lelkemig hatoltak, besüllyedtem a mélységes sárba... a tenger mélységébe jutottam, és a vízár elborított engem.” (68, 2–3) És a szabadulás így érkezik: „Uram, kihoztad az alvilágból az én lelkemet, életre kelttél a sírba szállók közül.” (29, 4)

Hol a szabadulás az ember számára létének e földi veszélyeztetettségében? Fejét és szemeit fölemelve a hegyek és a világosság régiói felé tekint. A hegy: Istenhez képest semmi ugyan, hiszen az Ő tekintetétől a hegyek is remegnek, füstölnek, ugrálnak. De a hegy mégis Isten erejének képe, a stabilitás, a létbiztonság jele. A hegy menedékhely, védelem, rejtek — végső soron: Jahve lakóhelye, a szentségnek és az isteni szférának szimbóluma. A zsoltáros tudja, hogy Isten fizikailag nem egy hegyen lakik, hogy minden hegy az övé. De tudja azt is, hogy Isten mégis Siont választotta magáénak, hogy a láthatók közt élő ember látható jelet kapjon a láthatatlan világ ígértétéről.

A hegy védelmébe menekülő ember lelke másaként látja — mint a népdalban is — a felszárnyaló madarat. A madár és a hegy: összetartoznak, s a szárny, a menekülés eszköze egyben a megtisztulás, a más létbe emelkedés, az angyali élet, Istenre vonatkoztatva pedig az anyai gondoskodás és oltalom képe lesz. A hegy az Úr gyönyörűséges alkotása: „Megöntöződ a hegyeket hajlékaidból...” (103, 13) A hegyek az Isten hatalma alatt állnak: „A hegyek, mint a viasz megolvadnak az Úr színe előtt...” (96, 5) A hegy az ember számára rejtett hely, védelem: „Az Úrban bízom, miért mondjátok hát az én lelkemnek: menekülj a hegyekbe, mint a madár?” (10, 1) A hegy Jahve kiválasztott lakóhelye, illetve örök házának képe: „Az Isten szent hegye, ékességes dombja: mind az egész földnek öröme.” (47, 3)

Ha az elbukás, a verem, a gödör a *sötétség* hona, akkor a hegy: a *világosság* és fény birodalma. Ez a zsoltáros egyik legnagyobb élménye. A világosság: az élet; szemem világosságát elveszíteni annyi, mint meghalni. De a világosság az erő, az üdvösség, az öröm is. A világosság, a Nap az Isten műve, s az ő csodatetteinek örök szimbóluma is. „Boldog az a nép, mely tudja az ünneplést, Uram, a te orcád világosságában járnak.” (88, 16) „Tied a nap és tied az éj, te alkottad a hajnalt és a Napot.” (73, 16) A nap és hold az ő nevét dicséri (148, 3).

Így végül Istenben egyesül mindaz, ami fejünk, emberségünk legjelesebb pontja által mutatott irányhoz kapcsolódik. Ő fent a magas hegyen trónol, mint király, megközelíthetetlen fényességben, de mint atya mindent lát, mindent megvilágosít, és mi „az ő világosságában látjuk meg a világosságot”. (35, 10) A felálló ember tehát mintegy ebből a legközvetlenebb alapélményből kiindulva az analógia, a kiterjesztés és empátia módszerével szemléli és mintegy belső világába építi a környező világot. Nyilvánvaló, hogy az ember teste és az őt környező világ a zsoltárok költészetében nem csupán poétikai szimbólum, hanem szinte misztérium-jelként áll.

DÉRI BALÁZS

A mai magyar zsoltárfordításokról

A Zsoltárok könyve tucatnyi magyar fordításban-átdolgozásban forog közkézen, egy részük istentiszteleti-liturgikus szerepet is betölt. Tanácstalanul állunk, amiképpen a lassan, de ellenállhatatlanul szaporodó zsolozsmáskönyvek illetve egyáltalán a liturgia eltérő szövegváltozatai, úgy az azokban és azokon kívül is megjelenő zsoltárfordítások előtt is. Mi indokolja ezt a sokféleséget? Minden fordítás egyformán jó, egymással helyettesíthetők? Valami jól értelmezett (van ilyen?) pluralizmus jegyében mindnek megvan a maga sajátos szerepe? Mégis, melyik zsolozsmáskönyvhöz nyúlunk, s benne melyik fordításhoz? Az ideiglenes zsolozsmáskönyv vagy Farkasfalvy breviáriuma, netán a népénektár (Éneklő Egyház) zsolozsmájához? Ezek bármelyikének szövege miért nem egyezik az új magyar római katolikus fordítás (1973) zsoltárkönyvének szövegével vagy Sík Sándor fordításával, esetleg az 1932-es, Pataky-féle revideált Káldy-fordítással? Továbbá, honnan a misében elhangzó zsoltári, és általában a szentírási szövegek eltérései mindezekhez képest?

Talán kevésbé élesen s többé-kevésbé más hangsúlyokkal, a zsoltárokat liturgikus formában nem használó keresztény felekezetek híveiben, sőt bármely hívőben vagy akár a nem hívőkben is fölmerülnek hasonló gondolatok, a bibliafordításokkal kapcsolatos aggályok; a másfél évtizeddel ezelőtti két új bibliafordítás kevés számú bírálója éppen ilyen „kivülállók” közül került ki, igaz, hangjukat elnyomták a dicshimnuszok vagy az érdektelen (szándékos?) hallgatás. A meglegedettség, a tudomásulvétel, az érdektelenség süket csöndjét szeretnénk megtörni — ugyan a téma gazdagságához és bonyolultságához képest méltatlanul rövid terjedelemben, vázlatosan megmutatott szempontok segítségével.

Tengernyi anyagról, a bizonyító példákról most lemondva, igen sommásan fogalmazzuk meg véleményünket. Már csak szakmai illetéktelenségünknel fogva sem akarjuk a fordításoknak az eredeti szövegekhez való viszonya tartalmi oldalát bírálni, hanem elsősorban a stilisztikai kérdéseket vizsgáljuk, egyébként is (különösen protestáns oldalon) a nyelvi megformálás megújítását tekintették az újabb fordítások a fontosabb feladatnak.

Ugyanakkor a zsoltároskönyv nem szakítható ki a Biblia egészéből, fordítása a bibliafordítás egy, ugyan sajátos esete; nagyrészt ugyanazon nehézségek s a megoldások ugyanazon irányai merülnek föl, illetve kínálkoznak, mint egyéb költői vagy prózai részek fordításakor, de úgy tűnik, hogy a helytelenül megválasztott és szerencsétlenül következetesen (vagy éppen következtelenül) követett fordításelméleti alapelvek negatív hatásai a zsoltárok fordításában halmozottan jelentkeztek.

Kő kövön nem marad

A 70-es évek két teljes, új bibliafordítása (rk. 1973, prot. 1974) és részben előzményeik (Békés—Dallos újtestamentuma, az Olvasmányok könyve, az Ideiglenes szolozsmásokönyv) magyar nyelvhasználatukban döntő pontokon elhibázott munkák. Helytelen volt az alapul veendő nyelvi-stilisztikai szintek megjelölése (a „mai magyar köznyelv”), mert érzéketlen a magyar keresztény nyelvi hagyomány iránt, érzéketlen a bibliai műfajok és a liturgikus alkalmazás és különösen az előszóban való megjelenés iránt, és egyébként is következtelenül használva, a nem mindig elég biztosan, sőt kifejezett nyelvi hibáktól sem mentesen kezelt mai magyar köznyelvbe (néha egyszerűen az utca, a hivatalok nyelvébe) szervesen keveredtek bele a mai magyar emelkedett irodalmi nyelv, illetve a tradicionális egyházi nyelvezet elemei. Az ezeréves hagyománnyal való szakítás tökéletesebben sikerült a katolikus fordítóknak, ám a felemás protestáns fordítás a maga hibrid nyelvezetével éppoly zavaróan hat.

Az úgynevezett dinamikus megfelelés fordításelméleti nézetének egyszerre szemellenzős és következtelen megvalósítása különösen a katolikus fordításban nem engedett létrehozni egy (akár új, de) világos terminológiai rendszert, szavaknak, szócsoporthoz tartozóknak következtetes, az egész anyagban egymásra utaló használatát, amely lehetővé tenné, hogy a rendszer összekapcsolódó, kapcsolatot teremtő, asszociációkat automatikusan kiváltó, és sokszor költőileg is szerkezetépítő elemeinek egyértelműsége révén a szent szöveg önmagát értelmezze, *sui interpret* legyen. Már az eredetiben gondosan megformált széppróza visszaadása sem sikerült, s a verses részek, így a zsoltárok átültetésében a fordítók alapvető pontokon nem érezték, vagy (sokszor kinyilvánított céljuk ellenére) nem tudták visszaadni az eredeti vers vers-voltát.

A verses átköltések ugyanakkor (részben már ide számíthatjuk Pataky Arnold 1932-es Káldy-átdolgozását, teljes egészében Sík Sándor nevezetes fordítását, az új katolikus fordításba beszüremkedett Sík-részleteket, Farkasfalvy zsoltárait, hogy a nem liturgikus célokra szánt átköltésekről ne is szóljunk) mintegy pótolni kívánják a „hiányzó”, azaz föl nem fedezett költészetet.

A zsoltárok mint versek fordítása

A 20. századi költészetelmélet legfontosabb megállapítása annak a már majd 250 éves tudománytörténeti előzményekre visszatekintő gondolatnak rendszeres, nyelvészeti megalapozottságú kifejtése, hogy „a költői alkotásmód lényege a nyelv minden szintjén az ismétlődő visszatérés” (R. Jakobson). Érvényes ez az alapvetően a nyelv grammatikájára épülő, illetve az attól kisebb-nagyobb mértékben független versrendszerekre egyaránt. Az előbbi csoport egyik speciális esete a sémi filológia megjelölése szerint az „ismétlődő párhuzamosság”-on alapuló költészet, melyet tudományos módszerességgel éppen a bibliai költészetben tanulmányoztak legelőször. Az utóbbi évtizedek verstani kutatásai világossá tették, hogy a párhuzamosság nem egy a stilisztikai eszközök közül, hanem a legfontosabb költőmű-szervező elem, amely mellett másodlagos minden egyéb verselési sajátosság, ha nem is zárja ki ilyenek meglétét (például a hangsúlyos szótagok számának szabályos ismétlődését).

A Zsoltároskönyv egy részében a grammatikai kifejezőeszközök állnak az előtérben, túlnyomó részében viszont ezek szorosan összefonódnak a képszerűséggel. A Zsoltárok képvilágára vonatkozóan alapvető megfigyelés, hogy a szerzők koruk közel-keleti természeti és (anyagi, valamint szellemi kultúrájuk meghatározta) emberi környezetéből, a természeti jelenségek és az emberi alapcselekvések köréből veszik képeiket.

A Zsoltároknak mint verseknek a fordítása ezek után bizonyos (az újabb fordításokban megpróbált és hűjával találatott) módszerektől való tartózkodást, ugyanakkor a régi fordításokban ugyan sokszor nem tudatosan használt módszerek tudomásulvételét és továbbhagyományozását követeli meg.

Egyfelől: a formai hűség megőrzéséért kerülni kell az idegen, szükségszerűen fölösleges töltelékekkel együtt járó metrikus kereteket, csakúgy a rímelést, bár az azonos mondattani helyzetben levő szavak véletlenül összecegenszhetnek; az így természetesen keletkező ragrimeket nem kell mindenáron kerülni. A rímes-ritmikus átköltések egyébként is éppen a bántóan előtérbe kerülő zeneiség, illetve a túlzott időbeli szabályozottság miatt alkalmatlanok a Zsoltárok legsajátosabb elmondására, a recitálásra; csupán népénekyszerű, marginális, betét-szerepük lehet.

A képvilágot érintő gyakori hibája a „verses” átköltéseknek, hogy nem érezvén elég költőinek, változtatásnak (vagy ami még rosszabb: „modernnek”) a Zsoltárok képvilágát és szókincsét, hol túlzott modernizálással, hol „emelkedettebb, költőibb” kifejezésekkel igyekeznek „igazi és mai” verssé tenni a Zsoltárt. Hogy egyetlen példát említsünk: az 1. Zsoltár 1. versének három héber igéjét a középkori kéziratok forrásaitól kezdve Károlin, Káldyn át a fordítások és átdolgozások elsőprő többsége a jár-áll-ül szavakkal adja vissza. Az alaptesthelyzeteket jelölő igék ősi egyszerűségének energiájához és fényéhez képest Pataky (indul-megáll-ül), Sík (elcsábul-elindul-leül), az ideiglenes zsolozsmáskönyv (követi-jár-helyet foglal) és új fordítás (indul-jár-vegyül) és Farkasfalvy (elkerül-megjelen-leül): mind bágyadt és sápadt s nem utolsó sorban: pontatlan.

Mindez azonban még csak elhatárolást jelent; a rím, a magyaros verselés vagy az antik mértékek, a szinonimaburjánzás kerülése még eredményezhet szürke prózát is. Másfelől tehát meg kell mutatnunk néhány olyan elvet, amelyek a költői beszéd sajátosságainak érvényre juttatását célozzák meg, a héber Zsoltárköltészet vonatkozásában.

Az ismétlődő párhuzamosságon alapuló költészet fordítása ellenkezik a „dinamikus megfelelés” elvének (legalábbis a csökönys és következtelen) alkalmazásával, amelyet kisarkítva és lekezelően állítanak szembe a fordítások nyelvi lektorai és a mögöttük álló stiliszták-nyelvészek a „szóról szóra” való fordítással. Valójában az előbbi módszer (a szavak helyett a szövegekből kiolvasható gondolati tartalmak visszaadásának hangzatos elve) az esetek jó részében az egyénieskedő ötletek tudományos színezetű indoklásának

tűnik. Régi fordítók ösztönösen is jobban érezték, hol kell hűtlenül hűnek maradniuk az eredeti szelleméhez („Reddere sensum, non verba”) és hol kell „szóról szóra” fordítva, a zsolttároskönyv, illetve a Biblia egészen belül következetesen használniuk például a terminusértékű, egyszersmind versszerkezeti elemként is visszatérő szavakat, ha ez nem jelenti a befogadó nyelv törvényeivel való ellenkezést. Az ismétlődő szavak (az új fordítások legfájdalmasabb veszteségei) gondolati és versszerkezeti tartópillérek. Egy példa: az 1. zsoltár a „gonosz-bűnös” szinonimák és az „igaz” ellentétére épül föl, s ez az ellentét húzódik végig a zsolttároskönyv egészen; újabb szinonimák bevezetése, amelyet a magyar nyelv törvényei itt egyébként sem kívántak meg, csak bizonytalanná teszik a belső összefüggések felismerését. (A héber *resá'im* — „gonosz” megfelelői például az 1973-as fordításban: gonosz, bűnös, istentelen, álnok, galád, gáncsoskodó, leselkedő — csak az első 50 zsoltárban!)

A párhuzamos félsorok nagy része 3–4 hangsúlyos elemnél nemigen lehet hosszabb, mindenekelőtt kerülendő a szószaporító magyarázgató, terjengős betoldások. A nyelvi redundancia olyan hovatovább üldözött elemeit azonban, mint a névmásokat, a birtokragokat, a köznyelvben megszokottól gyakrabban, ízlésesen, a magyar biblíás nyelvi hagyománnyal megegyezően lehet és kell alkalmazni; ezek sokszor a szöveg „ritmusos”, akadálymentesen gördülő megformálásának eszközei, és különösen nagy szerepük van az előszóval (recitálva vagy felolvasva) történő előadásban. Ezek a „fölösleges” részek biztosítják az értelem számára azokat a parányi szüneteket, amelyek az előszóban való közlés kemény pontjainak megragadásához, feldolgozásához szükségesek.

Ami a nyelvi régiesség érzékeny kérdését illeti, legalábbis a költői részek fordításában mindenképpen megtarthatónak vélem az új fordítások stilisztái által leginkább üldözött nyelvi elemeket: a régies igealakokat, különösen az elbeszélő múltat, a szenvedő alakú igéket. (Az utóbbiak kerülése legalább száz ige hely közönséges félrefordítását eredményezte, teológiai bukfencekkel.) Amíg a Himnusz vagy a Toldi minden magyar műveltségének része, érthető részei ezek a magyar biblíás-szakraális nyelvnek is. A nyelvnek az „érthetővé tétellel” indokolt deszakralizálása, a *saeculum* nyelvi ideáljainak mindenáron való kiszolgálása a szekularizáció tünete, sőt maga is elébe megy annak, hiszen a köznyelv sokszor irgalmasabb a maga hagyományos, régies fordulataival szemben. Filmcímben megteszi ma is a „frigyláda”, a fordítóknak újítani kell: „a szövetség ládája”. A felebarát lesz: embertárs, honfitárs!

Másfél évtizeddel a reprezentatív új fordítások után meg kellene gondolni, vajon megérte-e, vajon ez-e a helyes út. Vajon nőtt-e azon rétegekben a bibliaolvasási kedv, amelyekre oly bátran hivatkoztak volt. Vajon közelebb került-e az egyház a világ „megnyeréséhez”, vagy maga idomult hozzá, saját magában pedig csak a zavart növelte. Nyert-e, veszített-e? Nem az érvényes-e, *mutatis mutandis*, amit az 1945-ös, Sík Sándornak is alapszöveget nyújtó, új fordítású latin zsolttároskönyvről írt Christine Mohrmann, a keresztény latin nyelv legjobb ismerője: „Elhangzott már, hogy az új zsolttároskönyv valamit elvesztett a régi szövegek szépségéből. Ha valahol van veszteség, bizony van veszteség a nyelvi megformálásban, mert egy túl nagy mértékű klasszicizáló javítás (*a magyar zsolttároskönyvben: a „modernizálás”, D. B.*) elfojtotta a keresztények nyelvének változatos életét. Határozottan meg vagyok győződve arról, hogy néha nagyon finom árnyalatokról van szó, de a keresztények nyelvezetével való bensőséges viszony megmutathatja azt az utat, amely egy olyan zsolttároskönyvhöz vezetne, amely a modern szövegkritika és filológia szigorú módszerei alapján megállapított szöveg pontosságához társítaná a régi források kenetét és lelki gazdagságát.” S ha a régi fordításokat főlemlitem, gondolok arra az egész hatalmas hagyományra, amely a kereszténységgel való első érintkezéseinkkel kezdődik, amelynek első megfogható emlékei a középkori, kéziratos bibliafordítások, s amely ugyan szétágazott a Vizsolyi Biblia és a Káldy-fordítás és

átdolgozásaik két vonulatára, de ezek akárhány átdolgozás után sem kerültek olyan messzire egymástól, mint az állítólag azonos alapszöveget használó új fordítások — az ökumenizmus századában.

**„... nem volna gonosz, ha egy bizonyos Biblia volna,
mellyel élnénk közönségesképpen...”**

Károli Gáspár szavai ma időszerűbbek, mint valaha voltak. Mi lenne tehát a megoldás? Közös új fordítás, a mai, egymástól végképp messzire került fordítások összeboronálásával? Véleményem szerint, az egész ökumenikus gondolat számára is modellértékűen, vissza kell menni a szétágazás kiindulópontjához! És onnan újra végiggondolni az egész azóta volt történetet. A bibliafordítások konkrét helyzetében ez a következőt jelentené: be kell látni, hogy Károli alkotása nem *creatio ex nihilo*, hanem hatszáz éves hagyomány vonalába illeszkedik bele, amit ő nem is tagad, sőt hangsúlyoz; becsületesen el kell végezni az ehhez a hagyományhoz való viszonyának, illetve az általa használt alapszövegek és közvetítő nyelvek szerepének filológiai vizsgálatát — ez az ótestamentum szempontjából egyet fog jelenteni a héberből való közvetlen fordítás mítoszával való leszámolással (amely szakmai berkeken kívül még mindig erősen tartja magát); el kell fogadni, hogy Káldy fordítása ugyanebbe a hagyományvonalba illeszkedik; hogy bár az előbbié az első nyomtatott teljes magyar Biblia vitathatatlan érdeme és az, hogy meghatározó volt a magyar irodalmi nyelv fejlődésében, a kifejezés eleganciájában, nemességében nem marad el mögötte Káldy sem; a felekezeti görcsökké vált hiedelmekkel leszámolva föl kell tárni ezeknek közös, vagy az átdolgozás révén konvergens vonalait; az átdolgozások s akár az önálló keresztény és zsidó fordítások eredményeit, a modern filológia tanulságait beépítve, de tekintettel a hagyományos értelmezésekre, a liturgikus alkalmazásokra, végül az eredeti szöveg nyelvi rétegeinek, műfajainak megfelelően, hajlékonyan kezelt hagyományos magyar egyházi nyelven kell megalkotni a mértékadó, istentiszteleti rendeltetésű magyar bibliafordítást. Ezek mellett különleges, rétegigényeket szolgáló fordítások is készülhetnek gyermekeknek, lepusztult kultúrájú rétegek közti misszió céljára; talán van értelme kommentárértékű nyersfordításnak is. Bizonyos, hogy korunkban egyetlen fordítás nem elégítheti ki mindezen eltérő igényeket, de valamennyinél fontosabb és sürgetőbb feladat a *mérce* megalkotása. Egmásért, önmagunkért, a közös keresztény hit, a közös magyar múlt megbecsülésére, a kiengesztelődés jegyében.

Számunk szerzői

Dobszay László zenetudós, MTA Zenetudományi Intézet

Barsi Balázs ferences, teológiai tanár, Esztergom

Ladocsi Gáspár teológiai tanár, Esztergom

Déri Balázs klasszika-filológus, MTA Ókortudományi Kutatócsoport

Márton László író, műfordító

Tüskés Tibor író, Pécs

Pomogáts Béla irodalomtörténész, MTA Irodalomtudományi Intézet

A zsoltárok krisztológiai olvasásmódja

Már közhelynek számít azt ismételgetni, hogy az emberi kifejezésformák mennyire leegyszerűsödtek, sőt elszegényedtek és elszürkültek. A „tisztá” vagy „letisztított” formák nevében sokat hangoztatjuk ennek előnyeit, míg a „hátlútóit” inkább elhallgatjuk, és nem sokan tartják érdemesnek miatta szót emelni. A kulturális életben jelentkező problémák és válságok nem rendítik meg az átlagembert. Napjaink valóban nem kedveznek az emberi szellem dekoratív igényű vagy szimbólumokra építő megmutatkozásainak. A szimbólumot az utca embere alig tartja másutt is használhatónak, mint az eligazítást adó, egyértelmű jelrendszereket a közéletben (például a technikai eszközöknél a kereskedelmet korlátozó anyanyelvi feliratok helyettesítésére); vagy a művészetek „elérhetetlen és érthetetlen” absztrakt világában. Ugyan ki ír meg ma egy szóvirágos szerelmes levelet, vagy ki fogna tollat azért, hogy gyászában valakit hasonlatok vízióiban vigasztaljon? Úgy tűnik, hogy a filozófia és a teológia elsőrendű kifejezésformájaként nem alkalmazható, persze mindig vannak zseniális kivételek, melyek erősítik a szabályt, mint Nietzsche írásai.

Mégis azt tapasztaljuk, hogy a katolikus egyház a II. Vatikáni zsinat utáni, a mai kor emberét szem előtt tartó szellemi fejlődésében tudatosan épített a szimbólumok, teológiai képek nyelvére, mikor a misztérium-teológiát ajánlja, illetve annak tartalmát és formáit a liturgiában élte. Ezt a kezdeti időkben gyökerező szemléletmódot és kifejezésformát nemcsak tanításbeli identitásának bemutatására igényli, hanem a hitbeni belső elmélyedés hasznos és fontos eszközének tartja. Ezt tartotta szem előtt a megújuló zsolozsma is, például azzal, ahogyan a zsoltárokat olvastatja. A misztérium-teológia szándéka az, hogy Jézus Krisztus üdvözítő tettének világos és hatékony jelenlétét mutassa meg az emberek életében és történelmében, különösképpen az egyház szentségi cselekményeiben.¹ Az új zsolozsmában a zsoltárok kezdősora előtt egy olvasási kulcsot adó gondolatot találunk, legtöbbször a Szentírásból és az egyházatyákból kiemelve. Az imádkozó embertől azt várják, hogy a zsoltár tartalmában Krisztus üdvözítő életének egy-egy jellemvonását lássa meg. Így például a 141. zsoltár előtt ezt olvassuk: *Mindez az Úrban valósult meg szenvedése idején (Hilariustól — I. Vas. 1. Vecs. 2. Zsolt);*² vagy az 1. zsoltár előtt: *Boldogok, akik a kereszthez vetett reménnyel alászálltak a vízbe (II. századi homíliából — I. Vas. Olv. 1. Zsolt);* még kifejezőbb a krisztológiai inspiráció a 2. zsoltár előtt: *Valóban összegyűltek a te gyermeked (vö: paisz-puer: gyermek, szolgál) ellen (I. Vas. Olv. 2. Zsolt),* a mondat voltaképpen az ApCsel 4, 27 applikálása, megőrizve benne az archaikus krisztológia kulcsszavát.³ Hadd említsünk még néhány markáns példát: a 23. zsoltár előtt: *Krisztusnak nyíltak meg az ég kapui, mikor testileg mennybe ment (Ireneusztól — I. Kedd, Reg. 1. Zsolt);* a 29. zsoltár előtt: *Krisztus a dicsőséges feltámadása után bálát mond az Atyának (Cassiodorustól — I. Csüt. Vecs. 1. Zsolt);* az 55. zsoltár előtt: *Krisztust szenvedésében mutatja meg (Jeromostól — II. Csüt. Napk. 2. Zsolt);* mintegy ennek folytatásaképpen az 56. zsoltár előtt: *Az Úr szenvedéséről énekel ez a zsoltár (Ágostontól — u.o. 3. Zsolt).*

A zsoltárok ilyenfajta olvasásmódját a bibliakritikára támaszkodó ember többé-kevésbé önkényesnek és mesterkéltnek ítéli, ha nem fontolja meg az egyház szándékát, és inkább arra gondol — talán a negatív tapasztalatai miatt jogosan is —, hogy ezt a katolikus liturgikus- és magánimaélet a bibliakritikai szemlélet ellenére vagy „ellensúlyozására” szorgalmazza. Ítéletalkotásunkhoz kikerülhetetlenül számolnunk kell a ténnyel, hogy az egyház elsődlegesen szakrális jelleggel tudja magáénak az Írást, és ez a biztosítéka

annak, hogy az éltető Ige nem süllyed „szent emlékirattá”. Meglehet, hogy adott korok és irányzatok nem igényelték a *veritas historicā*, sőt talán nem is tartották tiszteletben annak jogait — mindez sajnálatos, de a lényegen nem változtat.

A Szentírás szakrális olvasásmódjai

Mit értünk szakrális olvasásmódon? Egyszerűen azt, hogy ezt a Könyvet úgy veszem a kezembe, hogy Isten megszentelését kapom belőle. Az emberi adottságokat és igényeket illetően ennek több formája is lehet, de ezek a szakrális olvasásmódok nem zárják ki, sőt feltételezik egymást. A legjellegzetesebb formái ezek:

1. A szentírásbeli részleteket olvasásukban úgy elevenítjük fel magunk előtt, hogy a „szent ábítat szemüvegét” vesszük fel. Minden jelenet törvényszerűen idealizálódik, olyanná válik, mint egy szép reneszánsz kép, és ha kell, a *Sitz im Leben*-t is ennek vetjük alá. Ez a legelterjedtebb — vagy inkább legelterjesztettebb — olvasási mód, melyben az ábítat többé-kevésbé helyettesíti a szentet, mármint a hittartalmi, a dogmatikai szentet. Megszépített világgá sekélyesedik az Írás — furcsa fintorral „Renan romantikává”.

2. A második szakrális olvasási módot úgy összegezhethetnénk, hogy „az Írás és én”, vagyis arra irányul figyelmem, hogy a megszentelést adó üzenet hogyan vonatkozik rám. Ez a *morális és aszketikus olvasásmód*, az egyházatyák korában tropológianak nevezték, tették mint *ad emundationem vitae et instructionem pertinens* (=életünk megtisztításáért és megfigyelmezéséért végezzük).⁴ A keresztyén ember számára nem lehet elsődleges vagy kizárólagos ez az olvasásmód, mivel szubjektivizmus táptalaja lehet.

3. A harmadik a *dogmatikus olvasási mód*. A skolasztika szellemében alakult ki. A Szentírást a dogmatikus tételek és levezetések tartalmának kifejezéseként kezeljük, vagyis az Írást a dogma szolgálatára rendeljük. Ez a módszer virágkorában — az újszolasztika évtizedeiben — ellenséget látott a történelemkritika igényeiben, ezért joggal váltotta ki a racionalizmus támadásait. Felhasználta a filológiát, de célja érdekében használta annak alaptörvényeit.

4. A negyedik szakrális olvasási mód — melynek találó elnevezést adni nem tudunk — logikus következménye az elmúlt két évszázad racionalista bibliaszemléletének. A *profán kultúra* jogos követelményeit tiszteletben tartó és igénylő hívek Szentírás-olvasása. Az Írás tartalmi megközelítésében profán alapról indulunk, egységes képet szeretnénk kapni az esemény koráról és arról a korról, melyben a szentíró fogalmazott, majd próbáljuk összefogni az adott szöveg transzcendentális, teológiai motívumait, tartalmait és összefüggéseit, és ezeket a gondolatokat szakrális érzésekkel, elfogadással és meggyőződéssel töltjük meg. A módszer sokban egyezik a nem hívő történész-filológus bibliakutatóéval, lényeges különbség a kettő között az eszmei feldolgozásban van: a hívő azt mint Isten üzenetét fogja fel, a nem hívő pedig mint a vallásos ember szellemi objektívációját.

5. Ennél jóval igényesebb és bensőségesebb az *üdv történeti olvasásmód*. A Szentírás „szent” tartalmának megismeréséhez elengedhetetlennek tartja a történelmi-profán ismereteket, a *historica interpretatiót*, és a történelmi eseményekben — sohasem rajta kívül — kutatja a transzcendens Isten feltárulkozásait, melyek mindig az ember üdvösségéhez kötődnek, és a keresztyén ember számára ezek valamiképpen és mindig Krisztusra mutatnak.

6. Ez utóbbi gondolatot tekinti kiindulópontjának a *misztérium-teológiai* Szentírás-olvasásmód. Úgy jellemezhetnénk, hogy az egész Írás természetfeletti tartalmának krisztológiai jelentést ad. Krisztus üdvösséget adó életét tekinti tengelypontnak, az Ószövetség eseményeiben ennek előképeit — *praefiguratiót*át, *typológiát*át — látja a keresztyén ókorban sokat hangoztatott elv alapján: *Novum Testamentum in Vetere latet, Vetus Testamentum in Novo patet* (=Az Újszövetség ott rejtőzik az Ószövetségben, az

Ószövetség az Újszövetségben tárulkozik fel),⁵ az apostoli iratokban pedig a krisztusi tartalom kibontását látják: akár a *tropologia* (erkölcsi-aszketikus tartalom) akár a *typologia* (ószövetségi előképek) akár az *anagógé* (mennyei dolgok szemlélete) irányában.⁶ Az egyházatyák korában ezt az olvasási módot *allegoriának* nevezték. (A patrisztikus teológia megértésében világosan kell látnunk a különbséget azon allegoria között, melyről most van szó, és azon allegoria között, amit ma értenek rajta.) Ezt az olvasásmódot az Atyák mindig az egyház szentségi életéhez kötötték, mivel azok realizálják Krisztus üdvösséget adó eseményét, és természetesen a szentségeken nemcsak a később élesen kihangsúlyozott hetet értették, hanem az egyház minden szakrális, rituális, liturgikus cselekményét.⁷

7. A hetedik olvasási mód pedig az, amelyet a minden idők *misztikusai* mondhatnak magukénak. A szentírási szavak a mennyei dolgok feltárulkozását hordozzák. Ahogy a misztérium-teológiai olvasás Krisztus üdvösség-adó tettét kívánja látni az Írás minden részletében, úgy a misztikusok a mennyei dolgokat, vagyis nem a földi, hanem a mennyei egyház szentségét. Az egyházatyák korában ezt az olvasási módot *anagógé*-nak nevezték, mert a mennyei dolgokhoz „emelkedünk fel”.

A megújuló teológia az egyházatyák korából ihletést merítve a különböző olvasási formákat szeretné egybefogni, de mindig az intellektuális becsületesség követelményei szerint a hívek javára. Olyan időkben élünk, mikor a *historica interpretatio* (profán történelmi-filológiai ismeretek) és a *spiritualis intelligentia* (hitbeli tartalom) közötti feszültségek egymély vonásával minden Szentírást olvasó keresztény találkozik, talán mert a kettő jogos szempontjait és igényeit nem is a régmúltban egymás ellen — kölcsönösen — csatarendbe állították. Biztató jelenség a mában, hogy sok szó esik az egybeépítés kritériumairól és lehetőségeiről.⁸

A krisztológiai olvasásmód szerkezeti vázlata

Írhattuk volna azt is, hogy ez a misztérium-teológiai olvasásmód vázlata. Az alábbiakban szeretnénk bemutatni, hogy az egyházatyák korában hogyan sikerült összefogni a különböző Szentírás-olvasásmódok tartalmait. Természetesen nem mindenütt volt erre igény, és főleg nem a kezdeti, az egyes formák kialakulását adó évszázadokban. Az együttlátás csíráztatója Origenész volt, aki az *anagógé* javára építkezett, az ő Szentírás-magyarázatait népszerűsítette Nyugaton Poitiersi *Hilarius*. Az afrikai atyák mindezt a misztérium-teológia irányában fejlesztették. Ugyanezt tette sajátos formában, erőteljes allegorizmussal Ambrus; de Ágoston munkásságában bontakozott ki a maga teljességében, ami aztán meghatározóvá lett a következő évszázadokban: *Prosper Aquitanus*nál, *Cassiodorus*nál, és később *Petrus Lombardus*nál, Aquinói Tamásnál.⁸ Csak a XVI. századtól fogva mellőzik.

Ez az olvasási mód építkezésében hasonlítható egy hárompilléres hídhoz, mely a folyó két partjához támaszkodik. Az egyik part a szentírási szövegnek a profán kultúra szerinti megvilágítása: a történelmi, filológiai *veritas* — ahogy az atyák mondták —, de ez csak az innesső part. A hozzá kapcsolódó előképek összessége az első pillér, a *typologia* ívének egyik pillére, ami átfel a másikra: a krisztusi (evangéliumi) kijelentésekre. Ezen a második pilléren van lehetőség kifejezni az Írás krisztológiai tartalmát. Minden Krisztus-eseménynek üdvösséget adó jelenléte van a titokzatos testhez, vagyis az egyházhoz tartozó ember életében, és ezeknek foglalatja a harmadik pillér, aminek megvilágítását főként az apostoli iratok segítik; két síkon realizálódik: az egyház megszentelő cselekményei által (a misztériumokban = a szentségekben) és a tanúságtevő életben. Így jut érvényre a misztérium-teológiai és a tropologikus értelmezés. Mind megmutat valamit — *signum*

prognosticum — a mennyei javakból is, ezért az anagógikus magyarázat zárja a felépítést, ami hasonlatunkban már a túlsó partot jelenti. Röviden összefoglalva: innenső part: a veritas historica, vagyis a profán ismeret, ma úgy mondanánk, a történelmi-kritikai összegzés — az első pillér: ószövetségi előképek — a második pillér: az üdvösséget adó megváltói tett és szó — a harmadik pillér: ennek a Krisztusban nyert üdvösségnek megszentelő jelenléte az egyházban: szent cselekményeiben: misztérium- teológia, és az egyéni életben: tropologia; a túlsó part: a mennyei dolgok, eszkatologikus javak, az anagógé olvasásmód. Természetesen „technikai közvetlenséggel” nem alkalmazzák ezt a vázlatot, bár találhatunk olyan összegzéseket, mint például *Jobannes Cassianus* Jeruzsálemet illetően: *történelmi értelmezésben ez a zsidók fővárosa, allegorikus (= tipologikus) értelmezésben Krisztus egyháza, anagógikus értelmezésben Istennek ama mennyei városa, mely mindannyiunk anyja* (Vö: Gal 4, 26), *tropologikus értelmezésben az ember lelke, melyet gyakran ezen név alatt vagy elmarasztalással, vagy dicsérével illet az Úr.*

Szöveghűség és/vagy allegória

A fentiek alapján megfogalmazódhat bennünk az a vélemény, hogy az egyházatyák teológiai fantáziájának szabad prédája a Szentírás olvasása és magyarázata. Mielőtt még elhamarkodottan igent mondanánk, meg kell fontolnunk néhány dolgot. Origenész óta népszerűvé vált és tekintélynek örvendett az az elv, hogy az Írást az Írásból lehet megismerni, vagyis az egyes részletek más részletekkel összehangoltan fedik fel tartalmukat, mégpedig abban az irányban, ahogy az Krisztusra mutat. Ebből megérthetjük, hogy gondosan vigyáztak a szöveghűsége, még akkor is, ha az fogalmazási vagy stilisztikai problémákat hordozott, és ez a latin fordítások kritikájában is fontos szerepet játszott.

Amikor például Ágoston a 113. zsoltár olvasásához, illetve magyarázásába kezdett, a kezdő sorok megvilágítására előbb felolvastatta az Egyiptomból való kivonulás történeti leírását (Kiv 14) és „Jordán visszafordult” miatt József könyvének leírását (Józ 3, 15kk). Mielőtt még a magyarázathoz kezdene, annak kulcsát is az Írásból emeli ki: *Mindéz előkép a számunkra, a mi okulásunkra írták meg* (1 Kor 10, 11). Pál apostoltól indítva (1 Kor 10, 1–6), Mikeás próféta szavával alátámasztva (Mik 7, 15–19), vonja meg a párhuzamot a Kivonulás eseménye és a Krisztusban nyert keresztség között. Fejtegetésében kitér az azonos eseményt elbeszélő szövegek tartalmi eltéréseire (például Jordán vize megállt vagy visszafordult), amiben az előkép és a „valós kép” közötti különbséget látja megmutatkozni. Egyiptom nevének „filológiai” elemzéséből is teológiai tartalmakat von le: a név „elnyomatást, elnyomót” jelent, vagyis a „hitlenek igáját” (vö: 2 Kor 6, 14), a bűnös szenvedélyek szerinti életet, amit Krisztus vett le rólunk (Mt 11, 28). Figyelemre méltó az ágostoni szövegben a szentírásbeli idézetek latin fordítása: mondanivalója érdekében a legkedvezőbb kifejezéseket választja ki, mikor például Mikeást idézi, szövege mind a héber tükörfordításától, mind a Vulgata fordításától eltérő, a LXX-t követi, de a képszerűség kedvéért attól is eltér: Isten a tenger mélyére süllyeszti (*demerget*) bűneinket (mint tudniillik az egyiptomiakat) és nem dobja — mint egyezően áll többi szövegváltozatban.⁹

Egy egyházatyáiban a meggyőződésben él — legalábbis Jeromos. Ambrus és Ágoston nemzedéke után —, hogy az Írás minden mondatában Krisztus titka rejlik, és mint a fenti példa mutatta, ennek szolgálatába állították a filológiát, de nemcsak azt, hanem a kor minden tudományos ismeretét, és itt már jóval tágabb tér jutott az allegorizálásnak. Így kaphat Ágostonnál krisztológiai tartalmat a 101. zsoltár nemcsak általánosságban — mint a szenvedő ember imája Istenhez —, hanem mondatainak konkrétumában is, még az a sora is, hogy „*Olyan lettem mint a pelikán, mely pusztában lakik, olyan lettem mint a bagoly a romok között, az álom elkerült és olyan lettem mint a magányos veréb a báztertön*

(Zsolt 102, 7k). A fordításban itt is tapasztalható a krisztológiai magyarázatot segítő elhajlás. Mindhárom madárról tartott korabeli „ornitológiai ismeretek” Krisztusra alkalmazhatók: a pelikán Krisztust létében, a bagoly a szenvedésében, a veréb pedig a feltámadásában mutatja meg. Csak az első kifejtését vázoljuk fel. A pelikánról azt tartották, hogy fiókaait elpusztítja, aztán három napig siratja, és végül magát megsebezve, vérének fürdőjében azokat életre kelti. Krisztus is olyannak hirdette magát, mint egy anyamadár (vö: Mt 23, 27), sőt az Ige hirdetőjében is megvan az „anyai érzés” (vö: 1 Kor 4, 15). Isten azt mondja magáról: *Én ölk meg, és én adok életet; én ejtek sebet, és én gyógyítok* (Mtörv 32, 39). Krisztus nemde ezt teszi övéivel: az üldöző Saulnak az égből kapott sebzettségében meg kell halnia, hogy a vérével táplált igehirdetője életre támadjon (vö: ApCsel 9, 4, 10). Ilyenképpen lett a pelikánból népszerű Krisztus szimbólum.¹¹

Amit tanulságként levonhatunk

Az egyházatyák gazdag Szentírás-magyarázata a maga sajátos misztériumteológiára építő és a másféle olvasásmódokat ebben ötvöző módszerével vagy közel kerül a mai ember szívéhez, vagy nem — ez az egyén befogadásától függ. De néhány tanulságot még azoknak is tartogat, akik idegenkednek tőle és megújíthatatlannak tartják.

Először is azt, hogy a profán tudományosság — természetesen korok adottsága szerint — igényelték az Írás szent tartalmának megértéséhez. Minden sloganként megfogalmazott ítélet ellenére állíthatjuk, hogy ők sohasem tartották lényegtelennek a *veritas historica*t mind az Írás tartalmát illetően, mind felhasznált profán ismereteiket illetően. Ágoston gyakran tett ilyen kijelentéseket: *„Ezeket lehet olvasni róla. Ami titeket illet, úgy hallgassátok, hogy ha az igaz, fogadjátok el, ha pedig téves, ne fogadjátok el.”*¹² A profán ismereteket sohasem engedték ütközni az Írás mondanivalójával, ha másért nem, hogy a művelt pogányság jogos kritikájának még a lehetőségeit is elkerüljék. Másodszor azt, hogy az Írás természetfeletti tartalmát az Írásból — annak más helyeinek összevetésével — akarták mélyebben megismerni; ezért látásuk az Írás olvasásakor egyszerre analitikus és szintetikus. Harmadszor azt, hogy a Szentírás egészének nemcsak csúcsa, hanem a kulcsa is Krisztus, így az Írás szeretete közvetlenül biztosította Krisztus szeretetét, és fordítva is. Negyedszer azt, hogy az Írás tartalmának maradandó aktualitása van az ember életében, elsősorban a Krisztus-test közösség létében, vagyis az egyházban, de éppúgy az egyén jelen sorsában és végső céljában. A többi tanulságot az olvasóra hagyjuk.

Mindezeket átgondolva, úgy hiszem, hogy az egyházatyák világa, a Szentírás olvasását illetően is, közel áll a mienkhez. Kérdés csak az, hogy az Írás olvasásában és szeretetében tudunk-e olyan „virágkört” teremteni, mint amit ők megvalósítottak az antik világban.

Jegyzetek: — 1. A misztérium-teológia fogalmáról részletesen ld. Rahner, K. — Vorgrimler, H. *Teológiai Kiszótár*, SZIT, 1980. 496k — 2. Az alábbiakban előforduló rövidítések: Vas = Vasárnap; Vecs = Vecsernye; Olv = Olvasmányos óra; Reg = Reggeli dicséret; Napk = Napközi imádság. — 3. Teológiai tartalmáról ld. Daniélou, J. *Dieu et nous* (Livre de vie 36) Grasset, 1956. 167k; Grillmeyer, A. *Jesus der Christus im Glauben der Kirche I.* Herder, 1979. 20kk. — 4. Simonetti, M. *Lettera e/o allegoria* (Séph A 23) Roma, 1985. 358. — 5. Ágoston írásaiiban közel negyvenszer találkozunk ezzel a megfogalmazással, mint pl. egy művön belül: *En. in Ps CV, 36; LXXXIV, 4; LXXVII, 21; Cl. I, 19; CXVIII, 2.* — 6. Simonetti, M. i.m. uo. — 7. Az olvasó rövid, lényeglátó összefoglalást talál róla: Kr: mer, J. *Hogyan olvassuk a Szentírást*, OMC. Bécs, 1974. — 8. *Agostino: Esposizione sui Salmi I* NBA XXX Roma 1967 bevezetője-Corticelli. A-tól. ad összefoglalást *XIII*k old. — 9. *Augustinus. En. in Ps CXIII, 1, 1–5.* — 10. *Augustinus, En. in Ps Cl. I, 7–8.* — 11. A szimbolizált állatok zömét a *Physiologus* (ismeretlen keresztény szerző a III. sz. első feléből) leírásából ismerik az atyák: a középkori képzőművészetben is jelentős szerepet kapott — 12. *Augustinus, En. in Ps Cl. I, 8.*

A zsoltároskönyv átadása

Egy évtizeddel ezelőtt a kódextöredékek szervezett feltárása során a budapesti Egyetemi Könyvtárban liturgiátörténeti jelentőségű leltre bukkantak a kutatók. A két pergamenlap egy, a XI. században másolt sacramentarium töredéke és viszonylag ritka szertartásról tudósít. Az első évezredben nagybőjt folyamán a húsvétkor megkeresztelkedők intenzív előkészítésben részesültek. Ehhez tartozott a Sacramentarium Gelasianumban föllelhető *Expositio Evangeliorum*, amelynek során a hittanulók az egyház közösségében ünnepélyes rítus keretében vették át az evangéliumos könyveket, hogy Jézus örömhírért maguk is olvassák. Ennek a szép szertartásnak került elő néhány részlete a budapesti töredéken.

Hogyan is zajlott le mindez? Két ószövetségi olvasmány után ünnepi menetben a sekrestyéből négy diakónus vonult az oltárhoz, a négy evangéliumos kódexet hozva. Mindegyiket két gyertyavívó kísérte s a felhangzó ének hívogatta a keresztségre készülöket: „Ti szomjazók, jöjjetek a vízforráshoz!” A négy evangéliumot az oltár négy sarkára helyezték. Ezután a pap a hittanulókhöz fordult: „Kedves gyermekeim, megnyitottnak nektek az evangéliumok, föltáruhnak előttetek az isteni tettek.” Ezután a négy evangélium kezdetét felolvasták, és ezzel a szent könyveket „birtokba vették” a hittanulók. Mindez szépen tanúskodik a Biblia, pontosabban az Isten szava iránti mély tiszteletről.

Ehhez hasonló volt egy még ennél is ritkább rítus, amit csak a nápolyi egyházban végeztek a VI–VII. század folyamán. Ez a Zsoltároskönyv ünnepélyes átadása. A sugalmazott imádságok gyűjteményét, az „édességes könyvet” (*Dulcis psalmorum liber*) is a szent liturgia keretében kapták meg a hittanulók, miután belőle egy zsoltárt fölolvastak. A zsoltár kiválasztása jellemző, egyáltalán nem esetleges. A középkor kezdetének lelkeségéről vall, amit a patrisztika utolsó századai még beragynak. A 22. zsoltárra esett a választás, hitben őseink szerint ez képviselte legjobban a többi zsoltárt, s ez arról is tanúskodik, hogy a kinyilatkoztatás gazdag tárházának mely gondolatai álltak legközelebb az akkori imádkozókhoz.

Imádkozták a zsoltárt, de annak mély értelmű kijelentéseit miként értelmezték? A monasztikus teológia, illetve bibliamagyarázat hosszú századokon keresztül ébren tartotta ezeket a gondolatokat, s bár Brúnó, Segni püspöke (†1123) később élt, zsoltármagyarázatában a hagyomány által kikristályosított gondolatokat adta tovább. Ma is érdemes fölfedezni Brúnó vezetésével ezt a kiváltságos módon kedvelt imádságot.

„Az Úr az én pásztorom, nincsen hiányom semmiben, zöldellő réteken ad helyet nekem.”

A nemzetekből összegyűlt, újjászületett és hitre meghívott nép szólal meg ebben a zsoltárban. Ez az a nép, akiről az előző zsoltárok egyike mondja: „A nép, amely születik, a nép, amelyet az Úr alkotott.” Azért állítják erről a népről, hogy az Úr alkotta, mert a keresztség vize az avított szennyet lemosta róla. Ez a nép joggal mondhatja: Az Úr az én pásztorom, már nem félek, jó vezetőm és pásztorom van, aki engem zöldellő rétekre vezet és az ő Egyházának szentjeihez társít. Ahol az Ó- és Újszövetség kötetei, ott van a zöldellő legelő, a bőséges legelő, ott az eleség, amelytől a lélek felüdítették és meggyógyul. Ezért következik:

„Csöndes folyóvizek mellett nevelt föl engem, felüdítette az én lelkemet.”

A Szentírás és az evangélium meghirdetése a felüdülés vize. Ez az a víz, amelyről Izajás mondja: „Szomjazók, jertek a vízforráshoz!” Felüdülés vize annál is inkább, mert aki ebből iszik, „nem szomjazik többé”, amint az Úr mondja (Jn 6, 15). A bölcsesség vize fakad ebből a forrásból, a hívó lélek ettől megtisztul, egészségét visszanyeri.

„Az igazság ösvényein vezetett engem az ő nevéért.” Mily szépen, rendezetten szól a zsoltár, mily szép a szólás rendje. Előbb a zöldellő rétek, utána a felüdülés vize, végül az igazság ösvénye, ahová maga Isten vezette az újjászületettek népét. Az jár az igazság ösvényén, aki nem hajlik a tévedésre és kitart az igazság mellett. Ezt az ösvényt nem ismerték sem a Messiást elutasító zsidók, sem a tévedéseiktől elvakult eretnekek, sem a megátalkodott pogányok. Ez egyedül a keresztények ösvénye, mivel egyedül ők követik az Igazságot, aki azt mondta magáról: „Én vagyok az Út, az Igazság és az Élet!”

„Ha a halál árnyékában járok is, nem félek a rossztól, mert Te ott vagy velem.”

A halál árnyéka a tévedés, tévtanítás. Az árnyékban az árnyék gazdájának képe és hasonlatossága rejtőzik. A tévtanítás a halál árnyéka, mert amint a halál megöli a testet, a tévtanítás úgy öli meg a lelket. A keresztények félelem nélkül, nyugodtan áthaladnak az árnyak között, mert maga az Úr védelmezi őket.

„A te vessződ és pásztorbotod megvigasztal engem.” Tudom, hogy a vessző, amit kezdedben tartasz — mondja a zsoltáros szavaival a megkeresztelték népe —, az ítélet eszköze, haragod kifejezője. Az ellened fölkelteket, az én ellenségeimet megbünteted, ugyanakkor a pásztorbottal nyájadtól távol tartod a ragadozó farkasokat, ez a mi vigaszunk.

„Asztalt terítesz nekem, hogy szorongatóim szégyent valljanak.”

Itt a másik vigasztalás. Az asztalon, az Úr asztalán ott a halhatatlanság étele és itala, ami az ebből élőket megóvjá mindenféle bajtól, tévedéstől. De ez az isteni írások asztala is, s az innen táplálkoznak a tévtanítók cselvetéseit kikerülők, azok szégyent vallanak.

„Megkentem olajjal fejemet, színültig töltöd kelyhemet.” Mit használ a „mensa” (asztal), ha hiányzik az „intelligentia” (értelem)? Ami az Ószövetségben a gazdagság túlcsoorduló szimbóluma, az itt a lelki, szellemi gazdagság. Mit kell érteni a fön, fejen, ha nem a lelket („mens”)? És mit az olajon, ha nem a Szentlélek kegyelmeit? Üdvöztönk ilyen olajtól megkentnek mondja magát: „Az Úr lelke rajtam, ő kent föl engem!” (Iz 61, 1) És másutt: „Az Úr kent föl téged az öröm olajával.” (Zsolt 44, 8) A kehely, amely az asztalon áll, ragyogó-fényességes, nem valamiféle homályos italt tartalmaz, hanem jóízűt és édeset, ami előízeket sejtet, ígér.

„És a te irgalmasságod kísér engem életemnek minden napján.” Ez azt jelenti, mintha a zsoltárt imádkozó újjászületett nép ezt mondaná: Íme, sok jó dolgot tettél velem, legelőre vezetted, vizek forrásainál felüdítettél, lépteimet az igazság ösvényére irányítottad, asztalt készítettél, kelyhiddel megrészesgítettél. Már csak egynek vagyok híján. Azt kérem még, hogy a te irgalmasságod mint „paedagogus et magister” kísérjen az egyedüli helyes úton. Így ez élet végeztével majd az Úr házában lehetek, a mennyei Jeruzsálemben, mindörökké. Senki nem üdvözülhet önerejéből, csak az, aki bízik az Úr irgalmasságában.

Az első évezred lelkiségét örökölni hagyta a második évezrednek, s az imádság izzása ma is melegíti. A liturgiából egyes rítusok kivesztek ugyan, de a lényeg, ami azokat ihlette — Isten szavának tisztelete, szeretete —, továbbra, a harmadik évezredben is megmarad.

Irodalom: Ladislaus Mezey: *Fragmenta latina codicum in Bibliotheca Universitatis Budapestinensis*, Bp. 1983. 143—145. Dom Edmond Martene: *De antiquis ecclesiae ritibus*, Rouen, 1700. I. 103—105. Pierre de Puniet: *Les trois homélies cathéchétiques du sacramentaire gélasien*, in *Revue d'Histoire ecclésiastique* V—VII. 1905—1906. 505—521., 755—786., 15—32., 304—318. J-P. Migne: *Patrologia latina*, 164, 771—772.

Évszázadok magyar zsoltárfordításai

(Az 1. zsoltár fordítása*)

Keszthelyi kódex

- (1) Boldog ember, ki kegyetleneknek tanácsába nem járt,
és ki bűneseknek utába nem állott,
és ki veszedelemnek székibe nem ült.
- (2) De ű akaratja Űrnak tervényébe,
és éjjel és nappal gondolkodik űneki törvényébe.
- (3) És leszen miképpen folyó víznek mellette ültetett fa,
ki ű idején adja ű gyümölcsét.
- (4) És ű levele el nem hull,
és mindeneket, kiket teszen, bőveltetnek.

Károli Gáspár: Vizsolyi biblia

- (1) Bódog ember az, aki az hitetlenek tanácsán nem jár,
és az bűnösöknek után nem áll,
az csúfolóknak székökben nem ül.
- (2) Hanem az Űr törvényében vagyon az ő gyönyörűsége,
és az ő törvényéről gondolkodik éjjel és nappal.
- (3) Ez olyatán, mint az folyóvizek mellett plántáltatott termő fa,
mely gyümölcsét adja idejekorán,
- (4) és kinek levele meg nem hervad,
és minden cselekedete jó szerencsés leszen.

Káldy György: Katolikus biblia

- (1) Boldog ember, aki az istentelenek tanácsán nem járt,
és a bűnösök után nem állott,
és a dögletség székiben nem ült.
- (2) Hanem az Űr törvényében az ő akaratja,
és az ő törvényében elmélkedik éjjel és nappal.
- (3) És leszen mint a fa, mely a vizek folyása mellett plántáltatott,
mely megadja gyümölcsét az ő idejében,
- (4) és a levele el nem hull,
és mind, amiket cselekszik, megszerencsésítettnek.

Sík Sándor fordítása (3. változat):

- (1) Boldog férfiú, aki el nem csábul gonosz emberek álságos beszédén,
el nem indul a bűnösöknek útján,
s le nem ül a hetvenkedők gyűlésén.
- (2) Hanem öröme az Űr törvényében,
éj-nap a törvényt forgata fejében.
- (3) Olyan az, mint a fa, melyet ültettek folyvizek partján,
mely meghozza gyümölcsét idejében,
- (4) amelyen el nem fonnyad a levél,
sikertül minden, mihez keze ér.

Az új katolikus fordítás

- (1) Boldog ember, aki nem indul a gonoszok tanácsa nyomán,
aki nem jár a bűnösök útján,
és nem vegyül a csúfot űzők közé.
- (2) Aki örömet leli Isten törvényében,
s parancsairól elmélkedik nappal és éjjel.
- (3) Olyan, mint a víz partjára ültetett fa,
amely kellő időben gyümölcsöt terem,
- (4) és levelei nem hervadnak.
Siker koronázza minden tettét.

Az új protestáns fordítás:

- (1) Boldog ember az, aki nem jár a bűnösök tanácsa szerint,
nem áll a vétkesek útjára,
és nem ül a csúfolódók székére.
- (2) Hanem az Úr törvényében gyönyörködik,
és az ő törvényéről elmélkedik éjjel és nappal.
- (3) Olyan lesz, mint a folyóvíz mellé ültetett fa,
amely idejében megtermi gyümölcsét,
- (4) és nem hervad el a lombja.
Minden sikerül, amit tesz.

Farkasfalvy Dénes:

- (1) Boldog, aki a gonoszok tanácsát elkerülte,
a bűnösök gyűlésén nem jelent meg,
a káromlók közé nem ült le.
- (2) De örömet az Úr törvényében leli,
éjjel-nappal csak azt rebesgeti.
- (3) Fa lesz, amelyet átültetnek folyóvíz mentébe,
gyümölcsöt hoz, ha itt az ideje,
- (4) nem hervad levele,
és jó minden termése.

Breviarium Romano-Strigoniense és Népénekvár:

- (1) Boldog ember az, ki nem járt az istentelenek tanácsa szerint,
sem a bűnösök útjára nem állt,
sem a káromlóknak székébe nem ült.
- (2) Hanem az Úr törvényében van teljes akarattal,
és az ő törvényén elmélkedik éjjel és nappal.
- (3) És olyan lesz, mint a fa, mely folyóvíz mellé plántáltatott:
megadja gyümölcsét a maga idejében.
- (4) Levele el nem hull,
és szerencsével jár mind, amit cselekszik.

Czesław Miłosz a Zsoltárok könyve fordításáról

— Említette egyszer, hogy szinte egész életében a Zsoltárok könyve fordítására készült. Persze tudom, hogy ez csak egy, a biblikus hangnemben írt verseire feltett kérdésre adott csattanós válasz volt, de talán van benne némi igazság. Az Ön munkásságában egyre erősebb az érdeklődés a „sacrum” iránt; a történelemtől a metafizika felé fordulás. Másfelől Ön hangsúlyozza kötelességeit a lengyel irodalommal szemben, értve ezen a választékos, hieratikus nyelv fejlesztését — és ezt szolgálja zsoltárfordítása is.

— Rokonszenvesebb nekem ez a második szempont, mert hogy az elsővel kapcsolatban mi az igazság — nem tudom. Semmi esetre sem akarok túlzásba esni ezzel — az Ön szavával élve — a szakrális irányba tartó fejlődéssel kapcsolatban. Elég titokzatosak ezek a dolgok; hogy miért van így, mi ösztönzött, hisz már régóta vonzott ez a fordítás. Viszont nyelvi szempontból könnyebb biztosat mondani. Mert valóban már nagyon régóta kerestem egy avantgarde-ellenes nyelvet, azaz olyan, amely egyszerű szavakkal dolgozik, ugyanakkor nagy hatású, a kifejezéseknek erőt ad, a szavakat különös módon, a ritmussal kapcsolván össze. *Csak a ritmussal.* A legegyszerűbb szavak sokféleképpen kapcsolódhatnak egymáshoz. A ritmus is összekapcsolhatja őket. Ám a klasszikus mértékre korlátozott ritmus, azok a metrikus formák, amelyek a lengyel verselésben előfordulnak — sem a szótagszámláló, sem a szótaghangsúlyos — sehogy sem elégitettek ki.

— A Zsoltárok könyve utószavában írja, hogy már csak a könyv kiadása után találkozott doktor David Weinfeld izraeli tudóssal, aki megjegyzéseket, javaslatokat tett fordításával kapcsolatban. Mit érintettek ezek?

— Azokat az alapvető nehézségeket, amikkel az ember a zsoltárokból találkozik. Bizonyos szavaknak nincs pontos megfelelőjük az élő nyelvekben. Vegyük a *beszed* szót. Kegyességet, kegyelmet, jóságot, jóakaratot jelent — sőt, érintkezik a hűséggel is. Lengyelre „könyörületnek”, „kegyelemnek”, „kegyességnek” fordíthatjuk. Főként Isten és Izrael kapcsolatára vonatkozik. Az angol fordítóknak is óriási nehézségeik vannak. A modern fordítók „*loving kindness*”-ként adják ezt vissza, Jakab király Bibliájában „*steadfast love*” van.

— Ön váltogatja ezeket a fogalmakat fordításában?

— Ez a példa bizonyítja, hogy egyes héber szavakat nem fordíthatunk mindig ugyanazzal a szóval. Az lenne az ideális, ha állandóan ugyanazt a lengyel megfelelőt használhatnánk. De nem lehet. Mert a jelentéstől függően mást és mást kell írni. Éppen erről vitatkoztunk Weinfelddel. Van még egy rettenetesen nehéz szó: *rasa* és *resaim*. A régi lengyel Bibliák ezt „vallástalannak” vagy „jogtalannak” fordítják. Angolul van egy pontos megfelelője: „*wicked*”. „Rosszat” jelent, de egyúttal az istentelenség, a jámborság hiánya értelmében. Én „istentelennek” vagy „jogtalannak” fordítom a szövegtől függően. Az ember megpróbál következetes maradni, de nem mindig lehet. Még egy problémára szeretném felhívni a figyelmét — egy nagyon érdekes problémára. Ugyanis a fordítónak el kell döntenie, hogy „Istent” vagy „Úrat” mondjon. Az angol fordítások mindenütt, ahol Jahve szerepel, „Lordot” írnak. Ez a név szent volt, ezt a nevet nem mondták ki. Egyes francia fordítások és az őket követő lengyelek Jahvét írnak. Azaz ott, ahol Él vagy Elohim szerepel, Istent mondanak, de ahol Jahve van, az az Úr. Ha tetszőleges helyen felütöm ezt a

könyvet, új és új problémák jönnek elő. Például a 43. zsoltár. „Ítéld meg engem oh, Isten! és oltalmazd meg ügyemet az irgalmatlan nemzetség ellen; az álnok és hamis embertől szabadíts meg engem! Hiszen te vagy oltalmam Istene, miért vetettél hát meg engemet? Miért kell gyászban járnom ellenség háborgatása miatt? Küldd el világosságodat és igazságodat, azok vezessenek engem; vigyenek el a te szent hegyedre és hajlékaidba. Hadd menjek be Isten oltárához, vigasságos örömömnék Istenéhez, és hadd dicsérjelek téged citerával, Isten, én Istenem!” Ennek a zsoltárnak a negyedik verse: „Hadd menjek be Isten oltárához, vigasságos örömömnék Istenéhez.” Egy kicsit téves értelmezés következtében a római liturgia ezzel kezdte a misét. Ezt mondja a pap: „*Introibo ad altare Dei. A Deum qui letificat iuventutem meam*”.

— *Ezt idézte Ön a Téli harangokban...*

— Igen. „Istenhez, aki megörvendezteti ifjúságomat”. Ez nincs a héber szövegben. Szép, de a Vulgátából származik. A fordító, Szent Jeromos sajátos olvasata következtében került oda. De a pontos fordítás ez: „vigasságos örömömnék Istenéhez”.

— *Nekem legjobban a 18. zsoltár Isten-képe tetszik.*

— Ó, igen. „Megindult, megrendült a föld, s a hegyek fundamentomai inogtak; és megindultak, mert haragra gyúlt.”

— *Ez egyike azon kevés zsoltároknak, ahol Isten nem az imádat tárgya, hanem a tetté.*

— Igen, és itt ismétlik folyton: „és jégeső hullt és eleven szén”.

— *Van még egy nagyon megindító zsoltár, ahol az ember bocsánatért esd Istenhez... Talán a hatodik. Ebben a zsoltárban nyoma sincs a sír utáni életbe vetett hitnek.*

— Igen. Tulajdonképpen ez a zsidó vallás kutatásának egyik legnagyobb talánya. A zsidók nagyon sokáig éltek Egyiptomban, ahol a sír utáni életnek központi szerepe volt. Az egész civilizációban hallatlan jelentősége volt a sír utáni életnek, amit a földi élet folytatásaként képzeltek el. A földi élet minden tevékenysége folytatódott a halál utáni életben. Ez bizonyára olyannyira taszította a zsidókat, hogy még csak meg sem említik. Elgondolkodtató, hogy teljesen elzárkóztak az őket körülvevő világtól. Ez hihetetlen tapintatra vall. Ahogy egyik zsidó barátom mondta, a zsidók mindig nagyon szemérmesek voltak.

— *Érdekes megfigyelés. Vajon a Zsoltárok könyvének fordítása közben folyton szem előtt tartotta-e, hogy ezek dalok voltak? Figyelembe vette-e ezt a zeneiséget is?*

— Tudja, a költői zárlat egyúttal zenei zárlat is, ezt nem lehet különválasztani.

— *Megpróbálta elképzelni, hogyan szól valamelyik zsoltár dallama?*

— Nem, nem próbáltam. Mit jelent elképzelni egy dallamot? Néhány versemhez zenét találtam ki írás közben. Egyszer elénekelttem egy versemet Witold Lutosławskinak, mire ő azt mondta: „Meglepően szerény eszközökkel dolgoztál.” (nevetés) Vannak persze olyan verseim — dalaim —, amelyeknek dallamuk van. A *Dal a világ végéről* dallamát szavalat közben ki szoktam emelni. Ez tény. De a zsoltároknál szó sem lehet zeneszerzésről, mert a biblikus verseknek általános zenéje van, állandó ritmikai zárlata és felosztása — ezek a metszetek jelzik a zenei szüneteket. Azaz szó sem lehet dallamszerzésről.

Ewa Czarnecka
Kende Ágnes fordítása

Zsoltárköltő a máglyán. A kihűlő tévelygés

Quirinus Kuhlmann eretnek volt. Éppen háromszáz esztendeje, 1689-ben történt, hogy Moszkvában máglyára vetették. Életének harminckilencedik évében járt.

Quirinus Kuhlmann tévelygő volt, rajongó volt, és fantaszta volt; azonkívül korának, ha nem is legjelentősebb, de kétségkívül egyik legmarkánsabb költője volt. Körülbelül húsz kötetre való munkája maradt fenn: látomások, jóslatok, prófécia, dicsőhimnuszok, nyílt levelek, sírfeliratok, hősköltemények és (adeptus bölcsességet inkább sóvárgó, mint mutató) miszcelláneák. Két műve bizonyult maradandónak: szonettjeinek és „kihűlő zsoltárainak” könyve. Három évszázaddal későbbi fordítója mindenekelőtt erről a különös, homályos és elragadtatott költészetről akar beszélni; csak hogy Kuhlmann szótagokká darabolt szonettjeit, a „Mennyei Szerelmi Csókokat”, főként pedig a „kihűlő zsoltárokat” nem lehet másként megérteni, vagy akár megpillantani, mint költőjének szélsőségekre hajló személyiségén és szerencsétlen sorsán keresztül.

Háromszáz esztendő távlatából Kuhlmannat határesetnek látom. Félig téboly, félig zsenialitás. Félig eklektika és epigonizmus, félig párját ritkító költői bátorság, a nyelv és a forma teljes leigázása. Egyfelől gőg, beteges hiúság, megalománia, másfelől az Istennel viaskodó, Istennel egyesülni vágyó lélek teljes odaadása. Kuhlmann túlérzékeny, a korszak dilemmáitól túlfeszített, bizarr személyiség; egész költészete, prófétai elhivatottsága a sziléziai misztika különös, kései hajtása.

A korszakot leghelyesebb talán, ha posztkarteziánus kornak nevezem. Kuhlmann közvetlenül Descartes halála után született. Nagyjából egyidős volt Leibnizcel, de valószínű, hogy még csak nem is hallott a lipcsei bölcsről; ismerhette volna Spinozát, Hágában akárhányszor találkozhatott volna vele, ám ennek műveiben és leveleiben semmi nyoma. Szülővárosában, Boroszlóban sokat tanulhatott volna a nála egy nemzedékkal idősebb Lohensteintől, Hofmannswaldautól vagy éppenséggel Angelus Silesiustól (hogy csak a legnagyobbakat mondjam), de meg sem említi őket. És még sorolhatnám fontos kortársait, akiket ismerhetett vagy ismernie kellett volna, mégsem vett róluk tudomást. Kuhlmann a maga útját járta, *eredeti elme volt*, ami akkor nem azt jelentette, mint ma, sőt ez a fajta eredetiség ma is gyanús: vagy műveletlenséget, vagy önhittséget jelent.

Kuhlmann nem volt műveletlen; Jénában tanult jogot három évig, aztán beiratkozott a leideni egyetemre: sok tudományt szívott magába, rengeteget, talán többet is a kelletténél, mindenesetre kellő rendszeresség nélkül. Talán ez a rendszertelenség okozta, hogy egy szép napon rádöbrent a tudományok hiábavalóságára. Ekkor huszonkét éves volt, éppen elkezdte volna a leideni tanulmányait. Fontos ez a pillanat: a költő életében idáig nyoma sincs prófétai elhivatottnak. Tehetséges fiatalembert látunk, aki megittasodván inkább a tudományok sokaságától, mint a tudástól, inkább a költői dicsőség hajhászásától, mint az ihletől, az eget ostromolja. Vagy mit is?

Ismétlem, Kuhlmann tehetsége már ekkor sem áll minden gyanú fölött. Az, hogy tizennyolc évesen öt könyvet jelentet meg, hogy poeta laureatuszá koronáztatja magát Ahasverus Fritsch palotagróffal, hogy jénai évfolyamtársai panegiriszeket írtak hozzá, majd az egyetem költségén kinyomtatják, ez még mind nem jelent semmit. De az, hogy ő maga fel is kér neves személyeket ilyen dicsőítő költemények írására, hogy ő is ír mások nevében önmagához efféléket, és ezeket kiadja, ez már patológikus. De lássuk, miképp nyilatkozik ifjúkoráról maga Kuhlmann: „Amit bennem vártak, reméltek és dicsőítettek: egy új Opitz

volt, egy új Homerus és Virgilius, Pindarus és Horatius, Claudianus, Statius, a költők fejedelmei; egy új Gryphius, avagy az új Sophocles, Euripides, Seneca, Plautus, Terentius, a szomorú- és vígjátékok atyái; egy Muretus avagy új Demosthenes és Cicero, a szónoklat királyai; egy Taubmannus avagy új Apollo minden ő műzsáival; egy Lipsius avagy új Socrates, Plato, Thales, Tacitus, Livius, Sallustius, Polybius, Thucydides, Plutarchus, a filozófusok és történetírók uralkodói...” És még folytatódik a felsorolás, hosszan, hosszan, hosszan. Ez bizony éppoly nevetséges, mint amilyen sivár. De legalább annyira tanúskodik az „ujjongó századvégnek” nevezett posztkarteziánus kor sivárságáról és kicsinyességéről, mint Kuhlmannról. Kuhlmann nem teszi magáévá a karteziánus Módszert, nem lesz a diadalmasan előrenyomuló ráció híve. Kitart ama humanista tradíció mellett, amely a költészetet minden tudás összefoglalójának tekinti: „A legjava költők minden bölcsességnek nagyatyái, rímeik ama kőöntvény, melyekkel a tudományok ékesítik önmagukat” — írja, még nagyon fiatalon. Csakhogy a tudományok az újfajta, módszeres rációt választják, a hagyományosan felfogott költői ihlet pedig éppen a kései barokk irodalomban válik végképp üres dekorációvá. A harmincéves háború borzalmait átélő Gryphius vanitas-érzését a szenvedés teszi hitelessé és erőteljessé; fiatalabb kor- és honfitársai (például Lohenstein és Hofmannswaldau) akkor alkotnak jelentőset, amikor az érzések ürességét, a hideg és hervadt külsődlegességet igyekeznek minél invenciózusabban felcicomázni. Özönölnek az inflálódott, felpuffadt, kétes pompájú szavak.

A kései német barokkban Angelus Silesius az, aki a tökéletes költői formát összhangba tudja hozni az elmélyült lelki tartalommal. Ő a legjelentősebb kivétel. A másik nagy kivétel: Kuhlmann szonettjei és zsoltárai. Az előbbieket hűszévesen írta: a *Mennyei Szerelmi Csókok* (Himmlische Liebes-Küsse) az Énekek Éneke ötven szonettből álló parafrázisa. Ezekben a költő még nem a konvencionális vallási keretet, csupán a nyelvet igyekszik szétfeszíteni. Már itt is megfigyelhető, hogy a költői nyelvet nemcsak eszköznek, nemcsak a kifejezés közegének tekinti, hanem bejárható és átalakítható tájat is lát benne, már-már önálló élőlényt. Szavai nem szívesen formálódnak mondatokká, mondatai merő kényszerűségből engedelmeskednek a grammatika szabályainak, szinte dadogássá töredeznek: mindez, különös ellentétben és feszültségben a szigorú szonettformával, erőteljesen és egyértelműen szólal meg. A szélsőséges manierizmus végeredménye: őszinte hit és mesterkéletlen, igaz költőiség.

Ez és csak ez volna mondható a zsoltárokról is, ha nem kellene néhány dolgot sürgősen megmagyaráznom. Először is: biztos, hogy ezek a „kihűlő zsoltárok” tényleg zsoltárok? Ez csak látszólag műfaji kérdés, valójában világszemlélet és poézis határmezsgyéjét érinti. A fordító nem is akar belemélyedni, csak annyit mond, hogy Kuhlmann kétségkívül annak szánta őket. Százötven zsoltárt írt vagy akart írni (összesen száztizenhét maradt fenn), mindegyiket egy-egy bibliai zsoltár párjának szánta. Azután: miért nevezi zsoltárait *Kühlsalternek*, illetve *Kühlsalmoknak*, és ezt miért fordítottam *kihűlő zsoltárnak*? Természetesen a költő saját neve lappang a szóban, amelynek jelentése: hűvös. Csakhogy a szójáték mögött egy átfogó khiliasztikus látomás húzódik meg, amely az Apostolok Cselekedeteinek egy passzusán alapul (3, 19–20): „Térjete meg (...) hogy így eljöjjenek a felüdülés idői.” Kuhlmann a latin szöveg „tempora refrigerii” kifejezését szó szerint fordítja, és persze önmagára vonatkoztatja. Így hát ő a „kihűlés embere”, akinek az a küldetése, hogy eltörölje a „megszenesedést”, s hogy hirdesse a Kühlezeit és a Kuhlmonarchie eljövetelét. Ennek szolgálatában állnak a „kihűlő zsoltárok” is.

Költészetéről akarok beszélni, nem pedig jóslatairól és próféciaíróiról, amelyek egyre valószínűtlenebb fantazmagóriákká burjánzottak szét. De nincs ebben valami nagyszerű: szembeszegülni a valószínűséggel, a józan ésszel, a társadalom törvényeivel, csak az üdvösség hangjára figyelni? Nincsen abban valami nagyon szép, megálmodni zsidók, pogányok és keresztények „egybehülését” (Vereinigungs-Kühlung)? Nincsen abban

valami megrendítő: látni, amint ez a nem mindennapi ember hiábavalóságra fecserli tetteirejét, bátorságát, jellemeszilárdságát, szónoki és költői tehetségét, hitét és halálmegvetését? Csakhogy Kuhlmannból hiányzott az igazi misztikusok csöndes, nyugodt áhítata, hiányzott a kétségek fölé szálló, fennkölt lobogás, hiányzott a teozófia gondolati gazdagsága, de még az eretnekvezérek szuggesztív nagysága is hiányzott. Egyetlenegy hangja volt, és azt teli torokból kiáltotta: közeleg a kihülés ideje, mindenki térjen meg, amíg nem késő.

Nem hiszem, hogy kirívó leegyszerűsítés, ha azt mondom, hogy néhány híven és néhány szélhámoson kívül senki sem hallgatott rá. Nem hallgattak rá Németalföldön, ahol Jakob Böhme műveinek hatására félbeszakította egyetemi tanulmányait, és csatlakozott egy teozófus szektához. Nem hallgattak rá sem Hamburgban, sem Londonban, sem Skóciában, sem Párizsban, sem Genfben, sem egyéb európai városokban. Nem hallgattak rá Konstantinápolyban, ahol magát a szultánt próbálhatta volna megtéríteni, ha a szultán éppen nem az oroszokkal háborúzott volna. Jeruzsálemben már el sem jutott. Nem jutott el a föld alá sem, pedig elhittették vele, hogy a föld alatt élő népek benne tisztelik és várják az új Megváltót. Moszkvába eljutott, Moszkvában végre komolyan vették. Alighogy elkezdte a térítést, letartóztatták; istenkáromlással, kémkedéssel és összeesküvéssel vádolták, majd irtózatossá kényszerítés után halálra ítélték. Fél évet töltött a siralomházban, csak aztán égették meg.

Tragikomikus.

Most pedig a fordító nem tehet mást, kénytelen bevallani kudarcát, amely ugyanakkor írásának titkos célja volt. Eddig *még* nem voltam rá képes, ezen a ponton *már* nem látom értelmét, hogy Kuhlmann zsoldárköltészetét elemezzem, hogy filológiai és poétikai furcsaságairól beszéljek. Nem is ez a fontos. Inkább azt tartom lényegesnek, hogy Kuhlmann zsoldáraiban a költészet megismerési folyamattá válik, amelyben összefonódik az isteni bölcsesség és a világot mozgató princípiumra való emberi rádobbanás; zsoldáraiban a nyelv titkos kapcsolat lesz önmaga személyisége és a Kinyilatkoztatás között. Azt bámulom, hogy ebből a darabokra hasadt és nyilván fölöttébb hiú lélekből Jónás hangja kiált és dörög, Jób hangja zúg; azt csodálom, hogy zavaros eszméi legmélyéről a zsoldárok tiszta hangja tudott fölzakadni.

Kétségkívül ihletett ember volt. Lehet, hogy felületes dolog szétválasztani a költő és a próféta ihletét; lehet, hogy nem is igazságos. Bárhogy van is, én csak a költészetéről akartam beszélni: azt az ihletet, amely néhány tucat legszebb költeményében izzik, erőteljesnek és igaznak tartom. És ez részben talán igazgató teszi a rajongót is, aki egyszerre volt próféta és a próféta karikatúrája.

Következő számunkból

Balassa Péter: „... amit remélünk... amit nem látunk...”

Bolberitz Pál: Filozófia és keresztény hit

Endreffy Zoltán: Pusztuló otthonunk: a Föld

Sík Sándor: A cserkésznevelő értéke

Hoppál Mihály: Katolikus vallási élet egy amerikai magyar közösségben

A Vigília beszélgetése Paul Virilióval

Paul Virilio esszéje

QUIRINUS KUHLMANN

Kihűlő zsoltárok

A negyvenkilencedik zsoltár

1. 2. 3. 4. 5. 4. 3. 2. 1.

*Jehova, ne tépjén szét baragod!
Ne büntess, bár büntetést érdemeltem!
Tudod: nem vagyok több, a Te magod;
elültetted, és Általad kikeltem.
Gondold meg, milyen elbagyott
és gyenge, nyomorult vagyok.
Hogy szeretni fogsz, van-e még remény?
Igen! Amit akarsz, azt vágyom én.*

*Vakíts meg,
Jehova, szeretetteddel!
Szakíts:
amit én hoztam létre, vedd el!*

2. 3. 4. 5. 1. 5. 4. 3. 2.

*Szól a Rossz: istentelen istenül!
Sokan kérdik nevetve: merre szöknél?
Gyűlölnek, mint akin a pestis ül,
pedig iszonyúbbak a törököknél!
Azt hiszik, véged; ez az ok,
hogy úgy érzik, hogy boldogok.
De látom, hogy az Isten keze dönt,
és a gyalázat hiába dübög.*

*Zavarj meg,
Jehova, szeretetteddel!
Csavarj:
amit én hoztam létre, vedd el!*

3. 4. 5. 1. 2. 1. 5. 4. 3.

*Amit adtál, nehéz volt a kebel.
Magam elől magamba menekültem.
Megmértél: súlyom csak mint a pehely.
Atyám, emelj magadhoz: elmerültem!
Atyám, előtttem a kereszt:
az út, amely Eléd ereszt.*

*Akár a színarany, megtisztulok,
míg hívásodat hallván, indulok.*

*Feszíts meg,
Jehova, szeretetteddel!
Veszíts:
amit én hoztam létre, vedd el!*

4. 5. 1. 2. 3. 2. 1. 5. 4.

*Megfagy a vérem! A testem remeg!
Tágas félelmem közepébe zárlak!
Rettegek! Jajszó-kötés köti meg
lelkemet, hogy már bossz-ideje várlak.
Az Isten szörnyűbb lesz-e még?
Végzetben végződik a vég!
Az ember tette báló, csapda, csel,
burok, tőr: Atyám, vigyél innen el!*

*Gyötörj meg,
Jehova, szeretetteddel!
Zúzz-törj:
amit én hoztam létre, vedd el!*

5. 1. 2. 3. 4. 3. 2. 1. 5.

*Minden lett a végességből, csak a
Nincsen, amit a Végtelenbe hajtunk.
Barátom, Jób! Itt a Jób-éjszaka!
Nem segít már, csak Jóbnak sebe rajtunk!
Ha mit bittünk, az volna most,
hol lennék, Atyám, bamarost?!
Ezt a Mindent lenézem Semmiként!
Ujjongok! Az Isten öli az Ént!*

*Repezz meg,
Jehova, szeretetteddel!
Sebezz:
amit én hoztam létre, vedd el!*

Márton László fordítása

Budapest, százszor szép

Azon a napon, februárban, Kristman István 14 éves tanuló apja elvitte fia szalamandráját, az egy arasz hosszúságú, ujjnyi vastag gyíkot, melynek hasa szivárványosan sárga; igen, azon a napon, reggel emelte ki az üvegkalitkából, amikor a lakásból elfogytak a zöld és a barna üvegek, elnyelte őket a sarki üvegviszaváltó mocskos fémbódéja. A város fölött vakítóan szikrázott az ég, a mozi melletti pékség nyitott vasajtáján kenyérrillatú gőz gomolygott fel a reggeli égbe, a belváros keskeny utcáin dögnagy teherautók lavíroztak, megtömve pulóverekkel, olcsó zsebrádiókkal, puha bőrfotelekkel, és pénzre egyáltalán nem volt kilátás. Azon a napon futott az ügetőpályán, a szürke gyepen, Mangróve, Milánó, Kokott és Iramszarvas, és robbant le az iskola pincéjében az ósdi, rozsdamarta kazán, hültek ki lassan az osztálytermek, és küldték haza a diákokat.

Fagyos szél söpörte végig az utcát azon a napon, februárban.

Azon a napon vette észre Kristman István a gyík eltűnését. Apja után eredt, zihálva futott a sarki kocsmáig, izzadtan furakodott bele az embertömegbe; ott állt az apja barna gyapjúpulóverben, és fogadásokat kötött a szalamandrára. Asztal állt középen, rajta alumíniumtálca papírral, újságfecnikkel, szalvétákkal, gyufásdobozokkal, középen a gyíkkal. Apja nevetett, mindenki nevetett — mi mást tehet az ember egy kocsmában —, pénzt raktak a tálca mellé, semmi baja nem lesz a gyíknak, kiabált az apja, nedvet áraszt, eloltja a tüzet, ez egy szalamandra. Így kiabált az apja ott a kocsmában, azon a délelőttön. Öngyújtóval gyújtották meg a tüzet, a gyík csapkodott, tátogott, bőréből nedvesség szivárgott, oltotta a tüzet az embergyűrű közepén. Kristman István az apjának ugrott, vad és szép lendülettel, amelyre már csak a kamaszok képesek, neki a szőrös kéznek, bele az egyenetlen pofonokba, a szitokba, ott a kocsmában közepén. Apja kivitte a WC-be, édes fiam, mondta halkan, semmi baja nem lesz a gyíknak, a fiú zokogva dőlt a mocskos csempének, emberek jöttek utánuk, az apja ismét nevetett, biztos tippem van az ügetőre, kiabálta, fut Nevada és Jereván, Isonzó nyerni fog. A fiú ott állt szemben az apjával, és azt mondta: Rohadék.

Az apja nem ütötte meg újra, kocsmában csak egyszer lehet megverni valakit, még gyereket is, sandán megfordult, visszament a többiekhez a zsvajba. A fal mellett vidám cigánylányok álltak tarka ruhákban; megannyi romlott szépség, villogott a foguk, élénken csiviteltek, akár a tavaszi verebek a liget felé kifutó utcákon, délelőtt volt, még nem vették birtokba a világot. Kristman István megtörölte a szemét, visszament ő is, és a szalamandráért nyúlt. A puha hamu közé. De azon a napon, ott a kocsmában megállította egy hang, egy ismeretlen férfi hangja, hagyod békén azt a gyíkot, dörögte ellenségesen. Apja elrántotta az asztal mellől, még nem kapod meg, te taknyos, még nem, borotválkozz meg előbb, zsilettel borotválkozz, az apád én vagyok. Megint nevettek, adjon zálogot a szalamandráért, szólt valaki a pult felől, valamit valamiért, ez most alapszabály. Diadalittas nevetés söpört végig a kocsmán: savanyú cigarettafüst lebegett a ragacos hajak fölött, híg grogot ittak a sarokban. Hozzon százszorszépet érte, szólt egy hang a pult mellől, virágot a viráglelkű, a temetőből akár. Az apja bölintott, így legyen, ámen, aranyásárga sört tartott pulóvere előtt, barna és sárga együtt, két taszító szín, ezt nézte Kristman István, amikor lassan ő is bölintott.

A nap kelletlenül kelt fel azon a napon, és maradt komor egész nap, lassan haladt nyugat felé, erőtlenül sütött le a városra, az utcára, a járdára a kocsmá előtt, a fiúra, akkor

februárban. Rozzant öregemberek söpörték az utcát, rozzant emberek újságot árultak a huzatos aluljáróban. Elkezdődött a fedettpályás teniszbajnokság. Egy tornaterem alatt puhán megmozdult a föld, sikoltoztak a tornadresszes lányok, lágy ívvel lengett a gyűrű, az öltözőben csöpögni kezdtek a csapok. De még nem jött el a világvége, odébb van az még, csitította a tornatanár a fal tövében kuporgó lányokat, hiába recseg a parketta, az semmi, higgyetek nekem. Közben a világbank felemelte az alaptőkéjét, a villamosok zúgtak a körúton, egy budai gimnáziumban a tanárő éppen angolul tanította a virágneveket, nefelejcs: forget me not, százszorszép: daisy, a lányok nevettek, forget me not, daisy, ismételte a tanárő. Szép, zavart csönd támadt az osztályteremben, egy Dézi nevű lány arca elvörösödött, még szebb lett talán, egy fiú elsápadt, és lehajtotta a fejét. Forget me not and daisy, kántálta a tanárő, és az osztály boldogan ismételte. Egy nyolchónapos kisbabának végre lement a hetek óta tartó láza, bőréről elmúltak a vörös kiütések. A Levi's cég divatbemutatót tartott a Néprajzi Múzeumban, manókenek, üvöltő rock. Kristman Istvánnak nem adott pénzt kölcsön az osztálytársa, komoran rázta a fejét, majd küldte el társát. Hideg volt. Egy kisgyerek szomorúan vette tudomásul, hogy a lábában tartott mágnes erejét veszítette, üres taxik haladtak lustán a belvárosban, tartott az agyalágyulás, „Nadrág Hose Divat Mode”, hirdették a kapu alatti butikok. Közben Kristman István apja elég pénzt nyert a kocsmában, parányi kartondobozba tette a félíg megégett szalamandrárt. A templomok delet harangoztak, a terek megteltek mély kongással, és a férfi hóna alatt a dobozzal elindult az ügetőpályára. Ott megkeresett egy lovászfűt, aki ötven forintért tippeket adott el az istállók mögött; a fűt félórával később egy zsoké verte el ezért, vér ömlött a mocskos szalmára, a lovak horkanva kapták fel fejüket a bokszokban, a fiú nem védekezett, farkastörvények uralkodtak a lovak körül, szép, aljas profizmus; állt merev testtel, és halkan vinnyogott. Csak később vette észre, hogy tönkrement vadonatúj karórája, nem játszott, nem sípolta az ébresztő valcert, hátrament az istállók mögé, és sápadtan cigarettázott. Kristman István apja a pénztárak körül sétált, vette a fogadószelevényeket, tette meg befutóra a lovakat, és veszítette el lassan minden pénzét. Később a szalamandrárt kínálta eladásra, a megégett állat reszketve hevert a doboz alján, hideg szél fújt a pálya felől, és senkinek sem kellett egy megégett szalamandra.

Kristman Istvánt kinevették a virágüzletben, százszorszép, még ilyet, kacagott az eladónő; kaktuszok virítottak a leárazott orchideák között, zöld, zöld, mindenütt a helyiségben, és pára, dzsungelhangulat februárban. Jeges szél fújt a folyó irányából, a külvárosban, egy kertés ház udvarán összegereblyézett leveleket és szemetet égetett egy férfi, kislány guggolt fázósan a tűz mellett, riadt madarak röptek bele a felgomolygó füstbe, a kislány halkan énekelt magának, én elmentem a vásárba... Közben a belvárosban egy férfi dúdolva vitt a hóna alatt egy aranykeretes tükört, aki tehetne, belebámult. Kristman István apja fázott a buszmegállóban, később telefonált egy ismerősének, de az hallani sem akart róla, megint lekéstél a munkáról, te nem értesz semmihez, hát igyekezned kell, üvöltötte, annyi embert kapok, amennyit csak akarok, üvöltötte tovább, pontosság, pontosság, aztán letette a kagylót. Kék melegítőben és piros sísapkában fiatal férfi futott a hídon át Buda felé, fülén fejhallgatóval; Nina Hagennel az alkonyatban. Kristman István egy üres piacon kószált, vasrúddal feszegetett egy lezárt bódét, egy bolgárkertészét, az őt észrevette, és kergette egészen addig, míg a szíve bírta. Villamossal kiment a temetőbe. Félénken járkált a sírok között, lehet-e másként? A krematórium előtti padon egy néger ült narancssárga kabátban, és nem értette azt a szót, hogy százszorszép. Szeliden mosolygott a fiúra, a temetőbogarakról mesélt, amelyek lyukat ásnak a megdöglött egér, patkány, béka vagy galamb alá, és ha bevégzik munkájukat, föld fedi a tetemet, aztán párosodnak, és petéjüket az állat testébe helyezik. Így mesélt a néger, akadozva kereste a szavakat, míg egy öregasszony bukkant elő a sötét fasorból, és azt mondta a fiúnak, ne beszéljen a feketével, mert az maga az ördög. A néger sápadtan

hallgatott, bolond, bolond néni, ugye, nyögte végül, és megragadta a fiú karját. Ő megijedt, és futott onnan, el onnan, ki onnan. A fekete utána, várj, kiabálta torokhangon, és kézen fogta Kristman Istvánt a villamosmegállóban. Maszatos kék inge világított a narancssárga kabát alatt. A villamoson is szorította a fiú kezét, később egy lakásba mentek fel, kövér, fehér nők jöttek-mentek a hatalmas, homályos szobákban, a néger piros alsónadrágban járkált közöttük, látod, van kezem, lábam, mutatott hatalmas testére, mindenem van, de a megfelelő helyen. A nők nevettek, bort ittak, körbeülték az asztalt, Kristman István szédülten bámulta őket, nagy kortyokban itta az édes, langyos bort, a néger vörös alsónadrágjában állt az asztalon, és egy könyvből olvasott fel; egy kereskedőt a sötét erdőben kirabolnak, sok-sok haramia, a kereskedő, szegény, leül az út mellé, amikor arra jár egy szerezcsen, és megsajnálja, meztelenre vetkőzik, a nők hangosan felnevettek az asztal körül, szóval a néger meztelenül a rablók után ered, meglátja őket az úton ballagni, ekkor iszonyatos hangon üvöltöteni kezd, ide a pénzt, most jött a pokolból a szegény ember pénzéért, és ha az elrabolt pénzt vissza nem adják, úgy egyenesen a pokol fenekére viszi őket, és tűzzel-vassal kínozza majd őket, kitépi a fogukat, égeti az ínyüket, ki a szemüket, ki vele, a rablók megijednek, és eldobálják a pénzt. A szobában üvöltött a zene, a néger nevetett az asztal tetején, teste lágyan ringott a zene ütemére, mit akarsz, kisfiú, mindent rendbe hozok, és a politúros szekrényhez vágta a könyvet. Nők és férfiak jöttek hatalmas csokrokkal, a szoba megtelt virággal, a néger mohón bontotta, tépte a csomagolást, a fehér papír gyűrötten hevert szerteszét. A nők szomorúan rázták a fejüket; gerbera, tulipán, szegfű, rózsa, nincs százszorszép. Megijesztem az apádat, üvöltötte a néger, megteszem neked, barátom, és eltűnt a sötét lépcsőházban. Telefonáltam a rendőrségre, sikította egy öregasszony a szomszédból, a néger vörös alsónadrágban állt a járdán, taxi, taxi, kiabált, a fiú a kapu előtt állt, kezében hatalmas rózsacsokorral. Kék-fehér rendőrautó fékezett, mi van itt már megint? A néger ott állt a két rendőr között, ő az én barátom, suttogetta, és a fiúra mutatott, a rendőrök összenéztek, eredj szépen föl a lakásba, mondta az egyik, és fáradtan megigazította a sapkáját. A fiút beültették a járőkocsiba, a néger lassan megfordult, ne félj, kiáltotta még vissza. A rendőrök beszálltak, ezek mind azt hiszik, hogy ők itt a Jóisten, hogy itt mindent lehet, mondta az egyik, és indított. Na, hol is laksz, te gyerek?

Szép a város egy járőkocsi ablakából.

Este ért haza. Apja a szobában ült, az asztalon ott feküdt a doboz, benne a döglött szalamandra. Nem hoztam százszorszépet, mondta Kristman István, a konyhában szólt a rádió, az apja csak ült, és fáradtan legyintett. A fiú halkan kiment a fürdőszobába, belenézett a tükörbe, elővette az apja borotváját és a habot, gyöngéden az archőréhez nyomta a pengét. A lakásban meleg volt. Én a fiad, te az apám, mondta hangosan a tükörnek, nem haragszom. Az utcákon zümmögve égtek a neonok, a belvárosban, egy sörözőben egy férfi azt kiabálta, hogy engedjék a sarokban álló zongorához, játszani akar valami szépet, mert boldognak érzi magát, olyan boldognak, hogy arra nincs szó. Mindenki mosolygott, és a férfi leült a zongorához. Egy idős házaspár még elérte a hazafelé induló utolsó vonatot, a szerelvény lassan belegördült a sötétbe, a ligetben guggoltak a bokrok a hidegben, és Kristman István apja csak ült a széken, kezében a dobozzal, éjfélig is talán.

„Ecce homo duplex”

Beszélgetés Paul Claudelről Gérald Antoine-nal

1988 júliusában lehetőségem volt Párizsban Gérald Antoine professzorral, az ismert Claudel-kutatóval beszélgetni. A nagy költőről és drámaíróról, a modern katolikus irodalom kivételes alakjáról faggattam. Gérald Antoine professzor 1988-ban jelentette meg Paul Claudel ou l'Enfer du génie című nagyszabású monográfiáját. A monográfia részletesen foglalkozik Claudel megtérésével, s beszélgetésünkben Antoine professzor újra meg újra utal is erre. A beszélgetés címűl a Claudel-monográfia egyik jellemző alcímét kölcsönöztem.

— Professzor Úr, mielőtt az Ön által írt, különösképpen érdekes és Franciaországban máris népszerű monográfiáról és Claudelről beszélgetnénk, engedje meg, hogy bemutassam Önt a magyar olvasóknak, s arra kérem, szőljön néhány szót saját munkásságáról. Annál is inkább, mivel az Ön tevékenysége igen széles körű: a tudóst éppúgy tisztelhetjük Önben, mint a nemzedékeket oktató egyetemi tanárt, vagy épp a magas rangú minisztériumi tisztviselőt.

— Köszönöm, hogy ennyiféle tevékenységet tulajdonít nekem, sajnos, ezekből ma már több a múlté, mivel nyugdíjban vagyok. Majd harminc éven át tanítottam a Sorbonne-on, ahol a Francia Nyelvtörténeti Tanszéket vezettem. Ennek a tanszéknek a vezetése megtiszteltetés volt számomra, hiszen nem kevésbé nagy tudós alapította, mint Ferdinand Brunot. Az én időmben, tekintettel arra, hogy a francia nyelvtörténet hatalmas terület, a tanszéket három részre osztottuk. Az első élén Robert Léon Wagner állt, a másodikán Georges Gougenheim, a harmadikat pedig, ahol a modern francia nyelvvel foglalkoztunk, én vezettem. Elsősorban tehát nyelvtörténész vagyok. Emellett érdeklődöm a stilisztika és az irodalomszemiotika iránt. Ami minisztériumi tevékenységemet illeti, ez életemnek olyan periódusa volt, amikor kissé hűtlen lettem elsődleges hivatásomhoz. A hatvanas évek elején szaktanácsadó voltam az Oktatási Minisztériumban; felkértek az orléans-i és a tours-i egyetem megalapítására; majd 1968-ban, amikor De Gaulle köztársasági elnök új felsőoktatási törvényt léptetett életbe, megoldandó a jól ismert válsághelyzetet, a miniszter mellett közreműködtem a reform kidolgozásában.

— E rövid és szerény bemutatkozás után elsőként az Ön által írt Claudel-monográfia születésével kapcsolatban szeretnék kérdéseket föltenni. Talán kezdjük a könyv „bátterével”: mikor és milyen indíttatás alapján batározta el magát a könyv megírására, milyen szempontok szerint dolgozott? Hogyan jutott bozzá abhoz a nagyszámú dokumentumboz, amely mindeddig ismeretlen volt az irodalomtörténészek előtt — gondolok itt Claudel levelezésére, egy sor kiadatlan kéziratra. És egy általánosabb módszertani kérdés: a biográfus tapasztalatai hogyan segítették bozzá az elemzőt a claudeli életmű árnyaltabb megértéséhez?

— Be kell vallanom, hogy számomra, aki mint irodalmár elsősorban stilisztikával foglalkozom, az életrajz nem tűnt elsődlegesen fontosnak. Hallgatóimnak is mindig azt tanítottam, hogy a kutatónak nem az író élete fontos igazán, hanem az irodalmi mű, a

szöveg. Még az olyan zseniális művész is, mint Claudel, a mindennapi életben éppolyan ember, mint bárki más, hibákkal, erényekkel, hétköznapi szokásokkal. Ezért azután, amikor egy napon felkeresett Robert Laffont, a kiadóm, azzal, hogy vállalam el egy minden tekintetben komplex Claudel-biográfia elkészítését, nemet mondtam. Végül aztán mégis engedtem a rábeszélésnek, bár nem minden fenntartás nélkül. Hiszen maga Claudel is hangsúlyozta, hogy egy zseniális művész titkát nem a hétköznapi élet eseményein keresztül lehet megfejtani. Ennek ellenére az életrajzírásnak is van jogosultsága, s ez nem más, mint megtalálni az adott művész életében azokat a körülményeket, melyeknek döntő befolyásuk van a művekre. Egy jelképes példa, amely épp Claudeltől származik: Az író egy ízben Berlioz szülőfalujába látogatott el egyik barátjával. Ez a falu az Alpok lábánál van. Séta közben Claudel így szólt: „Nézzé csak ezeket a hegyláncokat! Mint valami magas fal, úgy vették körül Berliozt. A világtól, a boldogságtól elzárták ugyan, de inspirálták az alkotásra. A muzsikáját ekhóként visszhangozták. S mi lehet fontosabb egy zeneszerző vagy egy költő számára, mint hogy hallja saját hangját?” Nos, a jelképnél maradva, melyek azok a „falak” Claudel életében, amelyek körülményként meghatározók művészetének szempontjából? Az egyik ilyen a szenvedély; szerelmi kapcsolata Rosalie Vetch-csel, aki férjes asszony volt. Claudel, a gyakorló katolikus bűnnek tekintette ezt a viszonyt, mégis rabja volt éveken át. S ez a fájdalmas élmény egész sor drámai mű forrása, a Délfordulótól a Selyemcipőig. Egy másik döntő életrajzi mozzanat: az örülettől való félelem. Claudel esetében ez összetett probléma. Ő is tudta, hogy valahol a zsenit mindig fenyegeti a megőrülés veszélye, hiszen a zseni a tehetségen kívül a mértéktelenség, rendszertelenség is. Annál is inkább személyes élménye volt ez, mivel Camille nővére, a tehetségesen induló szobrászművész valóban erre a sorsra jutott, hosszú évtizedeket töltött elmeegyógyintézetben s ott is végezte be életét. Claudel — tudatosan vagy sem — védekezni próbált az örület veszélye ellen, s végül is a biztonságot, a rendet a házasságban találta meg. Újabb döntő körülmény Claudel hite, a katolikus egyházzal való tartozása. Az egyház, hasonlóan a házassághoz, védőbástyát jelentett számára. Azt a tényt, hogy polgári foglalkozást vállalt, szintén valamilyen védekezésnek értékelhetjük, hiszen ezáltal biztosította magának a gondtalan anyagi megélhetést s egyben a teljes művészi szabadságot. Ezek mind olyan életrajzi motívumok, amelyek hatása a művekben is kifejezésre jut. Hogy egészen konkrét példát említsek: az Ötödik órában, melynek címe A becsukott ház (*La maison fermée*), pontosan ezeknek az említett „védőbástyáknak” szerepéről ír.

Ami a könyvemben felhasznált dokumentumokat illeti, ezzel kapcsolatban azt mondhatom, a szerencse vezérelt abban, hogy hozzájuk férhettem. Egy részük a Bibliothèque Nationale-ban és a Jacques Bossuet könyvtárban volt, más részük magánkeznek kezén. A Claudel-család hosszú ideig lezáratta az archívumokat. Igazán szerencsés voltam, hogy végül is rendelkezésemre bocsátották őket. De hát korántsem csak a családtagok voltak érintve. Hadd mondjak néhány példát előzetes dokumentációs munkám történetéből. Amikor ugyanis a család hozzájárult az archívumok megnyitásához, mások is bizalmukba fogadtak, olyanok, akik közeli kapcsolatban álltak az íróval. Így például Françoise de Marcilly, Claudel egyik diplomata barátjának lánya, akivel az író levelezést folytatott. Françoise de Marcilly ma nyolcvanas éveiben jár és húszéves kora óta ágyhoz kötött beteg. Testi állapotával ellentétben szelleme ma is hihetetlenül friss. Claudellel folytatott levelezésük, melyhez hozzájuttattott, többek között azért érdekes, mert gyakran vitatkozó hangvételű; elsősorban politikai kérdésekben. Claudel inkább konzervatív, jobboldali beállítottságú volt, Françoise a baloldallal szimpatizált. A politikai nézetkülönbségek ellenére azonban Françoise mint rendkívül olvasott, művészetekhez értő, hívő ember méltó szellemi partnere volt az írónak. Ugyancsak érdekes és informatív az a levelezés, melyet Claudel Pierlot bárónővel és annak lányával folytatott, vagy Audrey Parr-ral, egy angol diplomata ifjú feleségével.

Mégis, dokumentációs munkálataim során a legérdekesebb történet Romain Rolland özvegyével, Marie Romain Rolland-nal való találkozásom volt, aki akkor még élt, amikor hozzáfogtam a könyv elkészítéséhez. Az ő birtokában több mint háromszáz Claudel-től származó levél volt, 1939 és 1954 között keletkezettek. Marie Romain Rolland úgy határozott, hogy ez a hatalmas levelezés csak halála után ötven évvel láthat napvilágot. A levelek nagyrészt morális, vallási, művészi, politikai kérdésekről szólnak, de gazdagon informálnak Claudel magánéletéről is. Különösen az idős korában írt levelekben közlékeny Claudel — a nosztalgia ördöge vagy anygala ez talán, hogy olyan múltbeli eseményekről is beszámol bennük, melyekről korábban soha senkinek nem beszélt. Munkakapcsolatunk során Marie Romain Rolland-nal abban állapodtunk meg, hogy én hetente fölkeresem őt és — mivel ekkor már csaknem teljesen vak volt — felolvasom neki Claudel leveleit. Ily módon én is megismerhetem azok tartalmát. Olvasás közben később azt is megengedte, hogy jegyzeteket, sőt fotokópiákat készítsék. S amit csak később, halála után tudtam meg: végrendeletében utasította a Bibliothèque Nationale archívumát, hogy bocsássa rendelkezésemre a teljes levelezést a fontosabb részek publikálása céljából. Így történhetett, hogy könyvemben ezekből is hosszasan tudok idézni.

— *Az Ön könyvéből összetett képet kapunk Claudelről, megismerhetjük személyiségének különböző arculatait, az író, a magánembert, a diplomátát. Milyen összefüggés van ezek között, hogyan határozzák meg egymást, az Ön számára melyik aspektus a legérdekesebb?*

— Én nem is hármas, hanem négyes aspektusról beszélnék: Claudel az író, a hívő, a diplomata és a magánember. A legfontosabb természetesen az író. Mégis talán — tekintettel arra, hogy a művek mindenki számára hozzáférhetők — beszéljünk először a személyiség kevésbé közismert arculatairól, lássuk előbb a diplomátát. A diplomata Claudel abban az értelemben a legérdekesebb, amennyiben eltért a korabeli, hozzá hasonló diplomáciai tevékenységet folytatóktól. Hivatását nagy hozzáértéssel gyakorolta, különösképpen érdekelték a gazdaságpolitikai kérdések. A szinte kötelező nagyvilági életmód viszont idegesítette és ha tehetette, távol tartotta magát tőle. Ugyanakkor nagy érdeklődést tanúsított minden ország élete iránt, ahol megfordult. Amikor például Washingtonban volt nagykövet, korántsem elégedett meg ennek a városnak az ismeretével, bejárta az USA valamennyi államát. S hogy Claudel személyiségében mennyire elválaszthatatlan a diplomata a költőtől, ennek igazolására azt mondanám, hogy a költőt jellemző látnoki képesség kisugárzott a diplomata gondolkodására is. Hadd illusztráljam ezt egy példával. Claudel 1927 és 1933 között teljesített szolgálatot az Egyesült Államokban, évekkel az országot sújtó gazdasági válság előtt. Mégis, szinte már odaérkezősekor megjósolta a későbbi krízist. És amikor a válság valóban bekövetkezett, megjövendölte annak távolabbi következményét is: az USA egyre agresszívebbé váló politikáját. Érdekes volt a Szovjetunióról alkotott véleménye is. Bár mint konzervatív, jobboldali érzelmű ember, nem szimpatizált az első szocialista állammal, elismerte annak értékeit, eredményeit, sőt úgy látta — korabeli nyugat-európai közgazdászok véleményével ellentétben —, hogy a Szovjetuniót nem fenyegeti a gazdasági összeomlás veszélye. Viszont a gyors ütemben fejlődő „szovjet egyesült államok” (ahogyan ő nevezte a Szovjetuniót) és az agresszív politikát folytató USA befolyásának csökkentése érdekében szükségessnek látta volna egy „nyugat-európai egyesült államok” létrehozását, a megbomlott gazdasági egyensúly visszaállítását érdekében. Ismerős koncepció ez, később például De Gaulle-nál is hasonlóval találkozunk. Mindezt csak azért említem, hogy lássuk, politikai konzervativizmusa ellenére Claudel nyitottan és érzékenyen reagált a korszak gazdasági, társadalmi problémáira.

Ami a magánembert, a személyiség egy másik arculatát illeti, ezzel kapcsolatban hadd idézzem magát Claudel, aki 1920-ban a következőket írta: „Ha lehet, azt mondanám, az emberi lelkület egy kétszintes házhoz hasonló. A felső emeleten egy jóra való polgár lakik, aki boldog, harmonikus életre vágyik. Az alagsorban viszont egy megrögzött anarchista rejtőzködik.” A személyiség eme kettősségét neveztem én könyvemben Szent Ágoston szavával „homo duplex”-nek. S Claudel élete állandóan eme két véglet között ingadozott. Ha most föl kellene elevenítenem személyes tulajdonságait, bizony eléggé ellentmondásos képet kényszerülnék festeni, hiszen a magánember Claudelnek ellenszenves tulajdonságai is voltak. Például annak ellenére, hogy nem volt igazán gazdag, nagyon szerette a pénzt. Ugyanakkor mint katolikusnak bőkezűnek, adakozónak kellett mutatkoznia. Vagy: Claudel rendkívül hirtelen haragú ember volt. Haragjában legkedvesebb barátait sem kímélte. Marie Romain Rolland-nal például számos összetűzése volt, gyakran kíméletlenül támadta meg barátját, ha valami nézetkülönbség adódott közöttük. A heves támadás után persze lelkifurdalás gyötörte és mindig bocsánatot kért. Egyszerűen számtalan gyengéjét sorolhatnám föl. Az izgalmas kérdés inkább az — ahogy Charles Péguy is megfogalmazta —, hogyan lehet megfejteti a zseni titkát. Hogyan fér össze a zsenialitás a hétköznapi, esendő tulajdonságokkal. Nos, azt hiszem, erre a titokra senki nem tud válaszolni. S Claudel személyisége kapcsán is csak konstatálhatjuk ezt a titkot, megfejteti nem tudjuk. S szintén Péguy mondja, hogy a művekben megmutakozó nagyság rejtelmét még maga az alkotó sem tudja megfejteti, megmagyarázni. Így a mi dolgunk csak az lehet, hogy a kiváló tehetséget elfogadjuk a maga „civil” gyarlóságaival együtt.

— *Milyen kapcsolatban áll egymással Claudel személyiségének Ön által legfontosabbnak tartott két arculata: az író és a hívő katolikus?*

— Ez az az aspektus, mely számomra legfontosabb és legérdekesebb. Claudel a megtérést, hitét és ennek következményeit valóságos drámai folyamatként élte meg. Számára a megtérés éppolyan kínzó, gyötrelmes elkötelezettséget jelentett, mint egy nagy szerelem. Claudel megtérésének két fázisáról beszélhetünk; az első 1886 karácsonya, melyet a Notre-Dame-ban ünnepelt, itt érte az első döntő hatás. A második az újramegtérés 1890-ben, ami után már valóságos evangélizációs tevékenységet kezd kifejteti mások megtérítése érdekében. Miért volt számára drámai élmény a lelkiélet ilyen módon való alakulása, különösen hívő életének kezdetén? Azért, mert először nem tudta összeegyeztetni a hit követelményeit a művészi alkotótevékenységgel. Úgy gondolta, hogy a vallás a teljes lemondást tanítva a művészi alkotásról való lemondást is követeli, hiszen a művészet is valami profán dolog. Csak fokozatosan látta be, hogy vallás és művészet között nem ellentmondás, hanem harmónia, szintézis van. S hogyan nyilvánul meg művészet és vallás eme szintézise művészetfelfogásában? Claudel irodalmi munkásságának kezdete a szimbolizmus virágkorára esik. S bár ő nem tartotta magát egyértelműen szimbolistának, tudjuk, mennyire csodálta Rimbaud, Mallarmé költészetét. S az ő művésztük nem csupán szimbolista, hanem vallásos inspirációt is jelentett Claudel számára. Mallarméban például azt csodálta, hogy ő minden jelenség, dolog jelentésére volt kíváncsi. Mallarmé szerint az egész világ egyetlen Könyv, melyben mindennek megvan a maga mélyebb értelme. Nos, a katolikus Claudel számára a könyvek könyve, a Biblia volt döntő élmény. S mi más a Biblia, mint szimbólumok gyűjteménye, melyek egy természetfeletti világ jelzései, visszatükröződései. Nincs tehát ellentmondás Claudel hite és — megkockáztatván a kifejezést — paganizmusa között. A „pogány” Claudel, igaz, hogy rajongott a földi szépségek, Gide szavával „földi táplálékok” iránt, de az evilági jelenségeket mindig úgy kezelte, mint egy transzcendens világ, archetipus jelképeit. Ily módon a költő, a világról írva, mindig egy isteni lényegről is szól.

Claudel keresztény világszemlélete nemcsak költői, drámai műveiben mutatkozik meg,

hanem prózájában is. Prózai írásainak jó részét Biblia-magyarázatok alkotják. Ezeket ő maga néha egezetikái írásoknak nevezte, leginkább azonban csak egyszerű kommentároknak hívta őket, hiszen saját véleménye szerint nem rendelkezett az egezetikához szükséges ismeretekkel. Szerintem sem tekinthető Claudel igazán egezetikának vagy szemantikusnak, nem is ez volt elsődleges hivatása. Ő elsősorban költő volt, s mint ilyennek, úgy érezte, joga van a Biblia magyarázatához, hiszen a Biblia par excellence költői mű, a Teremtő, a Költő által sugalmazott könyv.

— *Engedjen meg Professzor Úr egy megjegyzést Claudel szemléletével kapcsolatban. Meglepőnek tűnhetik ugyanis, hogy egy valóban zseniális költő, aki igazán integrálni tudta művészi világképébe a vallásos világképet anélkül, hogy ez utóbbi az első kiteljesedését korlátozta volna, mégis a mindennapi életben olyan intoleránsnak mutatkozott, pontosan vallási kérdésekben. Gondolok itt például arra, milyen ellen-ségesen tudott viselkedni a más felekezetekhez tartozókkal.*

— Igen, Claudel valóban erősen kötődött a katolikus egyházhoz, ez a már-már merev kötődés számos konfliktust is eredményezett. A legszélsőségesebb eset a Jean Massinnal való szakítás története. Jean Massin fiatal pap volt, aki baráti kapcsolatban állt a már idős íróval. Ez a pap egy napon kilépett az egyház kötelékéből. Claudelt lesújtotta az eset és minden kapcsolatot megszakított Massinnal, s ezt a szakítást a sajtóban is deklarálta. De például Marie Romain Rolland-t is gyakran ostromozta annak „protestáns” eszméi miatt. Egy 1948-ban hozzá írt levelében azt írja: „Heves, féltékeny, ellentmondást nem tűrő katolikus vagyok, s hiszek abban, hogy az egyházon kívül nincs üdvözülés.” Nos, véleményem szerint ez a magatartás azzal magyarázható, amit beszélgetésünk korábbi részében az örülettől való félelemnek neveztem, illetve a homo duplex-ben rejtőző negatív oldal, az anarchista lázadásra inspiráló ösztönöktől való félelemnek nevezhetünk. A katolikus egyház mindez ellen jelentett Claudel számára védelmet. Talán ebből erednek a túlzások, az elfogultság, a meg nem értés azokkal szemben, akik nem tudták e nézeteit osztani. A zseni titka azonban éppen abban van, hogy a hétköznapi én tévedései, igazságtalanságai a művekben nem hagynak nyomot, az ezekben megnyilvánuló alkotó én csodálatos szintézist képes teremteni.

— *Végezetül arról érdeklődnék, hogyan értékeli a mai francia irodalmi köztudat Claudel munkásságát. Aktuális-e ma is, magáénak érzi-e a mai olvasó, a színházi közönség?*

— Tanúsíthatom, hogy a mai francia olvasók, a francia ifjúság, ha úgy tetszik, újra felfedezte Claudelt. Ennek különböző okai vannak. Egy felszínebb motiváció, hogy Claudel már említett tragikus sorsú nővérenek élete könyvek, film révén hirtelen bekerült a köztudatba. S aztán a nővér kapcsán az emberek a fivér után is érdeklődni kezdtek. De ez természetesen csak felszínes ok. Sokkal fontosabb ennél, hogy Claudel végül is zseniális író s mint ilyen, kortalan, mindig aktuális. Hogy a mai olvasó számára miben rejlik ez az aktualitás? Meg vagyok róla győződve, hogy Claudel ma azért érdekes és aktuális, mert az ő művészetében a legmélyebb líraiság, a legfilozofikusabb életszemlélet valami elfojthatatlan humorral, a bohózat iránti vonzódással párosul. Hadd idézzek ezzel kapcsolatban egy anekdotaízü, ám igaz történetet. Az idős Claudel egyszer Strasbourgban járván az egyik kirakatban észrevett egy könyvet, melynek borítóján ez állt: „Claudel, a kozmikus költő”. Csakhogy Claudel látása ekkor már erősen megromlott s az eredeti cím helyett ezt olvasta: „Claudel, a komikus költő.” Ekkor örömmel kiáltott fel: „Végre, valaki megértett engem!” Úgy vélem, Claudel halhatatlansága épp abban áll, hogy az ő kozmikus és komikus műveiben mindenki minden időben megtalálhatja a számára érvényes üzenetet.

— *Köszönöm a beszélgetést, s engedje meg, Professzor Úr, hogy a magam és irodalomkedvelő bonfitársaim nevében jó munkát, jó egészséget kívánjak Önnek!*

Claudel „megtérései”

Nagy feltűnést keltett két új Claudel-életrajz: Gérald Antoine *Paul Claudel ou l'Enfer du génie* (Laffont, Párizs 1988) és Marie-Joséphine Guers *Paul Claudel* (Actes Sud 1987) című könyve. Míg az utóbbi női érzékenységgel megírt életrajz, Antoine monográfiája az életrajzi keretben feldolgozza Claudel egész költői-írói művét is. Mindkét szerző fényt derít a „megtért” Claudel 1901–1905 közötti életszakaszára, amikor a *Déli Osztozás* hősnőjének, Ysének valóságos alakja iránt érzett szerelme miatt pokoli kínokat szenvedett.

Már Henri Guillemin (Le „converti” Paul Claudel, 1968) érzékeltette, hogy a fiatal költő megtérése 1886 karácsonyán, a Notre-Dame székesegyházban nem volt olyan „pontoszerű”, ahogyan Claudel egyes leírásai alapján gondolhattuk. A kegyelem villámcsapása ugyan leterítette, illetve „megragadta” az élő Isten, aki egyszerre „Valaki lett” számára. De a „megtért” költőben még hosszú évekig küzdött a pogány és a keresztény, és főleg a Rose Vetsch iránti tiltott szerelme okozott neki rettenetes belső küzdelmet, amint ezt most Antoine is és Guers is megmutatja. (Guillemin is megírta a történetet említett könyvében, de diszkrécióból a VII. fejezetet, az 1901–1904 közötti időszakra vonatkozó anyagot, a Nemzeti Könyvtárban helyezte el.) Mi is volt hát a *Fou-Tchéou-i dráma*?

Paul Claudel mint konzul 1900 októberében Kínába tartva az *Ernst Simons* hajón ismerkedett össze Rose Vetch asszonnyal (Rosalie Thérèse Scibor Rylska), egy négygyermekes, huszonkilenc éves családjával, aki férjével szintén Kínába utazott. 1899-ben Fou-Tchéou-ban közös társaságban találkozott az asszony és a konzul-költő, de már a mostani út során fellobbant köztük a szerelem, amely négy évig tartott, és gyümölcse kislányuk, Louise lett. Úgy tűnik, a viruló asszonynak nem volt nehéz meghódítania a fiatal költőt, aki pedig megtérése után arra gondolt, hogy pap, bencés szerzetes lesz. Rose, Rózsa, akinek neve annyiszor visszatér Claudel költészetében, valósággal Isten vetélytársává vált. Claudel, megtérése történetében, így vallott lelki küzdelméről: „Ez az ellenállás (ti. a kegyelemnek) négy évig tartott. Merem azt mondani, hogy szépen védekeztem, és hogy a harc lojális és teljes volt. Semmit sem mulasztottam el. Minden eszközt felhasználtam, és egymás után el kellett hagynom azokat a fegyvereket, amelyek semmire sem szolgáltak. Létem nagy krízise volt ez, a szellemnek az az agóniája, amelyről Arthur Rimbaud ezt mondta: A lelki küzdelem éppoly brutális, mint az emberek közötti harc! Kemény Éjszaka! A megszáradt vér füstölög arcomon!”

Rose — méhében Claudel gyermekével — elhagyja Kínát (férjét és két gyermekét), és egy harmadik férfival (bizonyos John Lintnerrel) Belgiumban él. (A kis Louise 1905. január 25-ikén született. Claudel csak tizenhárom év múlva hallott újra róla.) A költő és a férj hiába keresi az asszonyt 1905 nyarán. Rose eltűnt. Claudelt a szerelmi csalódás és a lelkiismeret-furdalás gyötöri. Lelkigyakorlatot végez Liguében a bencéseknel, találkozik barátaival, majd hozzáfog a *Déli Osztozás* megírásához. 1906-ban megházasodik és visszatér Kínába.

Később Claudel — bármennyire fájdalmas volt is Rose távozása — mintegy Isten kegyelmének tartja, hogy az asszony ott hagyta. Harminc évvel később írta Georges Duhamelnek: „Megismertem az igazi poklot, megismertem ezt az asszonyt (...), ez négy évig tartott, és csoda révén szabadultam meg, mert ha ő nem hagyott volna el, én soha nem hagytam volna el őt...”

A drámát Claudel a *Déli Osztózásban*, Ysé (=Yseut, Izoldára utal a név) és Mesa szerelmi történetében oldotta költői alkotássá. Ysé a *Nő* misztériumát képviseli Claudel szemében: egyszerre démoni és isteni. (A Múza lehet a kegyelem is.) A vágy Claudel számára titokzatos erő; a testi szerelem kárhozatba vihet, ha a „vágy embere” bálványozza. A *Kantáta bárom bangra* Faustája ajkára adja e szinte szentségtörő szavakat: „És ha a vágy megszűnne Istennél/Ah, megirigyelném érte a Poklot!”

Pierre Emmanuel, aki maga is megélte (Baudelaire nyomán) a *Nő* és az Isten szerelme közti küzdelmet, a *Déli Osztózás* drámájára utalva így ír Claudelről: „Claudel erotizmusának mindig van valami köze a saját Istenhez való viszonyához. Addig, amíg ez az erotikus viszony nem megoldott, Istennel való viszonya kétértelmű.”

Később (1917-ben), a *La Messe la-bas*, a *Brazíliai mise* Áldozásában írta:

*„Bűnös napjaim barátnője, Isten veled! lemondok tövisedről,
Többé már nem találom a rózsát az isteni illatokat belélegezve!
És mégis, ami felém jött, ugyanazzal a hússzívvel fogadom!
-Nincs két szerelem!- — amint Lacordaire írta...
... Hajdan a rózsza áradata, ő nem balzsamozott-e be?
Erős bor kellett, hogy elfeledtesse azt.
Az a bor, amelyet az összekapcsolt Lélek és test sajtol a prés alatt.
Nem kevesebb, mint az, ami az emberben Istentől való...”*

„Azok a megtérési válságok — írja Guers —, amelyeken Claudel 1906-ig átment, megtanították arra, hogy — bármilyen legyen is — -pihenőnk a paradicsomban rövid-. De az ember csak a megrendülés révén alakíthatja önmagát. A krízisek hozták el számára azokat az elemeket, amelyekre szüksége volt önmaga kikémléséhez, amelyet kamaszkora óta folytatott. Mivel minden alkalommal teljesen megkérdőjelezte önmagát, hogy új lendülettel induljon el, azért volt az az érzése, hogy újjászületik. Így a -déli- évek krízise után az volt a benyomása, hogy új szüzességet szerzett, hogy élete most kezdődött...”

Paul Claudel a *Selyemcipőben* is saját drámáját írja meg áttételesen, amikor a szerelem és a kegyelem közötti harc megoldásaként a lemondást, az önként vállalt áldozatot mutatja meg. Prouheze-nek nagy hősiességre van szüksége, hogy — miután szépségével felébresztette Rodrigue szerelmét és e végtelen vággyal a Végtelen (Isten) valósága felé lendítette — eltűnjön, kilépjen Rodrigue életéből, nehogy ernyő vagy válaszfal legyen Isten és a férfi között. El kell szakadniok, bármennyire fájdalmas is ez, bármilyen sebet okoz is. Szerelmük az áldozattal lesz teljes, igazi, amikor mindketten Istent „célozzák”, tehát ha az érosz átalakul szeretetté, és a vágy nem állja útját az Isten felé tartó lendületnek. Prouheze szavai:

*„... Igen, tudom, csak a kereszten lehet majd enyém és lelkünk egymásé,
a balálban lesz és az éjszakában, túl minden emberi indítóokon!
Ha édenkert nem lehetek neki, legalább keresztje lehetek...
Az eget nem tudom neki adni, de legalább a földtől elszakíthatom.
Csak én ütögetek szívében olyan nagy hiányt, mely vágya méretének megfelel...
...Egy asszonytól kérte ő az Istent és ez neki oda is tudta adni,
mert semmi sincs a földön és az égen, amit a szerelem ne tudna adni.”*
(Semjén Gyula fordítása)

Haján körül gyöngy

*Hollandiai képek, több mint batvan éve anyám,
meg a többi igazi holland kislány, meg természetes asszonyok, házasságok ifjan.
Hol vannak, hol az ifjú barna, hajatok egyre fehérebb,
van kinek veritékező arca, remegő keze kér maradást, s továbbtűnik.*

*Csak a titokzatos szobor — de Lavalliere — király
kegyese marad itt, „nagy titkot rejt”, holland éneket,
micsoda nehéz vágyakat, tökéletesség micsoda küzdelmeit,
szigetét, „a szépség szobra hallgat”, mint hallgatott batvannál
több kemény éven át, hallgatott, látott korosodó nőt, leányt,
nagy utak szerelmesét, nem volt ki király helyett méltó lett
volna szerelemre.*

*Hallgat a szépség szobra, szépséges ajkai lezárva,
drága, bezárult öreg leány, tánc nélkül teljes élete.*

*Margit, a Hadnagy, batárőr katonák kései lánya
áll a kapuban, távoli ország batárán folyóparton áll,
betakarva, orra és lábujja kisátorozza szemfödélét,
megáll az égi vőlegény előtt, Margit, gyöngykoronával
haján körül gyöngy, apáca Margit, lebegő, kikeményített
fehérben, „úri kartonban”, ujjai fölött kisimult vászon,
vászna várakozásnak, halálnak, lilium-Margit, fehérlő
márványszobor, alvó lábakkal, suttogó ezüst nevetéssel.
Mást visznek pléhskatulyában, még te beszélés,
kifogyó levegővel lebegő ajkaid között, sötétbe néző szemeid
ragyogóra cserélve, mint aki fiatal újra, s én újra gyerek,
íme a színház, ime a korcsolyapálya, a fény meg a fény,
Halál bábai, ápolónőcskéi, nyugtató zöld színben
halál atlétája, halál Hermesze orvos.*

*Szemedben sötét sejtelem, mondd, mikor ébredünk fel,
én ebből a létből, te amabból?*

*Bronzarany koronád keményedett ezüstté, ezüst sisakká,
ezüst a páncél rajtad, halálnak hadnagya, Margit, királyi lány,
szövőleány, sző és bont Pénélopé, örök ifjú öreg,
íme beszél a márványszobor, ime mondja a titkot, a dalt,
a szentet: tied a tökéletes batalom, a többi semmi, de semmi,
minden a te kezében, az élet az áldás, a többi semmi, de
semmi, de semmi.*

Kodolányi nyelve

Kodolányi Móricz Zsigmond stílusáról írta: „Nincsenek skrupulusai. Nem ismer nyelvtant és szabályokat...” Kodolányi Jánosnak bezzeg nagyon is voltak nyelvi skrupulusai, Kodolányi nagyon is jól ismerte a nyelvtant és a nyelvi szabályokat.

Amikor a több évi elhallgattatás után 1955-ben újból publikálhatott, és a Dunántúl című folyóirat megkezdte *Utóhang* címmel Móricz Zsigmondról szóló emlékezéseinek közlését, a második folytatással egyidőben, a lap 11. számában nyelvészeti eszmefuttatást tett közzé. Az *Egyszerűsítés, vagy logikátlanság* című írás igazolja a fenti megállapítást. A cikkben az új helyesírási szabályok megszerkesztésével kapcsolatban a túlzott egyszerűsítés elve, a szóformalizmus ellen emeli föl szavát, az etimológiai helyesírás törvényeit, a nyelv logikáját védi, valamint — Kodályhoz hasonlóan — a nyílt és a zárt *e* hang megkülönböztetett jelölése mellett száll síkra.

Kodolányi nyelvi skrupulusairól, pedantériájáról személyes emlékeim is vannak. Amikor a hatvanas évek elején meglátogattam Akarattyán, Balatonfenyvesről utaztam hozzá. Szabadbattyánban kellett átszállni a tapolcai vonatra, de lekéstem a csatlakozást. Amikor megérkeztem az akarattyai villába, mentegetőztem: — Éppen akkor húzott ki a szerelvény, amikor leszálltam a kanizsai vonatról... Kodolányi azonnal rám villantotta szemét: — Micsoda beszéd: „kihúzott” a szerelvény. Förtelmes germanizmus... — Hiába mentegetőztem, apám vasutas volt, vasútállomásokon nőttem föl, ott hallottam ilyesmit: A gép átáll... A szerelvény előrehúz... A gyors elveri a személyt... Kodolányi nem tárgított: — Magyar ember így nem beszél...

Később tudatosan foglalkoztam Kodolányi munkásságával, regényíró művészetével, stílusával, nyelvével. Könyveinek kézbevételekor az olvasó azonnal megérzi nyelvi plaszticitását, érzékletességét, költőiségét. Talán legszembeütőbb stíluseszköze a nyelvi paralelizmus, az azonos értékű, mellérendelő bővítményekkel gazdagított, összetett mondatfajta, a körmondatnak az a fajtája, ahol a nyelv ritmusát a mellérendelő szerkezetek egymásutániséga adja meg. Íme, egy részlet a *Sülyedő világból*:

„A gügyögő, duruzsoló asszony könnyedén, óvatosan kiemel a vízből, s puha kendőkre burkol. Ülök a karján, a puha kendő simogatóan körülölel. Könnyű vagyok, arcomról, hajamról csurog a víz. A gügyögő, duruzsoló asszony odaszorítja sima arcát az én vizes arcomhoz, megcsókol. Kéjes nyugalom árad el bennem, biztonságban vagyok, magasan a föld fölött. Visznek egy másik helyiségbe... Aztán az egész képre leszáll a sötétség.”

Tizenkét, egymással mellérendelő viszonyban álló igei állítmány alkotja a rövid bekezdés nyelvi-szerkezeti fölépítését: kiemel — burkol, ülök — körülölel, vagyok — csurog, odaszorítja — megcsókol, árad el — vagyok, visznek — leszáll. A bővítmények, a jelzők és a határozók is többnyire párosan fordulnak elő: gügyögő, duruzsoló; könnyedén, óvatosan; arcomról, hajamról.

Minden bizonnyal Kodolányinál tudatosan vállalt fegyelem a mellérendelő mondatok és bővítmények kedvelése. Elfogadta Karácsony Sándor nézetét (és a mások — például Lükő Gábor — által is vallott fölfogást), hogy a mellérendelő szemlélet a magyar nyelv és gondolkodásmód rendszeréből, „a magyar lélek” természetéből következő sajátosság.

De honnét van akkor, hogy más magyar írók — Pázmánytól a felvilágosodás kora íróin át Eötvösig és tovább — viszont az alárendelő szerkezetekből fölépített összetett mondatot,

a bonyolult, nehezen áttekinthető körmondatot kedvelik? Az alárendelő szerkezet idegen volna a magyar nyelvtől és gondolkodásmódtól?

Egy empirikus értelmezéssel próbálkozom meg, s előre félek attól, hogy „tudománytalanak” minősül.

Néhány éve Sepsiszentgyörgyön, az erődtemplomban nyugati testvérlelkészek részvételével egybekötött, több órás református istentiszteleten vettem részt. Nos, akkor figyeltem meg (s ezt azóta más református lelkipásztorok igehirdetése is megerősítette bennem), hogy a protestáns prédikátor attitűdje ez: „általam szól az Úr”. Ez az attitűd a választott textussal és a Szentírást sugalmazó Istennel valamiféle belső azonosulást tételez föl, valamiféle „transz”-helyzetet teremt, ami a gondolatot és a kifejezést törvényszerűen fől sorolásszerűen, párhuzamosan rendezi el.

Egészen más a katolikus pap attitűdje, a katolikus igehirdetés, a prédikáció. Ott a választott evangéliumi szakaszt a pap megmagyarázza, értelmezi, „lefordítja” a hívek, a laikusok számára. (A protestáns bibliafordításból hiányzik, a katolikus bibliafordításból elengedhetetlen a lábjegyzet, a magyarázat!) Nos, ez az értelmező, kifejtő, magyarázó megközelítés szükségképpen kedvez (az érzelmi hatás helyett logikai hatásra törekvő) alárendelő mondat típusnak. Pázmány nyelvével, egyik prédikációjából választott részlettel szeretném alátámasztani a megfigyelést. Az Isten igéjének gyümölcsös hallgatásáról szóló prédikációjában olvassuk (a tördeléssel külön hangsúlyozni kívánjuk a körmondat nyelvi-szerkezeti tagolását):

„Az Isten igéje azért neveztetik magnak és orvosságnak,
mert miképpen a mag ki nem kél,
ha földben nem rejtetik,
és (ha) ideje nincsen a gyökerezéshez,
(mert miképpen) az orvosság és flastrom sem segít,
ha bizonyos ideig nálunk nem marad,
úgy az Isten igéjét
ha szüvedbe nem rejtéd,
ha Boldogasszonyt nem követed,
ki az Isten szavait lelkében tartotta és megfontolta,
nem veheted üdvösséges hasznát az Isten szavának.”

A hasonlatok, valamint az okhatározó, a feltételes és az alanyi alárendelő mondatok egész sora előzi meg a fő közlést tartalmazó utolsó tagmondatot, a főmondatot.

De térjünk vissza Kodolányihoz! Köztudott, hogy Kodolányi katolikusnak született, majd — főképpen Csikesz Sándor csányoszlói lelkész hatására — áttért a református hitre (élete végén aztán ismét visszatért a katolikus egyházba), s műveltségének alapját a protestáns kultúra adta meg. Karácsony Sándor is, Lükő Gábor is, a magyar mellérendelő szemlélet hirdetői reformátusok, sőt teológiai képzettségű, egy ideig pedagógiai, illetve lelkési gyakorlatot is végző „tudósok” voltak. Amikor Kodolányi a mellérendelő mondat típus, a nyelvi paralelizmus mellett „döntött”, a protestáns művelődésben, a református prédikatori hagyományokban gyökerező, „magyarnak” és „nemzetinek” mondott előadásmódot választotta.

Természetesen hipotézisünk nem arra szolgál, hogy azt tanácsoljuk: az írók stílusát felekezeti hovatartozásuk alapján vizsgáljuk, értelmezzük és minősítsük. Kodolányi stílusának példája csupán arra jó, hogy fölhívjuk a figyelmet: a magyar nyelvben előforduló kétféle összetett mondat, a mellérendelő, illetve az alárendelő szerkezetekből fölépített körmondat kialakulásában a történelem során talán a kétféle beszédhelyzet, az élőbeszéd két változata, az igehirdető és a prédikáló magatartás is szerepet játszott.

Kodolányi János áttérése

Kodolányi Jánossal Zimándi Piusz révén kerültem ismeretségbe, majd barátságba. Zimándi 1955-ben azzal indokolta kérését, hogy kísérjem el János bácsihoz, hátha tapintatosan elő lehetne készíteni visszatérését az egyházba. Zimándi nem aktív térítést értett ezen — legalábbis én nem így értelmeztem, hanem úgy, ha János bácsinak visszatérési problémái lennének, álljunk készen a szükséges teendők elvégzésére. Mindenesetre kölcsönösen megnyertük egymás szimpátiáját és hosszú vitákat folytattunk vallási dolgokról. Ő sokszor egészen meglepően tagadó volt vagy más felfogást védelmezett, mint ahogy azt szeretete és barátsága velem elképzelte, de mindig azt éreztem ki, hogy nemcsak az álláspontomra kíváncsi és az érveimet akarja hallani: számot adott velem hitemről, hitem egyes pontjairól.

Sokat beszéltünk az egyházban folyó kérdésekről: XXIII. János pápa egyénisége, a zsinat, a zsinatban tárgyalt és nem tárgyalt kérdések, VI. Pál pápa, Teilhard de Chardin rendszere igen nagy hatással voltak rá. Imponált neki az egyház modernsége, de az eszmények előtt való alkutlan helytállása is, amikor a modernséggel szemben ezeknek az eszményeknek további képviselésére vállalkozott (*Humanae vitae*, *coelibatus*). De én soha elő nem hoztam (legtöbbször Zimándival együtt voltunk nála), ő sem tett célzást vallási ügyeinek rendezésére.

Előkészületek

1967 júniusában üzenetet kaptam Zimánditól, hogy János bácsi szeretne áttérni, és kért engem Zimándi — minthogy gyakorló lelkipásztor vagyok —, minden szempontból vegyem át János bácsi lelki ügyét és keressem föl mielőbb Akarattyán. Azon a nyáron — káplánom beteg volt, Pali bátyám Nagysomkúton (Romániában) májrákkal haldoklott és hívott — eléggé elfoglalt voltam, így csak július közepén írhattam neki, hogy meglátogatom. De ismerve ideges és nyugtalan természetét, előre mentegettem magam, ha netán közbejövő váratlan lelkipásztori feladat miatt az ígért napra nem mehetnék (például temetés a faluban), akkor másnap vagy harmadnap megyek kocsival, szomszédom, Kühner János öregcsertői plébánossal. Erre jött postafordultával egy lap: „Kedves Abbém! Lehet így is, lehet úgy is, amúgy is. De legjobb emígy: jöttök holnap reggel 5 órakor és elmentek szeptember 1-én az éjféllivel.” — Nekem Miskén nem jött temetésem, sikerült a jelzett napon menni. Autósomat — mint papot — diszkréten figyelmeztettem, hogy egy kis idő után majd hagyjon magunkra, hogy a lelki dolgokat elintézhessük. Vittem magammal szent kenetet is, mert arra gondoltam, hogy talán betegségének súlyosodása váltotta ki ezt a nekem váratlannak tűnő fordulatot.

Július 26-án délután értünk Akarattyára. Várt, a kertkapu nyitására már köszöntött, jókedvűen és lelkesen, a háza előtti verandán üldögélt a hűvösben. Én mindjárt rátértem a jelentkező levelemben megírt problémámra, ez akkor foglalkoztatott, ti. az egyházban meglévő holt terhekről, amikre hívó lapjában is utalt: „... talán jut idő arra is, hogy a felvetett kérdéseket megbeszéljük, azaz: miként lesznek a kerékkötő erők kerekét lendítő erőkké!” Ezt azért is tettem, hogy a kísérőmnek ne nyomban kelljen fölállnia és eltávoznia. Érdekes és különös volt, hogy máskor komolyan nézett szembe kérdéseivel, most mintha félvállról vette volna, fölényeskedni kezdett és — mintegy elbagatellizálni akarta az engem

nagyon mélyen foglalkoztató problémát. Kissé meg is lepődtem, majdhogy meg nem ütköztem ezen. De az elkövetkezők megmutatták, mi mindennek az oka. Ugyanis nem kisebb meglepetésemre a kísérlőm előtt rátért lelke rendbehozatalának ügyére.

— Mert tudjátok, filozofálgatni, meg okoskodni lehet sokat, de csupán egy van, ami számít: Isten kegyelme.

És pár szóval még fejtegette a kegyelemszolgáltatás nagy valóságát és irgalmát, úgyhogy visszautunkon Kühner János, aki 21 éves papi szolgálatát töltötte, azt mondta: — Életemben még így és ilyen szépen nem hallottam a kegyelemről beszélni senkit sem. Fölért az a pár mondat egy lelkigyakorlattal!

De nem időztünk sokat a témánál, hanem János bácsi azt kérdezte, mit kell tennie, hogy a katolikus egyházzal rendezze majd ötven esztendeje megszakított kapcsolatát. Nagy gondot okozott neki, hogy nem tud elmenni két tanúval kijelentkezni az illetékes református lelkész elé; de természetesen vállalja, hogy majd elmegy, vagy írásban is elég-e, kérdezte. Megnyugtattam, hogy erre most már nincs szükség, mert a kijelentkezést az állami törvények írták elő, addig, amíg az egyházat el nem választották az államtól. Hanem — és most elsoroltam a tennivalókat — nekem engedélyt kell kérnem az illetékes egyházi főhatóságtól a kiközösítés alól való nyilvános feloldásra, el kell végezni a szentgyónást és szentáldozást, föl kell venni a szentkenetet és rendezni kell az érvénytelen házasságot. Mindezt nagy figyelemmel hallgatta, hozzájárult. Azt gondoltam — és indítást is tettem —, hogy most is kell már legalábbis a lelkiismereti fórumon valamit tennem. De elhárította, mondván, hogy erre nem eléggé alkalmas a légkör, a család bár tud róla, de unokái is idelelni vannak, szeretné azt olyan légkörben elvégezni, ahol az elmélyülés, magány és csend biztosítva lesz. Tehát majd ősszel visszamegyünk Pestre és ott keresünk alkalmas időt. — Megnyugodtam, hogy nem egy betegségi depressziós hangulat váltotta ki ezt benne, hanem egy régóta érlelődő folyamat felszínre jutása volt.

Ha Kodolányi vállalta is a nyilvánosságot, olyan értelemben, hogy kijelentkezik elhagyandó egyházánál és bejelentkezik a katolikus egyházba, azért az érződött, Zimándival is úgy ítéltük meg, hogy a legnagyobb diszkrécióval kell az ügyet elintézni. Ezért vártam az alkalmat, hogy vagy Veszprémbe, vagy Esztergomba mehessek — de inkább az utóbbi mellett döntöttünk —, és a szükséges engedélyt megszerezsem Schwartz-Eggenhoffer apostoli kormányzótól. Nem nagyon mozoghattam, s azért végül is megkértem Budai Dezső bazilikai kisegítő lelkészt — Kodolányinak lelkes olvasója és nagy híve volt —, vinné el iratomat a Pesten idéző Kormányzóhoz és négyszemközti kihallgatás során kérje meg számomra a szükséges ordináriusi engedélyt. Készségesen vállalkozott rá. Írásomban Kodolányi beállítottságát jeleztem, s azt is írtam, hogy sohasem írt az egyház ellen. Erre — Budai szerint — a Kormányzó azt a megjegyzést tette:

— Hát azért azt sem lehet mondani, hogy katolikus! — És utalt *Égő csipkebokor* című regényére, amit éppen akkoriban olvasott az ősz főpap. De teljesen rám bízta a dolgokat. Én diszkrét kezelést kértem. Beleegyezett, csak azt mondta, hogy a házasság orvoslását be kellene jegyezni valahová.

November közepe után voltunk. Elmentünk Zimándival, hogy majd a teendőknek legalább egy részét el fogjuk intézni. Látogatásunk bejelentésekor virágnyelvet használva utaltam az áttérésre. Odaérve nem látszott hozzákészültnek, örömmel vette az engedély megszerzését. És utalt arra, hogy baj lesz a hitvallással, mert neki nehézségei vannak a Mária-dogmákkal. Mária istennővé tétele ellen lázongott, nem Mária ellen. És Jézus lényére célozva kifejtette, hogy ő mennyire tiszteli és szereti Mirjamot, Jézus anyját. Én próbáltam úgy beállítani a dolgot, hogy a Szűzanya istennővé tételének hiedelme csak protestáns hiedelem, a katolikusok ezt nem így értik. Beszámoltam a Máriapócsra, Szeged-Alsóvároson tapasztalt nagyméretű zarándoklatok lelkületére. A túlzottan látszó Mária-tisztelet a nagyobb mérvű csodálatos eseményeknek köszönhető, amelyek Mária

közbenjárására történnek. De ennek bibliai alapja van — mondtam —, és idéztem Jézus utolsó vacsorai beszédéből: „Aki bennem hisz, ugyanazokat a tetteket fogja végbevenni, amiket én magam cselekszem, sőt nagyobbakat is fog tenni azoknál.” (Jn 14, 12) Mária volt az első és legnagyobb hívő, így Jézus szava értelmében ő tud olyan, sőt nagyobb tetteket végbevenni, mint Jézus. Nem különös tehát, ha a nagyobb tettek nagyobb csodálatot és kultuszt váltanak ki a népben, mely elsősorban konkrét gondolkodású. De ezt csak gondolkodási témának adtam föl neki. Különbösen utaltam arra, hogy ez sem fog gátat vetni az áttérésnek, ha nyitva hagyja a belső fejlődés számára lelke kapuját. Szent Pált idézem: „Amiben még másképp gondolkodtok, azt Isten majd föltárja nektek.” (Fil 3, 15)

Ekkor kértem meg arra is, hogy amíg szellemi erejének birtokában van, adjon számot belső fejlődésének útjáról, mely visszavezette őt az egyházba.

— Persze, ti most ki akarjátok használni az egyházatok javára az én pálfordulásomat, és zászlólengetés meg harsonázás közben akartok büszkélkedni a megtévedt bárány hazatérésén — mondta évődve. Utóbb kiderült, hogy ez az elhamarkodott kérésem, amit ő félreértett (hiszen nem a nyilvánosságnak kértem én ezt; mindent diszkréten csináltam, még azt is, amit nyilvánosan akart tenni!), némileg késleltette az áttérést.

Gondban voltunk Zimándival; nem akartuk sürgetni — éppen a „triumfálás” hiedelme miatt, viszont olyan ingadozó volt a vérnyomása, és olyan abnormis frontátvonulások voltak, hogy úgy gondoltuk, bármelyik elviheti.

December 8-án jónak láttam levélben is lerögzíteni az áttéréssel kapcsolatos teendőket. Levelemben utaltam a Szeplőtelenül fogantatott Szűzanyára — és lélekben valóban rábízta ezt a késlekedni látszó ügyet. Karácsony előtt még az 1. (hitvallás) és az 5. (házasság érvényesítése) pontokat kérte Zimándi útján. Pár napot késnem kellett. Mikor odamehettem, el volt foglalva, kiadójától várt tárgyalásra valakit. Kérte, hogy karácsony és újév között vagy januárban keressünk rá alkalmas napot. Nem tudom, leolvasta-e arcomról azt, amit éreztem, vagy csak a barát lelki finomságával megérezte belső csalódottságomat ez újabb halasztáson, de nyomatékosan szemembe nézett és erőteljesen azt mondta:

— Gellértem, az a nap nem gyásznap lesz életemben!

Megnyugodtam bensőmben: ez az ember lelkileg már rendben van, a damaszkuszi út látomása már megtörtént, csak az van még hátra, amit Pálnak jelzett a damaszkuszi út fényéből szóló Úr Jézus: „Menj be a városba, ott majd megmondják, mit kell tenned!” (ApCsel 9, 6) El is határoztam, hogy majd aktívabb leszek.

Röviddel látogatásunk után hírt kaptam Zimánditól, hogy frontátvonuláskor nagyon rosszul lett, így karácsony után sem mehettem. Ennek részben örültem is, mert ismétlődő rosszullétei, halálfélelmei nem váltották ki benne a szentségekbe való kétségbeesett kapaszkodást, tiszta fejfel, kiegyensúlyozott fizikummal és idegekkel akarta végigélni a szentségeket.

Január közepe táján kaptam a hírt Zimánditól, hogy most már alkalmas lenne az átvétel. Siettem mindjárt Pestre, és bejelentkeztem telefonon. Türelmetlen sürgetés volt a válasz: miért késlekedem, miért nem csináltuk korábban. Tényleg valami félreértés is közrejátszott. Az egek — úgy látszik — azt akarták, hogy Szent Margit napján történjék meg az áttérés. Legkedvesebb regénye a *Boldog Margit* volt.

A kegyelem órája

Szent Margit napján — hangsúlyozom, ezt nem számítottuk ki — előző napi megbeszélésünk alapján Pesthidegkúton Waigand Józsefnél miséztem, tőle kértem reverendát, karinget-stólát, onnét vittem az oltáriszentséget is. Érthető izgalommal közeledtem a Böszörményi úthoz. Zimándival a lakásnál adtunk találkozót, de már a villamosban találkoztunk. A titkunkat mi tudtuk, az elfogódottság és a szentség jelenlétének áhítata

betöltötte a lelkét. Arcáról ezt olvastam le. Csendben mentünk a villamosmegállótól a lakásig. Jutka lánya az első csengetésre azonnal jött — mindig volt valami probléma a csöngővel, most nem. Az előszobában akartam átöltözni papi ruhába, sőt karinget is felöltöttem volna Zimándival való megbeszélésünk alapján, sőt piros gallérom, mellke-resztem-gyűrűm is velem volt, mert láthatólag is tetszett neki Péccsel kapcsolatos püspöki kinevezésem, és valahogy az is érződött az egészen, hogy a pécsi püspökséggel kapcsolatban támadt lelki konfliktusát a pécsi püspökséggel kombinációba hozott ember üti helyre. Így azt gondoltuk, imponálni fog neki, hogy plenis coloribus — mint mondani szokták — jelenek meg az egyház képviselőiben az egyház szolgálaként. Jutka azonban közölte velünk, hogy váratlanul befutott a takarítónőjük, ezért a diszkrétit megőrzendő menjünk egyenesen János bácsiék szobájába. Mondanom sem kell, megindultan léptem át küszöbüket, és megcsapott annak az áhítatos várakozásnak a hangulata, amely fogadott: a sezlonon ült feleségével együtt, egymás mellett, és a máskor nagy hangú, széles vidámságú vagy mindjárt csipkelődő köszöntés helyett a megilletődöttség hangfogóján átszűrte örvendezéssel üdvözölt. Mindjárt át akartam egyházi ruháimba öltözni, de azt mondta: nem fontos, neki így is az vagyok, aki a ruhában. Ezért nem bajlódtam az átöltözéssel, hanem mindjárt az asztalkára tettem a táskából kiemelt szentséget és kegszereket.

— János Testvér — kezdtem —, vallásunk legszentebb titkait hoztam el ma házatokba és szobátokba. És ezért most mindennapi életetek, örömeitek és küzdelmeitek helye templommá, Isten kegyelmének templomává lesz. Templommá szenteltem tehát először is szobátokat. Magyarul végeztem az imát: „Hints meg, Istenem, izzóppal, és megtisztulok. Moss meg engem és fehérebb leszek, mint a hó. Könyörülj rajtam, Istenem, és mérhetetlen irgalmadban töröld el bűneim sokaságát. Dicsőség az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek. Miképpen kezdetben most és mindörökké. Amen. — Mutasd meg, Uram, irgalmasságodat — És a Te üdvösségedet add meg nekünk! Uram, hallgasd meg könyörgésemet — és kiáltásom jusson eléd! Az Úr legyen veletek! Könyörögjünk! Hallgasd meg, Urunk, mindenható örök Isten, könyörgésünket, és méltóztassál e hajlékba elküldeni kegyelmed angyalát, aki őrizzen, védjen, gyógyítson, tisztítson, vigasztaljon és örvendeztesen meg minket, aki ebben a házban van. Ki élsz és uralkodol, Isten, mindörökkön örökké. Amen.” És meghintettem a szobát a négy égtáj felé szenteltvízzel. Azután ezt mondtam: „János bácsi! A teremtés hajnalán az Isten Lelke lebegett az ősvizek fölött, a sötétségben, a kialakulatlanságban Isten Lelke gyújtott fényt és teremtett formát. Hívjuk most ezt a fényt gyújtó és formát adó Lelket, hogy eleje kitért lelkedbe és egész életedre rendet, megnyugvást és békét hozzon.” És elimádkoztam — a szertartáskönyv által is előírt — Veni Creator himnuszt Sík Sándor fordításában (Szent Vagy Uram énektár 97. sz.) Majd a könyörgést hozzá: Küldd el, Uram, Szentlelkedet és újjáteremtődünk — és megújítod a föld színét. — Könyörögjünk! Isten, te a Szentlélek által világosítottad meg híveid szívét és tanítottad, add — kérünk — hogy ugyanazon Szentlélekben mindig a helyeset tegyék és vigasztalásának mindig örvendhessünk, ki élsz és uralkodol mindörökké. Amen.” Majd hozzáfordultam és ezeket mondtam: „Úgy érzem magam, mint a damaszkuszi Ananiás Saul előtt, kit az orszáigüti látomás legyőzött, de neki kellett megmondania, mit kell tenni. Te is találkoztál életed útján a Krisztussal, és te e kegyelmi történet után előttem állsz s kérde: mit kell cselekednem. Én most Jézus egyházának nevében mondom neked: Békülj meg Isten egyházával, melyet elhagytál: tégy hitvallást a két tanú jelenlétében és bízd magad az egyház vezetésére a hit és erkölcs, a kegyelem és az üdvözülés dolgában. Mondjuk el a Hitvallást! Majd én olvasom, ugyanis alá fogod majd írni.” — És kezdtem az apostoli Hitvallást előimádkozni neki, féltem, hogy az izgalom és a még utánunk lévő kifárasztják. De azt mondta: Hagyd! Majd én magam. És elmondta a Hiszekegyet, minden szót tagolva és hangsúlyozva. Az abiuratio haeresis pótlására hivatalosan hozzátett mondatokat is — erről előbb is beszélgettünk — értelem szerint elmondta, a hit és erkölcs dolgában hozzátette az „ex cathedra” kifejezést is.

Ekkor kértem, hogy a bűnbánat szentségében keresse Isten megbocsátó irgalmát, hiszen feltámadása után bűnbocsátó Lelket lehelt tanítványaira. Ezért feleségét és Zimándit távozásra szólítottam föl.

Szentgyónása életem egyik legnagyobb papi élménye: amilyen hideg, bíráló és boncoló, szinte a kegyetlenségig szigorú tudott lenni, ennél keményebben tette mérlegre önmagát. Senkit és semmit nem hagyott ki, pozitív és negatív tendenciáit Isten világosságában értékelte.

— Minderre kérem az Isten bocsánatát! — zárta le.

Földoldozás után behívtam feleségét és Zimándit. Közösen mondtuk el penitencia gyanánt a Miatyánkot, lassan, értelmezve szinte a kéréseket. „Az Úr azt mondta: Ha rám akartok emlékezni, tegyétek azt, amit én tettem az utolsó vacsorán kenyérrel a kézben: Vegyétek és egyetek ebből mindnyájan, mert ez az én testem, mely értetek töretik meg. Elhoztam neked a Krisztus testét, áldott jelenlétének titkát; ezt a hihetetlen valóságot: Ő áll most előtted, Ő megy most hozzád, hogy szent találkozástokkal megpecsételje üdvösségedet. Előkészületre imádkozom, gondolatban kísérd azt, amit hallasz, hogy egy legyen imádságunk:

Mély alázattal és imádatlal borulok le előtted, Uram Jézus, és hiszem, hogy mint valóságos Isten és valóságos ember vagy jelen, ég és föld királya, szegény emberiségünk kegyes megváltója és üdvözítője. Köszönöm, hogy a kereszten kiömlő véreddel megváltottál és most a bűnbocsánatban megtisztítottad szívemet minden bűnömtől. Nyomorúságom mélységéből kiáltok hozzád: könyörülj rajtam. Hitemmel hiszek, reményemmel tartalak, szeretetemmel várlak: egy hosszú élet küzdelmes keresésével és igazságra való sóvárgásával, annyi tévedés és kimondhatatlan szenvedések sorozata után Téged várlak és Benned akarok nyugalmat találni. Jöjj, Uram! Meghajtom magam előtted alázatos bűnvallással, hogy feleljem magadhoz kegyelmeddel. Gyónom a mindenható Istennek...

— ezt végig elmondtuk, majd Irgalmazzon neked... Oldozzon fel téged... Felmutatva szentostyát: „Íme az Isten Báránya, íme, ki elveszi a világ bűneit. Hiszed-e, hogy Jézus maga jön hozzád az oltáriszentségben?” — kérdeztem, s halkán felelte: Hiszem. És háromszor elmondtuk: Uram, nem vagyok méltó... Hozzátettem: „Krisztus teste őrizzen meg téged az örök életre. Amen.”

Láthatóan mélyen megindult volt a pillanat szentségétől, de fáradtnak is láttam. Azért csak rövid hálaadást imádkoztam elő: „Úgy érzem magamat, Uram, mint a betlehemi barlangban: életem hidege, sötétje, bűneim szennye közepén Te világítasz, mint szőtlan Kisded. Nem riadtál vissza a hideg fogadtatástól, sőt itt ütötted föl jószágod, örömöd sátorát, úgyannyira, hogy az emberiség nem tudja elfeledni. Nyiss hát szent forrást az én lelkem barlangjában is, tölts el jóssággal, szeretettel, örömmel és békével, hogy Benned mindig nyugalmat találjak lelkemnek. Adj erőt nyomorúságomban, gyógyítsd meg bénaságomat, adj erőt szenvedéseimben, maradj velem életem esteledésében. — Áldd meg azokat, akiket szeretek: életemnek, örömeimnek, szenvedéseimnek társát, családomat; ezt a szegény országot. —”

Fáradtságára való tekintettel — ő is kérte, magam is úgy akartam — a szent kenet szentségét máskorra hagytam, de a házasságuknak gyökerében való orvoslását (sanatio in radice) kinyilvánítottam e szavakkal:

Kedves János bácsi és Tildy! majdnem ötven esztendeje, hogy egy nagy szerelem összekötötte magukat: e szeretet adott új fényeket és erőket mindkettőjüknek, hogy vállalják az otthonuktól való elszakadást és azt a küzdelmes utat, ami emberi keserűségekkel, de nagy eszmei feltárulkozásokkal teljes. Ezt a szerelmet az egyház most kezdettől fogva szentségének ismeri el és áldását úgy adja, hogy Isten kegyelmével töltsse el ennek a majd fél évszázados szeretközösségnek minden örömét, minden diadalát, de minden küzdelmét és minden szenvedését. Ettől fogva tekintsenek az elmúltakra úgy, mint Istentől áldottakra; és a jövőre, mint Isten kezével készítettekre.

Rájuk adtam a házasság szentségének kiszolgáltatásakor mondani szokott utolsó áldást: „Áldjon meg titeket az Atya Isten, őrizzen meg titeket a Fiú Isten, világosítson meg titeket mindig a Szentlélek: mutassa meg fénylő arcát nektek az Úr és könyörüljön rajtatok; tartsa rajtatok gondviselő szemét az Úr, és adjon békességet éltetek minden napján. Töltsön el titeket minden áldásával és adja meg bűneitek bocsánatát, hogy vele és belőle éljeteztek földi életek útjain, és e földi élet után általa éljeteztek az örök boldogságban.

Az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében. Amen.”

Ezután meleg szavakat váltottunk mind vele, mind Tildyvel. Majd kértem, hogy írja alá a Hitvallás formuláját és felvettünk egy jegyzőkönyvet négy példányban. Ekkor kért meg arra, hogy halála esetén én temessem el. Majd tréfásan feleségére mutatva mondotta:

— „Ez a jebuzeus vagy miféle hitű is szeretne mondani valamit.” És ekkor kért meg Tildy, hogy János bácsi mellé a temetőbe én kísérjem ki és imádkozzam fölötte. Ezt persze megígértem.

Minthogy eléggé elnyúlt ottlétünk, és János bácsi végig feszülten figyelt mindenre és a legteljesebb átéléssel kísérte a szertartásokat, nem akartunk hosszabb ideig ott lenni.

Mondanom sem kell, hogy sokáig hatása alatt voltam a Lélekjárásnak.

Későbbi időkben, amikor magunkra maradtunk, ő szólított fel:

— Atyám, húsvéti idő van, jó keresztény ilyenkor bűnbánatot tart. Oldozz fel bűneimtől. — Gyermeki alázattal és őszinteséggel gyónt.

Utolsó betegségében klinikán feküdt, nem lehetett hozzáférni. Így nem lehettem mellette.

CZIGÁNY GYÖRGY

Paradiso

*Szívekből szénaboglya —
holnapjuk multba táru.
Szekérnyi föld, meszelt ív
alatt aholt se, mégsem
csupán a semmi foglya —
rejtőzik, megnyilvánul
s ahogy egy fa tud várni:
a titokba emelt szív
csak-test derengésében
áll meg, hogy csalja bármi
ott, álljon és vágyául
fölfogbatatlant nézzen
az értelem vacogva.*

POMOGÁTS BÉLA

Negyedik Európa

Hány Európa van? Hagyományosan kettőről beszélünk, nyugatról és keletről, éspedig nemcsak a térkép szerint, hiszen a két égtáj két különböző gazdasági és politikai rendszert, két egymástól sokban eltérő életformát és kultúrát jelöl meg. Nemcsak a jelenben, hanem a közelebbi és távolabbi múltban is. A római és a bizánci hagyomány, a nyugati és a keleti kereszténység, a nyugati hűbériség és a keleti despotizmus ugyanúgy megosztották a nevében egységes kontinenst, mint később a nyugati polgári fejlődés és a keleti „második jobbágyág”, vagy az emberi személyiség értékét valló nyugati tradíció, amely a humanizmus, a felvilágosodás és a liberalizmus eszméiben alakot öltött és az uralkodó vagy az állam feltétlen tekintélyét és korlátlan hatalmát képviselő kelet-európai politikai hagyomány. Legutóbb Péter László, a londoni egyetem kelet-európai intézetének tanára vizsgálta *Miért éppen az Elbánál hasadt szét Európa?* című tanulmányában azokat a mélyebben ható társadalomtörténeti okokat, amelyek már régebben megakadályozták, illetve megnehezítették azt, hogy a kelet-európai régióban működőképes demokratikus politikai kultúrák jöjjenek létre, s az önkormányzati rendszer töredékes kifejlődésében és az államhatalom minden spontán társadalmi mozgásra ránehezedő túlsúlyában ismerte fel a térség viszonylagos történelmi elmaradottságának okait.

Nyugat és kelet között azonban létezik egy „harmadik Európa” is, az úgynevezett „kelet-közép-európai” régió, a régi porosz, lengyel, cseh, magyar és horvát területeken. Ebben a térségben igen korán, az első ezredforduló körül meggyökeresedtek a nyugati berendezkedés alapelemei, ezek azonban a kelet-európai hatások kényszerű befogadása következtében nem fejlődhetek ki teljesen. A „harmadik Európa” szüntelenül deformálódó társadalmi fejlődésének és politikai kultúrájának leírása Szűcs Jenőnek köszönhető, aki először 1981-ben *Vázlat Európa három történeti régiójáról* című tanulmányában, majd Párizsban közreadott *Les trois Europes* című könyvében vetett számot a nyugati és keleti régió közé szorult nemzetek, illetve államok történetével. Ez utóbbi művéből való a „harmadik Európa” fogalma is.

És a negyedik? Van ugyanis egy, még az előbbinél is csonkább társadalmi képződmény és deformáltabb politikai kultúra: a kisebbségek, pontosabban a kelet-európai kisebbségek Európája, amelyről a világ közvéleménye alig tud valamit. Erről az Európáról szeretnék beszélni, közelebbről az általánosan legnagyobbak elismert európai kisebbségről: az erdélyi magyarságról, ennek Európa-képéről, mondhatnám így is: nosztalgiájáról Európa iránt.

Miben különbözik ez a „negyedik Európa” a többitől? Térjünk vissza egy pillanatra Péter László fejtegetéseihez. Ha a nyugat-európai fejlődés az önkormányzatokra épülő „civil társadalom” kialakulásának és megerősödésének perspektíváját mutatta, s a kelet-európai a túlságosan központosított hatalommal akadályozta a társadalomnak ezt az önállósulását,

a „köztes” Európában időnként a társadalomnak, többnyire azonban az államnak volt irányító szerepe (s ezért az események sajátos összejátszása folytán olyan különleges „kettős hatalom” is kialakulhatott, mint néhány esztendeje a lengyel változások idején). A „negyedik Európában” társadalom és állam végképp antagonisztikus szerephez került. A kisebbségek természetes érdeke ugyanis a nemzetiségi autonómia kialakítása volna, ennek az autonómiának a birtokában válhatnának a többségi nemzet valóban egyenjogú partnereivé a közös állam fenntartásában és felvirágoztatásában. Az állam viszont általában és Romániában különösen megtagadja tőlük ezt a politikai és/ vagy kulturális önkormányzatot, és arra akarja kényszeríteni őket, hogy ne egyszerűen integrálódjanak, hanem kultúrájukat, hagyományaikat és történelmi identitásukat feladva olvadjanak be a többségi nemzet testébe. A kisebbség, nevezetesen az erdélyi magyarság nemhogy önkormányzatú „civil társadalmat” nem tudott létrehozni különfejlődésének hét évtizede során, de még arra sem számíthatott, hogy a rajta uralkodó állam, a többi kelet- vagy kelet-közép-európai államszervezethez hasonlóan ennek a kultúrának és identitásnak a fenntartója és intézményes kerete legyen.

Minden kisebbség, így az erdélyi magyarság is többszörös vonatkozási rendszerben, a kötődések egész hálójában él. E kötődések közül általában azokról beszélünk, amelyek az adott országhoz, illetve az anyanemzethez fűzik e kisebbségeket. Holott létezik egy nem kevésbé erős kötődés és elkötelezettség: magának a kisebbségi népcsoportnak az identitása, nemzeti és kulturális fennmaradása iránt. Egy most már húszéves meghatározást szeretnék idézni, Kányádi Sándorét, aki 1967-ben a bécsi PEN Clubban tartott előadásában a következőket mondta: „Íme költészetünk személyleírása. Neve romániai magyar költészet. Állampolgársága: román. Nemzetisége-nyelve, hagyományai: magyar. (...) Szülőanyja és dajkája: Erdély szellemi öröksége, az a szellem, melynek védőszárnyai alatt addig is több komoly magyar, román és szász kulturális kezdeményezés vált valóra, s hagyott századokra visszamenően emléket, értéket maga után.”

Ez a definíció hármassal meghatározottságot tételez: a nemzetiségi irodalmat, következőképp magát a nemzetiségi népcsoportot három nagyobb körben helyezi el: a romániai társadalom, a magyar kultúra és az erdélyi magyar szellemiség körében. A romániai magyarság és az ottani magyar kultúra feladatait és lehetőségeit nagymértékben meghatározzák azok a társadalmi és politikai feltételek, amelyeket az állami hovatartozás megjelöl. Életére és tevékenységére, mondhatnám így is: gondolkodására és közérzetére erősen hat az állam nemzetiségi és kulturális politikája, a jelenlegi gyakorlatot tekintve: a néhány esztendő kivételével 1918 óta folyamatosan érvényesülő asszimilációs politika. Ez a magyarság, hasonlóan a szomszédos országok magyar kisebbségeihez, ugyanakkor a magyar nemzethez tartozik, s irodalmát a magyar irodalom szerves részének kell tekintenünk, noha természetes azonosságtudatát nem fejezheti ki a nyilvánosság előtt. Az erdélyi magyar irodalom szoros szálakkal kapcsolódik a múlt és a jelen magyar irodalmához. Nemcsak a „hét évszázados” fejlődés hagyományait őrzi, de a „történelmi jelenidő” nagy nemzeti értékeire is támaszkodva együtt fejlődik a magyar irodalom élő áramlataival. Az erdélyi magyar irodalomnak mindezeket túl különleges felelősséget és elkötelezettséget kellett vállalnia a romániai magyarság nemzeti és kulturális sorsának alakulása: fennmaradása és további fejlődése iránt.

Az erdélyi magyar szellemi élet hármassal meghatározottságban tájékozódott és dolgozott: lehetőségeit a román társadalom alakulása és a változó ideológiai homlokzatok mögött is kontinuos román nacionalista politika szabta meg, identitása a magyarság nemzeti egységének és ezen belül az erdélyi hagyományok folyamatosságának eszméjére épült, időszzerű feladatait viszont a kisebbségi létbe kényszerült erdélyi magyarság szolgálata jelölte ki. Volt azonban ennek a „szellemi erőternek” még egy eleme, amely egyszer tudatformáló szerepet kapott, máskor inkább csak nosztalgiákban jelentkezett. Az

erdélyi magyar kultúra európaiságáról, Európa iránti hűségéről beszélek, amely nemcsak Erdély régi századaiban mutatható ki — nevezetesen azokban a szabadelvű tradíciókban, amelyek a fejedelemség világtörténelmi pillanataiban, így a lelkiismereti szabadságot törvénybe iktató 1557-es és 1564-es tordai országgyűlések idején vagy Bethlen Gábor „tündérkertet” varázsló uralkodása alatt —, hanem az 1918-cal beköszöntő kisebbségi korszakban is. Az erdélyi magyar szellemiség, akár az Erdélyi Helikon, akár a Korunk körére, akár a harmincas évek fiatal íróit összegyűjtő mozgalmakra gondolok, mindig kifejezésre juttatta azt a meggyőződést, hogy az emberi egyetemesség igényét, az európaiság tudatát a nemzetiségi önvédelem programjába is szervesen be kell építeni. Meggyőződéssel hirdette azt is, hogy az erdélyi népek és kultúrák egyetértésének, együttműködésének záloga a közös európai örökség és felelősség vállalása lehet.

Közelebbről a „transzilvánista” gondolat körben mozgó helikoni irodalom nézeteiről van szó. Az Erdélyi Helikon körül gyülekező írók és tudósok a történeti Erdély szabadelvű örökségét kívánták feltámasztani, s a kisebbségi létben egy magasabbrendű erkölcsiség — a „kisebbségi humanizmus” — kialakításának lehetőségét látták meg, mindezt azonban európai igényességgel kötötték össze: a szűkösebb erdélyi látóhatárt egyetemes emberi horizontok felé kívánták tágitani. Az európai tájékozódás máskülönbén is a történeti Erdély nemes örökségéhez tartozott. A regionális irodalomnak azzal a progresszív változatával tartottak rokonságot, amelyet Charles Ferdinand Ramuz, a Vaud kantonbeli svájci francia író képviselt, aki, mint erre Gyergyai Albert rámutatott, a „vidéket” és a „világegyetemet” szeretne volna kibékíteni, szülőföldjén keresett biztos támaszt, egyszerűen túl akart haladni a tájirodalom szűk körén. A kisebbségi lét körülményei között a romániai magyar irodalom már első eszmélésétől fogva európai kitekintésre készült, és az irodalom nemzeteket egymáshoz fűző erejében reménykedett. Arra számított, hogy az európai érzés és tudat körében találkozhat a román irodalommal, s ebben a körben újíthatja meg természetszerű egységét az egyetemes magyar művelődéssel.

A húszas évek nemzetiségi életében igen népszerű volt a közép-európai vagy a „páneurópai” gondolat, mindkét eszme, úgy tetszett, szervesen egészítette ki a transzilván ideológiát. „Erdély — állapította meg Szentimrei Jenő — nemcsak földrajzi, de igenis gazdasági és politikai egység egyszersmind, amelynek összefüggése nyugatra éppúgy, mint keletre hosszú századok alatt sem tudott kohéziós erővé izmosodni, s legközelebbi nagyobb egységének éppen ezért nem Romániát s nem is Magyarországot, hanem Közép-Európát s távolabb: az Európai Egyesült Államokat tudom csak elképzelni.” Paál Árpád pedig a Kós Károllyal és Zágoni Istvánnal közösen 1921-ben megjelentett *Kiáltó Szó* című röpiratban megalakítani javasolt Magyar Nemzeti Szövetség távolabbi célját a Duna menti államok együttműködésének, illetve az európai egységesülésnek a szolgálatában jelölte meg: „A Magyar Nemzeti Szövetség (...) maga előtt láthatja a Dunamenti államok gazdasági egységének a távlatát, s ezen az egységen túl az Európai Egyesült Államok kialakulását is, szóval a világ népei békéjének a legfőbb alakulatát.” Ezeket a vélekedéseket persze a romantikus illúziókon kívül semmi sem támasztotta alá, mégis jelezték a transzilvánista ideológia európai és egyetemesebb távlatát. Ezt a távlatot kívánta megteremteni a marosvécsi írók köre és az Erdélyi Helikon, amelynek programja gyanánt az első szerkesztő, Áprily Lajos az európai igényességet és az egyetemes látóhatár kialakítását jelölte meg: „Erdélyisége világ-figyelő tető, nem szemhatár-szűkítő provincializmus. (...) Várja a források friss erejét, de a távoli torkolatok is fellüktetnek benne.”

Az erdélyi magyar irodalom eszméje, elsősorban Kuncz Aladárnál, egy korszerűsített európai tájékozódás kiindulása volt. Kuncz a Nyugat mozgalmában indult, a francia irodalom vonzókörében nevelkedett, európai polgárnak tudta magát. A világháború súlyos tapasztalatai nyomán szakítani kényszerült korábbi esztétizmusával, világfiás életelveivel s így a cselekvő európai humanizmus szószólója lett, aki elsősorban Romain

Rolland és Thomas Mann eszméit követte. A transzilván regionalizmust úgy tekintette, mint ennek a cselekvő humanizmusnak a közép-európai őrhelyét, s az erdélyi irodalomtól azt várta, hogy az országhatárok fölött átívelő európai szellemiség gondozója legyen. „Úgy látszik — jelentette ki *Tíz év* című 1928-as beszámolójában —, hogy a végsőkéig kiélezett, legtöbbször erőszakoltan összeforrasztott nagy egységekkel szemben a népi és műveltségi részlegességek mindinkább öntudatra ébrednek, s a maguk sajátosságaihoz való visszatérésben az európai kultúra felfrissítését készítik elő.” Kuncz Aladár érdeklődéssel figyelte az Európában kifejlődő regionális és nemzetiségi irodalmakat, az Erdélyi Helikon szerkesztőjeként szervezte meg sorozatos ismertetésüket, s az ennek során létrehozott „Kisebbségi irodalom — világirodalom” című tanulmány sorozat keretei között a legjobb hazai és külföldi szakértőkkel íratott a katalán, a flamand, a breton, az ír, a szudétanémet és a jiddis irodalom törekvéseiről. E regionális és kisebbségi irodalmakat mintegy műhelynek képzelte el, amelynek vállalnia kell Európa jövőbeli szellemi egységének és az egyetemes emberi eszményeknek a szolgálatát. „Európa — írta *Erdély az én hazám* című vallomások írásában — a termékeny, haladó szellemű nagy műveltségi és politikai együttműködéshez csupán magukat szabadon kifejező regionalizmusok útján juthat el. Előbb össze kell törniök a műegységeknek a lehető legkisebb darabokra, hogy egy új és összegző szellemi áramlat megcsinálja belőlük a valódi egységet.” Ebben a gondolatban Babits Mihállyal találkozott, aki maga is úgy látta, hogy „a kis irodalmak reménye, hogy fontosat és izgatót mondhasanak ma, amikor a nagyok is alig tudnak ilyet mondani”. Kuncz Aladár Erdélyt vallotta hazájának, ugyanakkor az emberi haladás egyetemes érdekei szerint gondolkodott. Szülőföldjét „virtuális Közép-Európának” látta, amely nemzeti és művelődési változatokban bővelkedik, s ezekből a változatokból képes történelmi egységet alakítani.

A regionális, illetve nemzetiségi tudat és az európai szellemiség egységének igénye a magyar és általában a Duna-völgyi kultúrák humanista hagyományát vitte tovább. Az európai eszményeket követő magyar vagy román irodalom alapvető igazság gyanánt hirdette, hogy Kelet-Közép-Európa kis nemzetének az európaiság és az emberi egyetemesség eszméihez kell utat találniuk. A szomszédos népek és irodalmak testvéri találkozásait is ezeknek az eszményeknek a jegyében képzelte el. A modern magyar irodalomban Ady Endrétől és Babits Mihálytól József Attiláig és Illyés Gyuláig minden igazán jelentékeny alkotó személyiség a magyarság és az európaiság szerves összhangját akarta megvalósítani, s ennek az összhangnak a kialakításán fáradozott a romániai magyar irodalom is. A Helikon írói olyan nemzetiségi kultúrát kívántak, amelyet az erdélyi élet és az erdélyi hagyomány nevel, szándékaiban és szellemében mégis egyetemes. Szentimrei Jenő állapította meg *Magyar európaiság* című írásában, hogy az erdélyi magyar művelődésnek „nyugati színvonalú, de idebenn kitermelt” kultúrának kell lennie, s arra az erdélyi tradícióra hivatkozott, amelynek klasszikus letéteményesei „megtalálták már az útját, hogyan lehet megmaradni művelt európainak anélkül, hogy gyökeres magyarságunkból hajszaínyt is feladnunk kellene”.

Az „erdélyi gondolatot” az „európai magyarság — magyar európaiság” eszméje hatotta át, s az erdélyi magyar kultúra azóta is őrzi és ápolja ezt az eszmét. Csupán jelzésszerűen hivatkozhatom az utóbbi két évtized kiváló gondolkodóira és írástudóira: Méliusz József személyes vallomásokban gazdag esszéi, Gáll Ernő nemzetiségsszociológiai tanulmányai, Benkő Samu művelődéstörténeti vizsgálódásai ugyanúgy európai hűségről és nosztalgiairól tanúskodnak, mint Sütő András és Székely János történelmi drámái, Kányádi Sándor, Szilágyi Domokos és Szócs Géza versei. Az erdélyi magyar szellemi élet ma is Európára tekint, s az, hogy a „negyedik Európa” sokszor méltatlan és kedvezőtlen viszonyai között kell tájékozódnia és dolgoznia, mit sem csökkenti a sok évszázados vonzások erejét.

A Vigilia kerekasztal-beszélgetése

Tudomány és vallás

Czakó Gábor: Szeretettel üdvözlöm az érdeklődőket és bemutatom mai vendégeinket: *Ferencz Csaba* mérnök, az űrkutatás, a hullámtan és sok egyéb ismerője, *Tarcsai György* geofizikus, *Oberfrank Ferenc* orvos, *Szörényi László* irodalomtörténész.

Valamikor, a legkorábbi időkben a tudás egy és oszthatatlan volt. Nem különültek el a természettudományok, a humán tudomány, vagy éppen vallástudomány. Tudjuk a Szentírásból, hogy Mózes könyvei még az élet egészét rendezték. A néprajztudományból is kiderül, hogy a népi tudás és gondolkodás kiterjeszkedett a természeti-gazdálkodási megfigyelésekre, a vallásos szokásokra, a temetkezési szertartásokra, és magába foglalta természetesen a művészetet is. Az idők folyamán ez az egység szétszakadt, sőt ellentétbe is került egymással a tudomány, a vallás, sőt harcba is kezdtek egymással a különböző tudományágak. Ki-ki a maga szakmája felől hogyan világítaná meg e kérdést?

Szörényi: Amit az előbb mondtál, hogy a régi tudás egységesen a világ egészére vonatkozott, azt kifejezi a magyarban is közkeletűvé vált elnevezés: a folklór. Az angolban a szó második tagja, a *lore* mindenfajta tudást magába foglal, a mágiától a praktikus gyógyításig, és ennek csak egy része az, amit ezzel a szóval szoktunk manapság asszociálni, tehát a szorosabban vett népköltészet. Ami kutatási területemet, az irodalmat illeti, az irodalom ugyancsak totális világképre törekszik, és egész világmagyarázatot igényel akkor is, ha a világnak csak egy sarkát, egy mozzanatát, egy epizódját ábrázolja. Amikor a vallás megrendült — Európában ez bizonyos előzmények után a 18. század végén jelentkezett válságosan —, akkor az irodalom vélte magára vállalni a totális világmagyarázatot és teremtett olyan vallásszerűen kiképzett rendszert, amely sok elemet tartalmazott a korábbi vallásból. Mintegy vetélytársul lépett fel, azt híván, hogy a dogmatikus és megmerevedett régi vallással szemben az igazi valóságfeltáró funkció most már végleg hozzá került. A 19. században és a 20. század elején az egyház és a vallás regenerálódik, újra hódít, és a pozitivizmus bukása után immár komoly filozófus nem gondolja azt, hogy a vallás az emberiség múzeumába való. Ez a felismerés természetesen átjárja az irodalmat is. Az irodalomtudomány — most mint olyan, amely az irodalmat a maga egészében vizsgálja — oly mértékben sohasem vehetett magára ezoterikus, tehát megváltói funkciókat, illetőleg nem szegülhetett úgy szembe a hagyománnyal, mint az irodalom maga, amely egy ideig pszeudovallásként is élhet. Mindazok a módszerek, amelyekkel egy szövegnek az értelmét a mai napig megkíséreljük megvilágítani, azok tulajdonképpen az egyházatyák korában kialakult biblia-magyarázati módszerekből származnak. A Szent Agostonnál kialakult módszer szerint előbb a tárgyi, tehát a reális szintjét kell megvilágítani a szövegnek, a *litterát*, azután a jelképes, átvitt értelmét, azután azt az értelmét, amely az ember egyéni üdvösségéhez hozzásegít (ezt eszmei mondanivalónak lehet nevezni — az iskolás tanítás durva szakszavával), és végül egy analogikus értelmet, amely ti. a világ egész sorsára vonatkozik. Tehát ez az a funkció, amelyet a romantika óta magára óhajtott venni az

irodalom, a totális világmagyarázaté. Maga az irodalomtudomány azonban tisztában volt ennek a hagyománynak a biblíamagyarázatban, a hermeneutikában való lehorgonyozottságával, úgyhogy az irodalomtudomány egy ideig követte — ha néhány lépés távolságról is — az irodalom lázadását és a vallással való szembefordulását, a modern irodalomtudomány nagy fordulata azonban hermeneutikai fordulat, és ma már ennek a tudatában dolgozik nagyon sok irodalomtudós. Annak a tudatában tudniillik, hogy az emberi hagyomány, amely a legpregnansabb módon a Szentírásban ragadható meg, kialakított bizonyos vizsgálati módszereket, amelyeken túl nem léphetünk.

Oberfrank: A népi orvoslás egyértelműen az egész ember gyógyítására vállalkozott. A tudományos orvoslás kialakulásával lassan az ember felszabdálódott, a beteg ember egy-egy testrészével a szakorvosok foglalkoznak. Lassan úgy tűnik, hogy az egészszel egyetlen orvos sem foglalkozik.

Annál is nagyobb probléma ez, hiszen véleményem szerint itt fordul visszajára a ma szakembereinek minden, alapjában véve jószándékú törekvése. Az orvoslásnál maradva: a gyakorló orvostudomány alaptudománya, a biológia egyre türelmetlenebbül követeli a gyakorló orvostól az újabb és újabb módszerek, gyógyító beavatkozások alkalmazását. A modern tudomány egyik alapvető kritériuma a kísérlet, a gyakorlati kipróbálás. Azt hiszem, a nem tudós számára is nyilvánvaló, hogy nehezen képzelhető el elmélet és gyakorlat konfliktusának drámaibb kiéleződése, mint a gyógyítani, az életet jobbitani, esetleg meghosszabbítani szándékozó, szinte a Teremtésbe beavatkozó orvos tevékenysége során. Vajon az orvos vagy a biológus, amikor tudományához fordul, elegendő segítséget kap-e ahhoz, hogy eldöntse: mit szabad kipróbálni, mit szabad bevezetni a gyakorlatban, és mit nem?

Én úgy gondolom, hogy ez a döntés meghaladja a tudomány illetékességi területét. Számomra itt jön a vallás. Elsősorban a vallás az, amely azt az alázatot, azt a magatartást segít magamra öltetni, amely — úgy hiszem — kérdésünk megoldásának kulcsa. Ugyanakkor az utóbbi századokban a földtudományok is hatalmas divergenciának indultak, egymástól elváltak, specializálódtak, és kezdték egység helyett részleteiben látni az egészet. Az űrkorszak nagy fordulatot hozott: hirtelen rádöbrentünk a műholdak adta képeken keresztül és az űrtechnika révén arra, hogy egy nagy egységgel állunk szemben, amit nem lehet különálló részekként kezelni, például az óceánokat és a légkört vagy a talajt és a bioszférát sem lehet különálló részként kezelni. Sőt, szeretetre méltó és csodálatos, de súlyosan sebzett földgolyóink sorsára gondolva, egyre világosabb az összefüggés a szakemberek megállapításai és Jézus tanítása között. Röviden: problémánk végeredményben az emberi önzés, gőg, butaság.

Ferencz: Azt hiszem, nekem a legkönnyebb bevezetőt mondani, mert az űrkutatás és az elektromágneses hullámterjedés, azaz röviden szólva a fény terjedésének kérdései a szűkebb szakmám. A csillagos égbolttal és a fénnel foglalkozni ősi idők óta a legszorosabban hozzátartozott ahhoz a kérdéskörhöz, amit ma úgy mondunk, hogy vallás. A csillagos égbolttal foglalkozni már a kőkorszaki ember is elkezdett. Rettenetesen régről fennmaradtak olyan kőbe, csontra karcolt emlékek, amelyek az égi mozgások rögzítését tanúsítják. Később az ember megépítette Stonehenge-t és leírta az égi mozgásokat. A 17. században Leibniz úgy találta, hogy a világ mögött csak értelmes Teremtőt tételezhetünk fel. Ennek a következményeit vizsgálva, kimondta az úgynevezett realitáselvet, mely szerint a világban a legnagyobb változatosságnak kell érvényesülnie. Ennek érdekes vetülete a modern fizikában az úgynevezett Pauli-elv. Ebből a maximális változatosságra törekvésből — tehát hogy minden egyedi és pótolhatatlan — arra a következtetésre jutott, hogy akkor az energiának — az „abszolút eleven erőnek” meg kell maradnia. Ezért

kimondta az energia megmaradásának elvét. Ebből néhányan — a dolgokat kellően át nem gondolva — arra a következtetésre jutottak a 18—19. század fordulójára, hogy akkor a világ önmagában is bizonyosan megmarad, hiszen az anyag meg az energia megmarad. De a tudomány ekkor állította fel az egyik legkeservesebb paradoxont: ha az anyag és energiamegmaradás elve igaz, akkor az egész égboltnak úgy kellene fénylenie, mint ahogyan a Nap ragyog. Ez az úgynevezett nappal—éjszaka paradoxon a legelső azok közül, melyek aztán elvezettek Einsteinhez, aki kimondta a relativitás elvét és elfogadta a Teremtő létét, Heisenberghez, a kvantumfizika talán legnagyobb alakjához, aki sok más mellett megállapította azt is, hogy e világ mögött fel kell tételeznünk a Teremtőt. Ma már tudjuk, hogy amikor lemegy a Nap, azért van éjszaka, mert a világ egyfajta módon véges, mai ismereteink szerint körülbelül 12—16 milliárd éve keletkezett, mégpedig úgy, hogy az — úgymond — *először lett ősi* fényt ma rádió-távcsövekkel ki tudjuk mérni. Ezért mondtam az elején, hogy nekem nagyon könnyű a helyzetem. De természetesen hozzá kell tennem, hogy mindazzal a tudással, amit szereztünk, lehet például technokratává lenni, meghirdetni az ember mindenhatóságát és aztán tönkretenni a bolygót.

Czakó: Valamennyien olvastuk Hamvas Béla Tudomány, vallás és vallástudomány című esszéjét. Elegendő talán most csak a címet felhasználnunk. Valamennyien nagyon jól tudjuk, hogy a tudomány, vagy amit bizonyos emberek tudomáynak hisznek, az világnézetként, szemléletként, vallásként, valláspótlékként működik. A személyes életben is és bizonyos politikai propagandákban is.

Turcsai: Én azt vettem ki ebből a tanulmányból, hogy a lét és a minket körülvevő világ értelmetlen, félelmetes, és a vallások és a tudomány talán szándékosan vagy önkéntelenül is, de igyekeznek olyan képet festeni a tudomány látszólag jól kiépített logikus rendszere segítségével, mintha mégis volna azért értelme ennek a fenyegető valóságnak. Nem kell annyira félni, van rend és van remény. Ez Hamvas Béla esszéjének a lényege, amivel én sok tekintetben nem értek egyet. Ha követjük a legnagyobb természettudósok gondolatait, azt vesszük észre, hogy ők éppen fordítva látták. Ők a világot és a benne lévő csodálatos rendet tekintve jutottak el Istenhez. Planck például úgy fogalmazott, hogy a hit Istenből indul ki, a tudomány viszont Istenhez érkezik meg. Nem véletlen, hogy a görög kozmosz szó rendet, díszet, ékszer jelent. Világunk nem fenyegető, hanem éppenséggel emberbarát, ezt a modern kozmológia antropikus elve — kiváló fizikusok munkáira támaszkodva — egészen mehökkentően mondja ki. Eszerint, *ha* léteznünk, akkor lényegében a világ sem lehet más, mint amilyen; így a természeti állandóknak és törvényeknek olyanoknak *kell* lenniük, hogy az élet létezhesen. Einstein neves tanítványa, Wheeler megfogalmazásában: „Nemcsak az ember alkalmazkodott az univerzumhoz, hanem az univerzum is alkalmazkodott az emberhez. Ha képzeletben néhány százalékkal az egyik vagy a másik irányban megváltoztatjuk a dimenziómentesen kifejezett alapvető fizikai állandókat, akkor egy ilyen világegyetemben az ember sohasem jöhetett volna létre. Ez az antropikus elv központi gondolata. Eszerint az elv szerint életadó tényező rejlik a világ egész működésében és tervében.” Minden jel arra mutat, hogy a természet kezdettől fogva minket vett célba, jövőtünket készítette elő — mondja ugyanerről például Kippenhahn német asztrofizikus...

Ferencz: A tudomány nem valami önálló „elefántcsonttorony”. Alapvetően nem is szeretem a „tudomány” megjelölést, mert nagyon vissza lehet élni vele. A tudomány módszertan, metodika. Módszer arra, hogy az igazság megkeresésének mi egy lehetséges útja. Az az egyetlen előnye más utakkal szemben, hogy tanulható és tanítható. Arra nézve, hogy Szent Ferenc miként döbbsen rá az igazságra, a szentek élete ad eligazítást, de az ő

élményét megismételni nem lehet. Utánacsinálni a mai korban különösen nehéz, bár akkor sem volt könnyű.

A hit és a tudomány kérdéseiben csak a felszínen van ellentét. Ugyanis ha a természet feltárt törvényeit minden korban teljes egészében végig gondoljuk, akkor — úgy látom — minden esetben eljuthatunk a Teremtőhöz. Végül hadd hivatkozzam arra, hogy a katolikus keresztényeknek — a szentek is eligazítóak. Hamvas Béla viszont azt mondja, hogy törvény mint olyan, abban a formában, ahogy azt a tudomány hirdeti, nincs. Ezzel szemben 1015-ben Szent István királyunk az Intelmeket a következő mondattal kezdte: Amit csak Isten akarata megteremtett, s nyilvánvaló eleve elrendelése elrendezett mind a kiterjedt egyboltozaton, mind az egybefüggő földi tájakon, azt törvény élteti s tartja fenn. Ez azért figyelemre méltó, mert a kozmológiában ma is ugyanezt az elvet alkalmazzuk, kicsit másként, a mai kor szóhasználata szerint fogalmazzuk meg, de belső logikáját tekintve precízen ugyanez, nevezetesen: a tudománynak ez az alaphipotézise, ezért műveljük. Keressük a törvényt és a törvény kimondójához igyekszünk vele eljutni. Akár akarjuk, akár nem.

Oberfrank: A tudomány egyik alapvető jellemzője, hogy kijelöli azt a kört, amelyen belül önmagát illetékesnek tartja, amelyen belül megállapításai, „játékszabályai” érvényesek. A tudomány tehát önkorlátozó rendszer. Magától értetődő, hogy vizsgálódási körének határát a tapasztalati világ határán túl nem tághatja. A vallás illetékessége ezt meghaladja: a tapasztalati világon túlmutató dolgokra figyel elsősorban. Ezért a világ is csak annyiban érdekes számára, amennyiben az túlmutat önmagán. Úgy is lehet ezt mondani, hogy a vallás Istenből indul és a Kinyilatkoztatásra hivatkozik. A tudomány (kénytelen) önmagára, illetve az általa fölismert, az ő játékszabályai alapján rögzített, reprodukálható ismeretanyagra hivatkozni. Hol lehet itt konfliktus? Ott, hogy bár vannak olyan kérdések, amelyek megválaszolására a vallás illetékes, és vannak, amelyeket a tudomány vizsgál, akadnak olyan területek is, amelyekről mind a vallásnak, mind a tudománynak van mondanivalója. És midőn ugyanazt veszik szemügyre — a vallás a legtágabb horizonton, s a tudomány is a maga perspektívájából, egyszer-e egyszer úgy tűnik, mintha egymással összeegyeztethetetlen megállapításokat tennének. Tapasztalataim szerint ez legtöbbször nem más, mint félreértés. Máskor pedig egyszerűen hatásköri túllépésről van szó: gyakrabban a tudomány tetszeleg valláspótlékként, néha pedig a vallás „okoskodik”.

Szörényi: Az előbbi gondolatot folytatva: a katolikus egyház abban különbözik vagy különbözőt pregnáns módon a protestánsztól, hogy a scola scriptura elvével szemben a szent hagyomány fontosságát is állandóan hangsúlyozta, és a Szentírást is belehelyezte a szent hagyományba, annak egy pillanatába, amikor írásosan rögzítették. Most az irodalom és a szent szövegek hasonlósága és egyúttal különbözősége is ebben fogható meg leginkább. A biblikus teológia a legutóbbi újjászületését éppen annak köszönheti, hogy mélyebben, alaposabban és hitelesebben érti azt a keleti világot, azt a keleti embert, azt a héber nyelvet és azokat a szólásformákat, amelyekben ezek az emberek gondolkodtak. Isten gondolatait ebből az adott anyagból bányássza ki, minden létező régészeti és nyelvészeti anyagot megmozgatva. Hangsúlyozni kell, hogy az irodalom nyelvekben létezik és ezért általános irodalomtudomány bizonyos elvek leszögezésén túl, bizonyos módszertani határok kijelölésén túl nem létezik, mert konkrét nyelvek és konkrét irodalmak vannak.

A magyar irodalom klasszikus korszaka az említett válságkorra esik, amikor az irodalom vélt a teológia helyébe lépni. Hogy Petőfit idézzük: „Újabb korokban Isten ilyen lángoszlopoknak rendelé/A költőket, hogy vezessék a népet Kánaán felé.” Tehát a prófétai tudat töltötte el azokat a költőket, akik éppen a magyar nemzet történetének a legfényesebb s egyik legnehezebb szakaszában vállalták ezt a vezetői funkciót. Gondol-

junk azonban arra a bizonyos dicső korszakra is, melyben Mendel burzsoá áltudósnak számított, már csak azért is, mert ráadásul Ágoston-rendi szerzetes volt. Abban az időben mitológiai keretként tanították a — tankönyvek szerint — kerülendő szavakat, amelyek Kölcsseynél vagy Vörösmartynál előfordulnak, például az, hogy „Isten”. Ebben az időben jött divatba az a nemes szokás, hogy nem éneklék a Himnuszt, csak hanglemezt tesznek föl és mindenki áll némán, mint a csuka, mert különben ki kéne ejteni ezt a famózus szót.

Meg kell vizsgálnunk két teológiai értékkelhető kijelentést irodalmunk két alapszövegében, a Himnuszban és a Szózatban. Először: „Megbűnhődte már e nép/a múltat s jövőndőt...” — Teológiai elgondolkodtató, hogy ez miként lehetséges. Másodszor: „Az nem lehet hogy annyi szív...” Határozottan a katolikus egyház sem értette Vörösmartyt. Van egy múlt századi, Steinbrenner János által kiadott csodálatos átirása a Szózatnak, amely nem találta elég katolikusnak, és Hunyadnál sem azt emelte ki, hogy összetörte a rabigát, hanem azt, hogy föltűzte a keresztet. Még ebben a kis mozzanatban is igyekezett még katolikusabbá tenni, mint amennyire Vörösmarty katolikus volt. A kétoldali — ateista és jámborkodó — túlzás arra utal, hogy itt van valami olyasmi, amit az ihlet természetének magyarázatával tudunk csak megérteni, és azt, hogy az irodalom megőrzött valamit abból a felhangoltságból, amelyekből hajdanában a szent iratok is keletkeztek. Tehát az irodalom és ezen belül a magyar nemzeti irodalom bizonyos értelemben igen is használható kortanúul, úgy mint Szent István törvénye, még ha — mondjuk — Vörösmartyt nem is kanonizálta az egyház.

Czakó: Szépen beszéltek, de mégiscsak van egy létező feszültség a világban, amit naponta látunk, a tudomány és az élet, a tudomány és a világ megmagyarázása vagy a vallás és az élet között. Nem akarok Hamvas Béla ügyében vitába bocsátkozni — de mégis, említett esszéjében ő arról beszél, hogy a tudomány humanizál, a kemény szükségszerűségeket igyekszik letompítani az ember számára. Voltaképpen amikor szemben állunk az élet nagyon nagy kérdéseivel — mondjuk a halállal —, akkor az ember orvoshoz szalad: nem tudná-e ezt a dolgot egy picit elodázni. Ez nagyon helyes, de tudjuk, hogy a dolog a végtelenségig nem halasztható. Tehát az orvostudomány válasza nem lehet igazán kielégítő. Ugyanakkor a „tudomány” az európai gondolkodásban bizonyos varázsigeként is működik, mert azt mondjuk, hogy ezt vagy azt a kérdést „a tudomány megoldotta”.

Szörényi: Ha jól értem, arról beszélsz, hogy más a tudomány, a scientia és más a scientizmus mint ideológia. Az egyháztörténetben úgy lehetne megvilágítani, más a tudomány és más a tudományra hivatkozó eszmerendszer, a tudományhit, amely egyszerű valláspótlék. Ennek ősi gyökerei vannak. Ha megvizsgáljuk például, hogy miben különbözik az ortodox keresztény hit és a manicheizmus mint speciálisan magát kereszténynek álcázó (legalábbis Szent Ágoston idejében), más századokban más vallásokhoz tápadó sajátos ideológia — látjuk, hogy a manicheizmus Isten teremő és megváltó aktusát racionalizálni akarja a maga szintjén. Tehát, mondjuk, a manicheusok meg voltak róla győződve, hogyha szójababot esznek, ezáltal az üdvösséget fölhalmozzák magukban, ezt a holdsugarak fölhúzzák a Holdba, ott az üdvös és romlatlan ősanyag felgyűlik. Ehhez hasonló egészen szigorú szabályrendszer alakította a manicheus „tiszták” életét. Hittek ők bűnben, hittek megváltásban, hittek teremtésben, csak az egészet megpróbálták racionális alapra helyezni — ki is veszték.

Tarcsai: Az a véleményem, hogy alapvető félreértés azt hinni, hogy a tudomány magyarázatot ad alapvető, egzisztenciákat érintő kérdéseinkre, mert ez összekeveri a hogyanat a miérttel. A természettudomány a hogyan? kérdésre válaszol és funkcionális kapcsolatokat állapít meg. Megmondja például, hogy ha ilyen és ilyen körülmények között

van valami, akkor a következő pillanatban ilyen és ilyen körülmények között lesz — akár egy beteg, akár a Föld vagy a csillagok. Az alapvető miértekre azonban nem tud válaszolni. Ilyen például az, hogy miért léteznek ezek a törvényszerűségek és állandók, amelyeket megtalálhatunk és csodálatosnak tartunk és amelyek például az antropikus elv kimondásához vezettek. Vagy: van-e és mi létünk értelme? Miért így működik a teremtett világ és mi magunk, ahogy azt tapasztaljuk? Ezekre a miértekre nem ad választ sem a természettudomány, sem a társadalomtudományok, de még a filozófia sem. Csak a nekünk önmagát feltáró, bennünket saját létéből részesítő Teremtőnk.

Ferencz: Felmerült a tudomány és a tudományhit, azaz scientizmus kapcsolata. A különbség tulajdonképpen abban áll, hogy a tudomány mint az igazság keresésének egy módja — keresztény megközelítésben —, a Hegyi beszéd által megjelölt lehetséges utak egyike. Az, ki szomjazza az igazságot, megelégtetetik. Sokféleképpen lehet szomjazni az igazságot, a tudomány egy lehetséges mód. Ugyanakkor a scientizmusnak nincs reális alapja, akármilyen filozófiai alapról elemezzük.

Oberfrank: A tudomány művelése hivatás, és ezért meghatározó elem a tudós mint egyéniség, mint ember az életdrámájával. A tudós napja nagy részében azzal a részproblémával bíbelődik, amelyet kiválasztott magának, vagy amelyet neki juttattak. Pontosan úgy teszi ezt, ahogy a többi hivatással rendelkező ember teszi a dolgát. De néha hirtelen élményszerűen, talán azt is merném mondani: Isten-élményszerűen, a rész elemezgetése közben ablak nyílik az egészre. Ez az élmény legtöbbször — különösen tudományos eszközökkel — megragadhatatlan, néha-néha felfedezésekhez vezet, de minden esetben meghatározó, életalakító, sőt életemelő esemény. Talán ez is magyarázza, hogy még mindig többen akadnak Magyarországon, akik tudománnyal foglalkoznak, habár annak becsülete sem valami nagy. Továbbá annak ellenére, hogy mekkora felelősség nehezedik a tudós vállára, amikor tudományos eredményeit másoknak átadja.

Ferencz: Az igazság és az áligazság közötti határvonalra talán a legszebb példát az Apostolok Cselekedeteiből Simon Péter, a halász és Simon, a fekete mágus esete adja. A mágus látta Péterék hatalmát, a Szentlélek testet-lelket gyógyító áradását és pénzt ajánlott az apostolnak, hogy tanítsa meg őt a technológiai trükkre. A vallás — mint minden komoly eszme — miközben a való világból indul, szükségképpen eljut egy olyan ponthoz, amikor a való világ és nem evilág dolgait tárgyalván már nem tudja kizárólag a ratio eszközeit használni, és egy adott pillanattól tökéletesen érthetetlennek tűnően beszél. A modern fizika ismeretében ez mégsem tűnik abszurdnak. Heisenberg írja a *Rész és az egészben*: „Az a tény, hogy a vallások minden időben képekben, hasonlatokban és paradoxonokban fejezik ki magukat, csak annyit jelent, hogy nem lehet más eszközzel megragadni a realitást, amelyre vonatkoznak. De ez nem jelenti azt, hogy ez nem valódi realitás.” „A végső analízisben szükségképpen érvényesülnie kell a lényegi rendnek: vagy, mint mondani szokás, diadalmaskodik az -egy,- és itt máris a vallással közös nyelvet használtunk. Az -egy- ereje azon is fölmérhető, hogy a rendezettet ösztönösen jönnek, a kaotikust ösztönösen rossznak nevezzük.”

Tarcsai: Az új megvilágosodások, váratlan lehetőségek és megoldások „beugrását” munkám során afféle ajándékként éltem meg. Csak annyi volt a szerepem, hogy tanulással, munkával stb. igyekeztem készen állni a befogadására — ha ez ennyire nem is tudatosult bennem. A reveláció megjelenése különös élmény, a részigazságok mögötti teljes Igazság, a heisenbergi „lényegi rend” létének villanásszerű megtapasztalása. Vigyázni kell azonban arra — és ezt fájdalmas példákon tanultam meg —, nehogy a részigazságok keresése öncélú szenvedélyé, „munkaholizmussá” váljék.

Oberfrank: A számtalan buktató közül az egyik legveszélyesebbnek azt tartom, hogy ma a hivatással rendelkező ember a hivatását nem tudja életformává tenni, hanem körülményei arra kényszerítik, hogy foglalkozásként üzze és pénzforrásnak tekintse. Még azt is meghatározzák, hogy hány órától hányig üzheti, pedig ez a legtöbb esetben, például a tudományban, a művészetben képtelenség.

A beszélgetés során felmerült, hogyan is találkozunk, ha találkozunk a Teremtő keze nyomával mindennapjaink során. Az általam korábban emlegetett, munkám során adódó intenzív Isten-élményről többet nemigen tudok mondani, de egy higgadtabb és néha sarkallóbb tapasztalatomról igen, noha mindennapi munkám biztos csődjéről szól. Magam munkahelyemen, mestereimmel és kutatótársaimmal az idegrendszer működésének elemi folyamatait tanulmányozom. A lelki és testi működések háttérében megtalálható materiális történéseket szabályozó mechanizmusok kimutatása és modellezése, befolyásolásuk lehetősége és korlátai érdekelnek.

Szörényi: Először ahhoz a kérdéshez szólok, amelyet valaki a hallgatóságból tett föl: abban az értelemben a manicheizmus természetesen élő probléma, hogy milyen része van a világban a gonosznak, mennyire hatékony, osztozik-e a teremtésben Istennel és vannak-e esélyei, hogy időnként elrontsa az Isten játékát, vagy esetleg ő arat végleges győzelmet, végleg elpusztul, és így tovább... Ez egyúttal az irodalom egyik leghálásabb témája és a mi nemzeti irodalmunkban a kérdések kérdése. Hiszen a magyar történet és irodalom jó része a pusztulás szélén álló közösség imája. A másik kérdés, hogy miként műveli az ember ezt a szakmát. Az irodalommal való foglalatosságot — nemcsak az írás, hanem még az irodalomtörténet, az irodalomkritika is — az egész embert igénybe veszi. Tömértelen mennyiségű — látszólag haszontalan információ is megy be az ember fejébe mint háttéranyag, amikor egyszerre csak valami hirtelen megvilágosodik. Hogy furcsa példát említsek: 1970-ben Firenzében megyek a főtéren, ahol éppen kommunista nagygyűlés van. Szidják Nixont, aki éppen Olaszországban járt, aztán jött egy ellentűntetés: trockisták, akik ezeket a nagygyűlés-résztevőket szidják, hogy ezek nem is igazi kommunisták, mert lopják a pártkasszát. Aztán megjelent a rendőrség, mindenkit videóztak, verni nem vertek, lassan eloszlatták a tömeget, közben trockista és kommunista diákok vegyesen magyarázták nekem, hogy a kínai kommunizmus az igazi. Erre elmondtam nekik, hogy ott kiirtották az ujgurokat — ezt tőlem hallották először —, tovább beszélgettünk, megyek hazafelé este, és hirtelen, elháríthatatlan darázsként zümmögött a fülemben: „Most rabló mongol nyilat/Zúgattad felettünk./Majd töröktől rabigát/Vállainkra vettünk.” Megértettem hirtelen ezt, és írtam később egy tanulmányt a Hímnuszról.

Ferencz: Ha az emberben zúg ez a bizonyos darázs, akkor — a magam szakmájában legalábbis — eljut odáig, amit ma a *kozmosz egészéről való gondolkodásnak* nevezünk. A hogyan és miért közül a tudomány a hogyannal foglalkozik, de kikerülhetetlen, hogy időnként feltegyük a kérdést: a miértet. Pontosabban azt hiszem, mi mindig a miértet kérdezzük, de csak a hogyanra tudunk válaszolni, ezért arról írunk cikkeket, s a miértről hallgatunk, hiszen mit tudnánk írni róla? Racionálisan meg nem válaszolható. De talán egyik két vonatkozásban közelebb jutottunk a miérthez.

Czakó: Egy csomó kérdés van még, amit valami módon érintenünk kellene, mielőtt végképp elfáradnánk. Például a részekre szakítottságunk kérdését se merítettük ki. Azt mondják a szakemberek, hogy a világot nem lehet egységben látni, mert már a kicsit sem lehet belátni. Ez a nézet az embert is részként fogatja föl, te geofizikus vagy, tehát nem szólhatsz bele a vízlépcső kérdésébe, mert az a földdel kapcsolatos ugyan, de mégis egy másik specialistához tartozik. Ugyanúgy nem szólhatsz bele az irodalom kérdésébe vagy a

gyógyászatba. Ám az ember mégiscsak beleszól, mert az alapvető életdöntéseit teljes emberként hozza meg, nem specialistaként.

Oberfrank: Az egész részekre szabdalása ugyan ma már több visszásságot látszik mutatni, mint előnyt, de mégis szükségszerű. E módszertani kényszerűség a tudomány története során nagyon sok igen hasznos, nélkülözhetetlen és elhagyhatatlan eredményt hozott. Talán szabad itt Descartes-ot említeni, aki annak a módszernek egyik fő kidolgozója volt, amelyeknek a segítségével sikerült részekre szedni a világot, vagy legalábbis megragadni bizonyos részeit, s újra egységbe illesztése ma már végképp halaszthatatlannak látszik. Úgy gondolom, hogy azért kárhozzatni a tudományt, mert a részeknek nagy figyelmet tanúsít, nem szabad. Súlyos hiba azonban, ha csak a részeknek tanúsít figyelmet, elfelejtkezve arról, hogy a részletet csak azért vizsgálja, mert az egészet másképpen nem tudja megközelíteni.

Szőrényi: Az irodalomtudományt a múltban és ma is rengeteg olyan vád éri, hogy fölösleges dolgokkal foglalkozik. Ugyanakkor viszont megerősödött egy örömdetes irányzat az utóbbi húsz évben a világ irodalomtudományában, amely rehabilitálja a retorikát mint általános irodalomtudományt; azt a normarendszert, amellyel Arisztotelész nézte az irodalmat és amelyet azután a rómaiaktól, a középkoron át egészen a 18. század végéig csiszoltak és ennek alapján nemcsak olvasták, hanem írták is a műveket. A retorika alapján vizsgálható akár egy latin-amerikai regény, amelyben a szereplőket minden második fejezetben véresre veri a rendőrség, akár olyan mű, magyar vagy külföldi, mely az európai hagyomány alapján áll. A retorika, mint az irodalomkutatás egyik szerkezete, megmutatja azt a technikát, amellyel a világ végtelen sok témájára az író tudja a nyelvet alkalmazni. Viszont a sok, fölöslegesnek tűnő és sokszor egy-egy tudós egész életét elnyívó bíbelődés sem haszontalan! Tudniillik sohasem lehet tudni, hogy melyik adat lelkesül át hirtelen, melyik kap jelentőséget, melyik adja ki azt az utolsó mozaikkockát, amely megadja a kép értelmét.

Ferencz: Elnézést azért, hogy nagyon sarkított nézetet mondok, de ha az ember röviden fogalmaz, néha kénytelen kevéssé árnyaltan fogalmazni. Az emberiség egyik katasztrófájának érzem a specializáció eluralkodását. Nem kell ahhoz minden másban járatlan szaktudóst generálnunk, hogy valaki egy szívéhez közel álló szakterülettel elmélyülten foglalkozzék. Megengedhető, hogy emellett művelt legyen, legyen átfogó szemlélete, tudjon az anyanyelvén helyesen írni, és néhány nyelven beszélni, hogy tudja, mit jelent a retorika, ismerje a logikát, nem az egyszerű matematikai logikát, hanem az annál sokkal alapvetőbbet és általánosabbat, amin a matematika is alapul, és így tovább. A műveltség beláttatja, hogy a világ egységes, ez az egy világunk van, benne a dolgok kikerülhetetlenül összefüggnek. A szigorú specializáció előnyei a veszteségeket nem kompenzálják. Az egyes szakterületek között nagy aszinkronitás, színvonal-különbség alakult ki, ezért az összehangolást ma aligha lehet elvégezni. Ez a helyzet ma — nyersen szólva — pusztán létünket is fenyegeti. Hiszen ma már tudjuk, hogy nemcsak az anyag meg az energia az erőforrás, hanem a rend mint információhordozó táplálja a mindenkori rendezett dolgok fennmaradását, egyéni létünket, az egész Földet stb. Tehát a végső erőforrás — a tudomány nyelvén megfogalmazva — az információ. Innen mindenki maga is továbbgondolhatja. Ez az erőforrás sérült ebben a felosztásban és a kapcsolódó hibáink ezért tényleg alapvetően a létünket kockáztatják.

Czakó: Mit értesz azon, hogy az információ a végső erőforrás?

Ferencz: A világunk irreverzibilis, tehát visszafordíthatatlan. Mit jelent ez? Azt, hogy meghalunk kikerülhetetlenül. Minden valamilyen formában leépül, degradálódik. Bár mely működő részrendszer, például élőlény, csak úgy tudja fenntartani a saját rendezettségét, hogy a benne keletkező rendezetlenségeket — hő, salakanyag stb. — eltávolítja, és rendezett anyag és energia-felvételével információt szerez a környezetéről, a veszélyekről stb. Próbálja csak valaki akár egy pillanatra is, kikapcsolni magát az információáramból! A rendezett szerkezete azonnal megszűnik.

Tarcsai: Az információt mint végső erőforrást illetően két megjegyzésem van. Az egyik: a kozmológia úgynevezett végső antropikus elve egyenesen azt mondja ki, hogy a világegyetemben értelmes információs folyamatnak kell létrejönnie, és ha ez egyszer megtörtént, akkor sohasem szabad elhalnia! A másik észrevételem az, hogy a homályos értelemmel, gyenge akarattal, önzéssel, félelemmel stb. terhelt ember számára a tudományos információ sajnos nem komoly mozgatóerő. Csak Szókratész naiv elképzelése volt, hogy valakivel megértetve az igazságot, az illető eszerint fog cselekedni. A globális problémákkal szembeni struccpolitikánk jól példázza, hogy — Einstein szavaival élve — a tudomány hit nélkül béna.

Czakó: Nagyon súlyos kérdéshez érkezünk: Milyen a felelősségünk a viláért? Nemcsak a tudomány felelőssége, és nem pusztán a ti tudói felelősségetek, és mások, nem tudósok felelőtlensége. Szerintem a felelősségünk egy és oszthatatlan. Hiszen az ember a bűnével mindig az egésszel kerül valamilyen viszonyba, mondjuk, rossz viszonyba, vagy ha véletlenül valami jót sikerül tenni, akkor rögtön érezzük, hogy az egésszel kerültünk jó viszonyba. Jőcselekedeteinkben egy szempillantás alatt megértünk valamit az egészből, amit különben sosem értettünk volna meg.

Szörényi: A kérdés az illető személy tudományának felelősségét és éthoszáét veti fel. Azt, hogy mivel tudja igazolni a saját létét egy morálisabb és az Istent a csúcsra helyező elképzelt felelősséghelyzetben. Ami az irodalomtudományt illeti, abból kell kiindulni, amit a lelegején mondtam, hogy a szövegek bizonyos értelemben rokonai a kinyilatkoztatásnak. Az írók — akármilyen furcsa is — rendelkeznek valamifajta magasabb tudással arról a közösségről, arról a sorsról, az emberlétről, amelyben élnek, az irodalomtudósok az a dolga, hogy közvetítsen az író és a közönség között. Ha kortárs íróról van szó, akkor mint kritikusnak fel kell erősítenie azt a mondanivalót, amit fontosnak tart és amelyről úgy gondolja, hogy az az író alapvető szándékával egybevág. Ugyanakkor fontos a hagyomány, a múlt gondozása, hiszen ott az iskolarendszer, a szövegek romlása, a könyvtárak helyzete, rengeteg politikai meggondolás, történelemhamisítás stb., amely mind akadály a elfogulatlan megismerésnek, ami ilyen durva beavatkozások nélkül is nehéz. A régi gondolatok java — Ferencz Csaba az imént Szent István és Szent László törvényeit idézte — máig érvényes, az irodalmi hagyomány tulajdonképpen időtlen. A filosz dolga kibányászni azt a Krisztus-arcot, amely — egy Pilinszky-versre gondolok — mindig átüt a történelem szövetén, mint a Veronika-kendőn avagy a Torinói leplen. Megmutatni ezt a fölismeret hagyományértelmezést a szövegekben és közelíteni hozzá az olvasót, pedagógiailag továbbadni, új meg új nemzedékeknek, hogy tudják, milyen kincseshányával rendelkeznek. És ha ebből az aspektusból nézzük az irodalom és vallás viszonyát, akkor ez a fajta szöveggondozás a feladata, és a hagyomány újra meg újra értelmezése, amelyben természetesen mindig benne vagyunk mi és a korunk. Ha mi nem vagyunk benne, akkor az egész értelmezés halott. Mint ahogy a Szentírást mindennap olvassa az ember, és az napi olvasmányát köti az átélt naphoz. Ugyanígy kikapcsolhatatlan az értelmező személyiség az irodalmi szövegnél is. És a jó irodalom olyan ravaszul megalkotott szerkezet, vagy

létezőmódra kényszerített nyelv, mint valami „bomba”, amely lehet, hogy csak százötven év múlva robban.

A strukturalizmus irodalomtudományi divatja úgy vizsgált egy-egy — akár négysoros verset is — erre Hankiss Elemérnek egy Kosztolányi-versről írott elemzése a legszebb példa —, mint egy hallatlanul bonyolult elektronikus szerkezetet. Megmutatván egyfajta kapcsolási rajzot, de hangsúlyozva, hogy még rengeteg másmilyen lehetséges. Ezek működtetik a verset évtizedeken vagy évszázadokon keresztül, a vers erejét újra megértetik, és tulajdonképpen minden alkalommal új meg új verssorozatokat hoznak létre az olvasóban. Tehát az irodalomtudomány feladata mintegy papi szolgálat a szövegek körül.

Czakó: Nagyon ártatlan tudomány a tiéd!

Szörényi: Kivéve, amikor az ellenkezőjét műveli, amikor ideológiát csinál az egészből. Amikor emberellenes eszmék jegyében manipulál, úgy állítja össze és úgy értelmezi a szöveget, hogy az gyűlöletnek legyen a segédeszköze, hogyha meghamisítja, megcsonkítja, visszájára fordítja. Sajnos egyre több bűnözési lehetősége van, mert amióta laicizálódott a világ, és amióta a diktatúrák és az uralmi rendszerek szükségét érzik annak, hogy ne az isteni törvénnyel, hanem mindenféle, általuk összeeszkábált ezzel-azzal támasszák alá az ideológiájukat, azóta büntársul használják az írókat, illetőleg a meghamisított szövegeket.

Oberfrank: Röviden a felelősség kérdéséről. Felelősségünk ezért a világért, amelyben élünk, vagy ha úgy tetszik, Gaiaért, a Földanyáért (Lovelock), amelynek mi is részei vagyunk, eredendően közös. Ugyanakkor valamennyien, akik saját szakmánkban dolgozunk — az asztalos az asztalért, a pék a kenyérért, tudós a kutatása következményéért, amelyet közkinccsé vagy közprédává teszünk —, felelősek vagyunk. Felelősek vagyunk azért, amit csináltunk, és azért is, ahogy azt átadjuk a közösségnek. A legszorosabb kötelezettségünk az igazságot elmondani addig, ameddig kompetenciánk és áttekin-tésünk terjed, tehát addig, ameddig tudjuk és hisszük, hogy igazat mondunk. Így együtt biztosan elérkezünk az ismeretlenhez.

Természetesen az ismeretlennel szemben van egy másik alapvető problémánk: hogyan tudja a közösség kockázatát csökkenteni? Önmagából kiindulva sehogy. Mert a fejünkben levő tudás véges, s a véges tudás alapján a döntésünk valamilyen mértékben mindig rossz lesz. Ezt ma már a döntéselmélet igazolja. Tehát mindnyájan valamilyen mértékben rosszul döntünk. Hogy mégse jussunk katasztrófára, a folyamatos közös helyesbítéseken túl — egyetlen komoly kiutunk van: szembenézni a végső kérdésekkel. Az egyetlen, embert érintő alapkérdés, ami az összes élő és az egész világ alapkérdése: mi lesz a halál következtében? Megoldható-e a halál problémája, hiszen a világ irreverzibilis, az egész univerzum ugyanúgy az elmúlásba megy, mint mi egyénileg. Erre az a válasz, hogy az Úr feltámadt. Szent Pál ezt pontosan megmondja: hogyha Ő fel nem támadott volna, akkor együnk, igyunk, mulassunk, mert semmit nem ér a mi hitünk. Tehát erre ez a válasz. A döntési dilemmára pedig az, hogy ugyan mi csak véges számú választási lehetőséget ismerünk egy-egy esetre, de a Teremtő jelzője az, hogy Mindenható: neki végtelenül sok válasza, alternatívája van ugyanannak a célnak az elérésére. Ezért kérhetünk, ezért könyöröghetünk, hogy: Uram, segíts! Mert ha nem így lenne, akkor nem kérhetnénk, tudniillik akkor minden meg lenne szabva.

Erdélyi levél

Dicsértessék a Jézus Krisztus!

Nagyméltóságú és Főtisztelendő Püspök Atyánk!

Az egyházmegye hagyományos alkalmakkor — papi temetés, búcsúk, lelkigyakorlatok stb. — jelentős számban szokott összegyűlni. Egészen természetes, hogy a találkozás alkalmat szolgáltat az Egyház időszerű kérdéseinek megvitatására is.

Az utóbbi időben egyöntetűen állapították meg, hogy a hívek között nagy a megdöbbenés, az aggodalom sőt elkeseredés több olyan hatósági intézkedés miatt, amelyek közvetve, vagy közvetlenül a vallást és annak akadálytalan gyakorlását érintik, mi több, a hívek egyre gyarapodó csoportjai számára lehetetlenné teszik.

Az alkalmi beszélgetések során az a vélemény alakult ki, hogy a papság nem maradhat néma és tétlen a hívek aggodalmával szemben, hacsak nem akarja a néma kutyák prófétai vádját magára venni (Iz LVI 10—11). Olyan elgondolás is kifejezésre jutott, hogy az egész papság emlékirattal forduljon a Püspökség útján a legilletékesebb világi hatósághoz. Végül is alapos megfontolás után ez idő szerint elégségesnek vélik, ha az egész papságot a Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóság felé képviselő fősperesek és az Egyházmegyei Papi Szenátusnak a hívek körében tevékenykedő tagjai tárják fel a helyzetet.

Az alábbiakban — a teljesség igénye nélkül — foglaljuk össze a híveket és papjaikat nyugtalanító legégetőbb kérdéseket, a nyugtalanság és aggodalom okait.

I. Közismert a hívek tagaszzkodása ahhoz, hogy egyházközségük ne maradjon pap nélkül. Ezért tekintik katasztrofális következményekkel járónak azt a kísérletet, mely a papi utánpótlás biztosítását az utóbbi években a felvételi létszám korlátozásával minden jogalap nélkül sújtja, aminek következtében az egész egyházi élet jövője jut veszélybe.

II. A rohamos fejlődés, népesedés következtében a városokban a régi templomok a hívek befogadására elégtelenek, az újonnan épült városnegyedek templom nélkül maradtak s bár a hívek az anyagi feltételek biztosítását készséggel vállalják, új templomok építésének nincs semmilyen lehetősége. A helyel-közzel engedélyezett szükségkápolnák, lakások a szükségletet távolról sem elégítik ki.

III. A templomok hiánya fokozottabb mértékben fog megnyilvánulni a tervezett agráripari központok esetében, mivel az ott létező régi templomok befogadó képessége megfelelt az elmúlt évszázadok lényegesen kisebb lélekszámú települései szükségleteinek, de elégtelen a felduzzasztott lakosságú faluközpontok lakossága részére.

Ugyanakkor a felszámolásra ítélt településekben nemritkán 700—800 éves, páratlan műértéket képviselő templomok gazdátlanul maradnak, kitéve a pusztulás veszélyeinek a hívek nagy fájdalmára.

IV. A kereszténység szent könyve, a Biblia, teljes terjedelmében a háború óta egyszer sem jutott a hívek kezébe. Ha az Újszövetségi Biblia, imakönyv, katekizmus nagy ritkán, korlátozott számban meg is jelenik, a szükségletnek alig csekély töredékét elégíti ki. Más vallásos tárgyú könyv, folyóirat stb. kiadására az Egyház kísérletet sem tehet.

V. Híveink vallási igényeinek kielégítését az a tény is nehezíti, hogy a legifjabb nemzedék számos tagja nem tanulhat meg anyanyelvén írni-olvasni, minek következtében ha volna is elég vallásos kiadvány, azokat nem tudnák könnyen és haszonnal olvasni.

Ezt a helyzetet teremti az a tény, hogy egyre kevesebb osztályban folytatják az anyanyelvi oktatást. Ha pedig egyes esetekben a szülők az adott lehetőségeket sem veszik igénybe az anyanyelvi oktatásra, ennek oka a gyermekeik jövője iránti aggodalom, hogy a rendelkezések helyi alkalmazása miatt gyermekeik hátrányos helyzetbe jutnak a tovább haladásban.

VI. A főiskolák, egyetemek diplomás végzettjeinél általános gyakorlattá kezd lenni, hogy szülőföldjüktől távol eső vidékre kapnak lehetőséget elhelyezésükre, kiszakítva őket vallási közösségükből, mert a távoli környezetben saját vallási közösségüket nem találják meg, lévén az új környezet kizárólag más vallású.

Legutóbb az az aggodalom is megnyilvánult, hogy hasonló sorsra jutnak a közép- és szakiskolát végzett fiatalok is. Ráadásul később sincs kilátásuk arra, hogy visszakerüljenek saját vallási és családi közösségük vidékére, mivel szülőföldjük munkaigényeit közben más megyékből odairányított pályázókkal töltik fel.

VII. A fiatalok rendszeres átirányításával egyre szaporodik azoknak a családoknak a száma, amelyeket a nagy távolság megfoszt a szülők, nagyszülők segítő gondoskodásának lehetőségétől, amire különösen rászorulnak újszülött gyermekeik gondozásában. Nem ritka eset, hogy az ebből származó nehézségek kilátásai miatt évekig nem vállalnak gyermeket a vallási és társadalmi élet nagy kárára.

VIII. Az elhelyezések fenti módszere következtében gyakori, hogy a már házas fiatalok egymástól messze vidékre kerülnek. Ez nagy veszély családi közösségükre, gyermekeik sorsára. Az így egymástól elszakított házasságok családi élete nemritkán felbomlik, válással végződik, ami szintén nagy tragédia mind vallási, mind társadalmi szempontból, mert a család a társadalom sejtje.

IX. Elégedetlenséget és visszatetszést vált ki a hívekben az a következetes gyakorlat, hogy tudományos, művészi, közéleti pályákon hátrányos megkülönböztetéssel kell számolnia annak, aki vallását gyakorolja. Nem kevés azoknak a száma, akik már tanuló éveiktől emiatt s nem meggyőződésből szakadnak el a vallás gyakorlatától s fosztják meg magukat attól az erkölcsi forrástól, amely a vallásból fakad s amelyet — úgy látszik világszerte — nem tudnak mással pótolni a jövőendő nemzedékek nevelésénél és formálásánál.

A papság fontosnak tartja, hogy az állami hatóságok legfőbb fórumának tudomására jusson a hívek aggodalma sőt elkeseredése, egyben pedig annak okait is felismerjék.

Azt kell ugyanis hinnünk, hogy a felsorolt jelenségek miatt a nép széles rétegeiben jelentkező elkeseredésről nincs az állami hatóságok legfőbb fórumának tudomása.

Az állam alaptörvénye, az Alkotmány, a vallásfelekezetek működéséről szóló törvény, a polgári és emberi jogokat biztosító nemzetközi egyezmények becikkelyezése és sok más jogszabály szerint minden állampolgárnak egyenlő joga van a vallás szabad gyakorlásához és a vallást érintő emberi jogokhoz, de ezek alkalmazásában és végrehajtásában sok hiány és akadály mutatkozik. Ezek a hiányok — úgy látszik — ismeretlenek a legmagasabb fórumok előtt s még kevésbé ismerik a lakosság széles rétegeinek aggodalmát, mert a helyi hatóságok csak kedvező jelentéseket terjesztenek fel s ezt az állapotot fokozza az a tény,

hogy maga a lakosság is ritkán hajlandó őszintén megnyilatkozni a helyi hatóságok előtt, félve a várható következményektől.

A helyzet súlyosságát mi sem szemlélteti jobban, mint az a tény, hogy sokan idegenben keresnek érvényesülést, ha törvényes úton is, de sokan kinn maradnak engedély nélkül, vállalva az idegenség kockázatát s itt hagyva családot, otthon, szülőföldet sőt életpályát is, különösen a IX. pontban felsorolt okok miatt.

Fentiek feltárását kötelességünknek éreztük és hisszük, hogy ezzel szolgálatot teszünk a köznek is, mert az igazság feltárása és annak ismeretében a sérelmek remélhető orvoslása a társadalomnak csak a javát szolgálja.

Mély tisztelettel kérjük ezért Püspök Atyánkat, méltóztassék mérlegelni, milyen úton és milyen lépéseket lehet tenni, hogy a híveink soraiban tapasztalt és fokozódó nyugtalanságról és elkeseredésről a legfőbb fórumon is tudomást szerezhessenek. Nem tudhatjuk, hogy eredményes lesz-e egy ilyen lépés, de szeretnők remélni, hogy nem lesz hiábavaló.

Egy azonban mindenképp bizonyos előttünk: a lelkiismeret mérlegén jelentős súlya lesz s előbb-utóbb megtermi gyümölcsét.

Gyulafehérvár, 1988. augusztus 29-én,
Keresztelő Szent János napján

Bakos Sándor gyergyói főesperes	Csiksomafalva
Bartalis Árpád tordai főesperes	Torda
Borbély Gábor pápai prelátus, kanonok, felcsíki főesperes	Csikszereda
Csató Béla pápai káplán, esperes	Sepsiszentgyörgy
Csintalan László lelkész	Beszterce
Csenkey Ágoston belső-szolnoki főesperes	Beszterce
Csiszér Albert szentszéki tanácsos	Brassó
Czirják Árpád kanonok, esperes	Kolozsvár
Gál Alajos hegyaljai főesperes	Gyulafehérvár
Gáll Sándor esperes	Szászrégen
Gere Béla pápai prelátus, főesperes	Marosludas
Hajdó István esperes	Gyergyószentmiklós
Horváth Antal esperes	Csikszentimre
Jakab Gábor kolozs-dobokai megbízott főesperes	Kolozsvár
Kovács Sándor székelyudvarhelyi főesperes	Székelyudvarhely
Léstyán Ferenc pápai prelátus, marosi főesperes	Marosvásárhely
Mihály Imre pápai prelátus, főesperes	Csikszereda
Nagy Imre kézdi-orbai főesperes	Kézdivásárhely
Nutzu Ottó pápai prelátus, tb. kanonok, szeben-fogarasi főesperes	Nagyszeben
Orbán László pápai prelátus, esperes	Gyergyóremete

*„Az őrszemek mind vakok, semmit se vesznek észre.
Néma kutyák mind, nem tudnak ugatni.
Csak álmodoznak beverészve,
csak szunyókálni szeretnek...”*

(Izaiás LVI, 10)

Irodalom

Salamon Anikó: Gyimesi csángó mondák, ráolvasások, imák

A Moldva felé futó Tatros folyócska és mellékpartjainak völgyét a XVII. századtól kezdve népesítették be csíki és moldvai magyarok, kisebb részben románok. A keskeny patak völgyek, a magashegyi legelők elsősorban az állattartásnak kedveznek. Legnagyobb munka ezért a takarmánygyűjtés, a szénacsínálás. Ez, valamint az esti összejövetelek télen, a szomszédolások és ünnepi együttlétek a legjobb alkalmak a mondaanyag elbeszélésének, s egyúttal továbbörökítésének. Az élménytörténetként elmesélt hiedelemmondák nagy száma azt jelzi, hogy a néphit bizonyos korosztályoknál még élő hagyomány. A mondák másik nagyobb csoportját a legendák és vallásos tárgyú elbeszélések alkotják, ezzel szemben kevesebb eredetmondát és történeti mondát lehetett lejegyezni.

Érdekes megállapítása Salamon Anikónak, hogy amíg a férfiak főleg Krisztus és Szent Péter népi bölcsességgel és humorral gazdagon átszőtt földi kalandjairól beszélnek, addig az asszonyok egyéb vallásos történeteket, hiedelmeket jobban ismernek. Közülük kerülnek ki a ráolvasásokkal gyógyító specialisták is. A nap, hold és szivárvány köszöntőkkel kapcsolatban azonban érdemes lett volna a szerzőknek utalni a gyimesi Babba Mária, „szép Mária” kultuszára, s a közeli Csíksomlyó búcsús hagyománykörében fellelhető naptiszteletre. Hiszen Csíksomlyó volt a legfontosabb búcsújáráshelye a gyimesi magyaroknak is.

A fiatalon, tragikus körülmények közt elhunyt kutató kéziratát Mohay Tamás rendezte sajtó alá, előszavát pedig Dömötör Tekla írta. Elszórt közlések után ez az első módszeres gyűjtemény az egyik legkeletibb magyar népcsoport népköltészetéből. Nagy András népművészeti motívumokat idéző, csak fekete, piros és zöld színeket használó szép metszetsorozata jól illeszkedik a szövegekhez. A könyv jegyzeteit részben még Salamon Anikó, részben pedig Mohay Tamás írta. A szöveg- és motívumelemzés helyett mindketten a közölt szövegek társadalmi funkcióit vizsgálták elsősorban.

Nemcsak szakemberek, érdeklődők is használnak forgathatják Salamon Anikó gyűjtését, amely hírt hoz egy hányatott múltú, nehéz jelenű népcsoport költészetéről, gazdagítja az örvéndesen szaporodó vallási néprajzi közlések sorát, s talán — még ezekben a nehéz időkben is — kedvet ébreszt e csodás szépségű táj felkeresésére. (*Helikon*)

Barna Gábor

Hamvas Béla: Láthatatlan történet

A *Láthatatlan történet* írásai látszólag nem kapcsolódnak egymáshoz, mégis egyetlen, szigorúan megszerkesztett íven érnek össze: az alázatlanság és felemelkedés ívéen. Mindegy, hogy az ürügyet ki szolgáltatja; Wordsworth, vagy Mila-répa, Beethoven, vagy Abélard itt csak egy-egy név. Mögöttük hatalmas erők küzdenek egymással és a tét a fennmaradás, vagy az elsüllyedés. Ez a könyv kísérlet annak megfogalmazására, hogy mi az, ami *van*, hol és mikor élünk, mi a változatlan, mi zajlik a történetek *mögött* és végül milyen örökséget kell vállalnunk, mi felé törekedjünk. A könyv szellemében: a titáni létből való kitörés lehetősége az isteni felé.

„Az embernek három világa van: a szellem, a lélek és az élet” — írja Hamvas. A könyv első felét az élet lényegébe való leszállás tölti ki, egészen a Meteóra élőhalott világáig. Újabb korszakba lépünk — írja a kötet kezdő és egyik legfontosabb esszéjében, a *Vízöntőben* — és az új korszakba való átmenetet meggrázkódtatás jelzi, új vízözön, amely belülről jön, a szenvedély minden egyénit magába merítő hatalmával; nem osztályharc folyik, hanem a „tömegek lázadása”, „az egyén tudatos tevékenységének helyébe a tömeg tudattalan tevékenysége lép”. Egy nép számára nem a szolgaság a legnagyobb veszély — mondja Hamvas —, hanem a tudatos gondolkodás elvesztése, a tudatlanságba, az anyagba való lesüllyedés. Az anyag a „természet kislejtett szemete” és a materializmushoz, az anyag-

hoz ragaszkodó ember a természet szellemi erejéről levált, visszakorcsosult lény. Mindezek igazságát nem szükséges itt eldönteni. Hamvas könyvének megjelenése után közvetlenül fejeződött be a második világháború, azután jöttek az ötvenes, a hatvanas évek és a többi. Itt mindenki a saját bőrén tapasztalhatta meg, hogyan működik a történelem.

Mi felé törekedjünk? Hamvas szerint az ősi ember ugyanaz, mint az „örök ember”. A *kezdet* nem az, ami még zavaros, nem letisztult, hanem a világ ősi rendjét, harmóniáját felfogó ember. Ebből az alapállásból utasítja vissza a tudomány fejlődésközpontúságát, ebben az értelemben származik a primitív, a tömegember, a „korcs szörnyeteg” az „idők legvégéről”, ezért nem vezethető le számára a jelen egy „kaffer falu életéből”.

„A természettudományos európainak a természet géprendszer, s mögötte áll a Semmi. A misztikusnak a természet az élőlények világa, s a teremtetek mögött áll a Teremtő.” De a természet magánya nem emberi, hanem személytelen, mögötte — írja Hamvas a Wordsworth-esszében — ott húzódik az Öslény, az Egy, a mindennél mélyebben rejtőző, ősnemű Első Lélek, melynek Énje az itt színre lépő, a csak hatalmi ösztönt ismerő titán. Rajta keresztül közelíthető meg a felszín alatt megmutatkozó „homályos nyüzsgés”, az *élet*, melynek „öskörnyezete a víz”. A Poseidón-esszében domináns a határtalanság, a tudatalatti, az álom, a fantázia és — mint általában Hamvasnál — most sem a konkrét vallástörténeti utalások, igazolások az igazán fontosak, hanem az intuício az ismeretlen erejéről, a „hasvilágról”, amely a szellemről tudomást sem véve „köp, okádik, fröcsköl, bűzölög”, nem akar mást, mint növekedni, „nem akar semmit, csak egyet: lenni”.

Az iv legalsó pontján vegetálnak a meghalni, átlényegülni sem tudók, a Meteóra kötengereinek szerzetesei. Azok, akik az „Én börtönében” élőket jelképezik. Hamvas így ír: „Az élet szüntelen terjeszkedés. Különösen, ha az ember az anyagban már nem nőhet, nő a szellemben és lélekben: a láthatatlanban. Mint a tűz. Amíg elég.” Ezt, az Én megsemmisülését próbálják elkerülni a Meteorában élők, de innen kezdődik az emelkedés is a *batár* felé, amely a „térén és időn kívül játszó szellem” területe. A Mila-répa-esszé annak a tibeti szentnek a példázata, aki a földi éni feláldozásával végrehajtja a határ átlépését, aki képes magáról letépni a múlandót, az Ént, aki a lét szenvedését „egyetlen emberi életben akarta megélni”, hogy ne kelljen többé újjászületnie.

„Igazi életünk a szenvedés” — utal Nietzsche-re Hamvas, csak a szenvedés vállalása vezet tovább a szeretetig. A világot erővel meghódítani próbáló lény, a titán elbukik, mert nem ismeri a mértéket. „Titáni mozdulat” — írja Hamvas —, amikor az aszkéta, az önmagánál erősebb ember felszínre hozza és legyőzi a benne rejlő öslényt, az archét. Am ekkor már nem lehet többé ott, ahonnan elindul, de ott sem, ahol győzött. Marad az örömtelen eredmény, a mű. Van-e megállás, középpont, vagy csak a mű felmutatása és az örökös visszazuhanás? Van-e hagyomány és maradt-e fenntartója a hagyománynak, ebben a korszakban, amikor a rend eltűnt a világból és helyét az egyenlőség nevében a tömeg vette át. A szent hely, a *Temenos* ég — írja Hamvas — és már csak egyetlen ember őrizheti, a *költő*. A király, a pap, a katona, a művész örököse, a *poeta sacer*; az emberi és isteni világ közötti határon élő, azokat összekötni próbáló fenséges nyomorult, elkárhozott szent. „Egyedül, magányosan, titokban, dicsőség nélkül” — előlegezi meg saját sorsát Hamvas. De elzárkózni sem elég — mondja. „Egyedül egyet szabad és kell: vállalni. A sorsot magára venni és áldozattá lenni.” Mi hát a poeta sacer feladata? Az örök emberiség hagyományának fenntartása, az emberi és a transzcendens közötti kapcsolat megőrzése, „az isteni őslagosra való emlékezés” és a démonikus felidézése, hogy magára vegye, hogy *áldozat* legyen, ha kell, bele is pusztuljon és az is, hogy mindez nem elég; az emberfölköt is meg kell nyitnia.

Nem marad más, csak a látszat elutasítása, a szenvedés tudomásulvétele? Hamvas az iv legmagasabb pontján, az utolsó esszében, az *Ünnep és közösség*-ben próbálja megadni a választ. „A szent ideákkal szemben a szent ideátlanság világa. Szilárd, nyugodt, romantikátlan. Nem kedvel se szenvedélyt, se hőst. Eszméje nincs. Szakrálisan profán.” Itt fogalmazza meg a hétköznapi mitológiáját, melyet majd későbbi esszékötetekben, főként a *Patmoszban* is kiteljesít. A „megosztás” és az „éberség” erényét, a *mértéket*. Hamvas tudja, hogy mit jelent a megkísértés: a jólét, az egyéni képességek és főként a hatalom. A titáni Én végső kérdése, az utolsó szenvedély, amelytől szabadulni kell. Mert „aki hatalommal él, azonnal elveszíti. A hatalom minden oldalán paradox. Mi lenne, ha Isten használná hatalmát? Csak a démonok hatalmasok”. Mert az igazi közösség eredete nem az érdeken, a láthatóban van, hanem a láthatatlanban. A szenvedésből való megszabadulást csak a kollektív felelősség vállalása és a felfelé törekvő *áldozat* hozhatja el, ott, ahová a poeta sacer is törekedett: az emberfölköt.

tiben. „Ez a közösség az egyedüli. Ez: a közösség” — írja Hamvas. Itt kezdődik az *ünne*p. Ahol a titáni Én minden maradéka: „a faj, a nemzet, a szellem, a nyelv” is feláldoztatik. A „kollektív lét megvalósulása”.

Veszélyes és égető szavak. Különösen a mai időkben, amikor a varázspálca a bűvészinások kezében van. És még valami. E könyv egyik legfontosabb problémája maga a könyv, a mű elkészítése. Az a végletes aszkézis, amellyel Hamvas a megvalósulás utáni lemondást megfogalmazza: „A mester ösztönszerűen tudja, hogy a munkája fölött érzett gyönyörűség ellen önmagát be kell oltania. Amíg örül, kontár.” Hamvas tudja ezt, „csak mulandó művet érdemes kiadni;

a halhatatlan maradhat kéziratban”. Életével, személyes példájával, tartásával bizonyított. Nincs szüksége elismerésre, igazolásra. Tudja, hogy sorsával mindenkinek egyénileg kell megbirkóznia és ezért semmiféle jutalmat nem várhat. *Csak* a dolgát kell megtennie. Nincs segítség. És tudja, hogy „a halhatatlan mű nem itt történik. Feljebb. Beljebb. S ami benne van, az ember és Isten között történik. Megtörtént. Akkor is, ha senki se tudja. És Isten emlékszik rá szívében, mikor már a papírok elégték, úgy, ahogy egy porfir obelisz elporlad, mint a homok. Nem könyv dolga már, nem kell neki olvasó.” (*Akadémiai Kiadó*)

Kelényi Béla

Színház

Sík Sándor: István király

Színházi hagyományaink szerint valamely jeles magyar történelmi drámát illik játszani színházavató díszelőadásaként. A veszprémi Petőfi Színház 1988 novemberében, fél évszázados szünet után újra színpadra állította Sík Sándor *István király* című tragédiáját. Aktualitását a Szent István jubileumi év, a városnak Szent Istvánhoz, Boldog Gizellához és Szent Imréhez fűződő történelmi kapcsolata, valamint a kettős Sík Sándor évforduló adta. Elsősorban Hegyes-halmi László színházigazgató érdeme, hogy meglátta az 50 éve nem játszott tragédiában a korszerű színházi esemény lehetőségét.

Kevesen emlékeznek már az István király 1938-as Nemzeti Színházbeli előadására. Akkor csak felújították az 1933-as rendezést: 3 felvonásos tragédiaként nagy történelmi tablók formájában, színpompás díszletekkel, jelmezekkel, teljes szöveg és szereplőgárda felvonultatásával kapott méltó helyet a darab a történelmi drámák sorában — Tátray Ferenc rendezésében.

A mostani veszprémi előadás a darab megújítására vállalkozott. A címlapon szereplő „az utolsó óra” alcím is arra utal, hogy ebben az előadásban a tragédia sűrített cselekményét, legfontosabb mozzanatait kívánta összefoglalni Paál István és Tordy Géza rendezése.

A 3 felvonásos tragédiából 2 részes, sűrített cselekményű előadás készült. Ez egyrészt Sík Sándor erőteljes nyelvezetének köszönhető,

másrészt annak a rendezési elvnek, amely a mű tengelyébe a pogány—keresztény, illetve magyar—idegen ellentét-párt állította. Így hangsúlyossá tette István király uralkodói felismerését, amelyet így fogalmazott meg Gizella és Ilona (Imre király özvegye) számára: „Vazul meg azt veti szememre, hogy a keresztény ölte meg bennem a magyart. Ti nem értitek, hogy ez a kettő nem kettő, hanem egy. Istenem, egyiktek sem érti! De hiszen nem is érthetitek: tibennetek nem egy. Csak én bennem, magamban. De eggyé kell lennie, hamarosan eggyé kell lennie az én drága népem szívében is, mert meghalunk, ha eggyé nem lesz...”

Sík Sándor István király egyserre uralkodója és apostola is népének, aki hisz a magyarság európai hivatásában, jövőjében. Egyserre rendet kívánó, szigorú úr, akit még ellenfelei is csodálnak, becsülnek — ugyanakkor alázatos, imádságos, irgalmas atya házanépének és minden magyarnak.

Az „utolsó óra” István királyt Szoboszlai Sándor, kiváló művész „élte” a közönség számára. Valóban: nem játszotta, hanem élővé, hitelessé tette, testközelbe hozta a nagy király alakját. Egyserre volt a halál kapujában álló fáradt, megtört ember, akinek hangja is fakó, el-elcsuklik már, s ugyanakkor megtörtségében is határozott politikus, hajthatatlan, megtevésthetetlen vezér, aki átlát minden cselekvésben, olvas a

másik ember lelkében, és abszolút tekintélyt követel magának; mert tudja, hogy hatalma Istentől van, az Ő akaratát közvetíti a sorsdöntő órákban. Mert sorsdöntő ez az „utolsó óra”: lesz-e alkalmas utódja, aki majd megtartja népét, országát magyarnak és kereszténynek, akiben valóban eggyé vált ez a kettő.

Tragédiájának lényege az, hogy sem Orseolo Péter, a velencés (aki a német császárhoz hajlik és gyűlöli a pogány magyart), sem pedig a másik rokon, Vazul (aki konok pogány és gyűlöli az idegent) nem látszik megoldásnak. Bármelyiket választja utódnak, véres testvérharc, iszonyú pusztulás lesz a következménye. Tehát nem a „döntésképtelenség” vagy éppen a téves döntés okozza István tragédiáját, hogy tudniillik Vazult elveti, pedig fiaiban fog továbbélni műve — mint ahogy ezt Nemeskürty István állítja a Petőfi Sándor Színház műsorfüzetében —, hanem az, hogy prófétai látással megéli országalapító művének emberi, átmeneti bukását. Mert nem ott ér véget Sík Sándor drámájában István király szerepe, ahol a veszprémi előadásban befejezték a darabot, amikor is István végső kétségei közt felkiált: „Mit akarsz velünk, Uram? Mit akarsz velünk?...” Sajnos ez a változat teljesen kihagyta a mű zárójelenetét, melyben István felismerve és elfogadva utolsó óráját, egyúttal elfogadja Isten akaratát is, és koronáját, hatalmi jelvényeit — országának jelképeként — Isten kezébe helyezi: „Most már nincs semmi más... Csak az Isten... Nincsen, aki szeresse őket! Nincsen, aki védje őket! Csak az Isten... Én a Te kezébe adom az országot. Ez az ország mától a Te országod. Meglátom, összetöred-e azt, ami a tied.”

A veszprémi *István király* — e hiányosság ellenére is — megtalálta az utat a közönség lelkéhez. Sőt talán nagyobb a hatása, a gondolatébresztő ereje, mint 50 évvel ezelőtt volt. Ebben nagy része volt a színészi formálásoknak is. Fazekas István *Péter hercege* a cselszövő, idegenbarát, kegyetlen, törtető zsarnokjelölt példája. Borbiczki Ferenc *Vazul*ja hatalmas erővel jeleníti meg a visszahúzó erők féligazságát — a szabadság és hagyomány jelszavával önzően visszaélő népvészért. *Gyöngy*, a felesége — Dobos Ildikó alakításában — válik izzó alakká, ahogy harcol férjéért, fiai jövőjéért, ugyanakkor érezteti István iránti tiszteletét, rajongását is. Mintegy ellentéte *Gizella királyné* Kakuts Ágnes formálásában. *Gyöngy* vérbő, indulatos magyar asszony, aki idegennek érzi magát a magyar királyi udvarban, és kolostorba vágyik, Koltai Helga *Ilonája* jól idézi Imre herceg emlékét, tisztaságát, emberi nagyságát. Kőmíves Sándor az „örög táltos” szerepében félelmetes erővel varázsolja elénk a pogány múlt és jelen rémségeit, veszedelmeit, ugyanakkor alakításával az ősi magyar népköltészet erejéről is tanúskodik.

Az egyszerű, statikus díszlet (Árva György munkája) a fehérvári királyi udvarházban játszódó események alkalmas színterének bizonyult. Mártha István kísérezője — a fényhatásokkal együtt — erőteljesen érzékeltette a keresztény—pogány ellentétet.

Sík Sándor művével nem csupán egy megújult színházat avattak Veszprémben, hanem újra felfedeztek egy igazi magyar drámát.

Borián Tibor

Film

A XX. Magyar Filmszemléről

Mint esztendőök óta szinte mindig, most is a dokumentumfilmek adták elsősorban az izgalmas és megrendítő látnivalókat a filmszemlén. (A dokumentum-műfaj előretörésével számolva hagyták el a szemle nevéből a „játék” jelzőt, beismerve ezáltal, hogy idehaza újabban nem a képzelet mozgóképes játékaival hódít a filmművészet, hanem valóságföltáró erejével, történelmi tisztázásra kész igyekezetével.) A doku-

mentumfilmek hatásával legfeljebb azok a játékfilmek kelhettek versenyre, amelyek a személyesen megélt történelmi emlékeket emelik át a művészet szférájába. A fikciónak csak a külsőségek, a játékkeretek megteremtésében hagynak helyet ezek az alkotások. Mondandójukban azonban ott dörömböl kíméletlenül a *non-fiction*, az átélő, a túlélő ember tanúsítványa: amit ezeken a filmkockákon lát a tisztelt publikum, mind meg-szenvedett valóság.

Téglásy Ferenc játékfilmje, a *Soba, sebol, senkinek* sajátos módon sokkal nagyobb sikere-

ket arat külföldön, mint idehaza. Nyugat-Németországban és Olaszországban a múlt év őszén nemzetközi fesztiváldíjakat kapott ez a kitelepített lélekrajzát szívbemarkoló és őszinte egyszerűséggel elbeszélő film. Idehaza meg alig-alig beszélnek róla. Díjakat nem nyert, mozikban elvéve játsszák, és ha mégis, a közönség egy része nem tud mit kezdeni vele. Hogyan is tudna, fölkészületlenül éri a többséget a negyvenedik évén túl elsőfilmesként debütáló forgatókönyvíró-rendező munkája. Nem esztétikai fölkészültség kell ehhez a filmhez. *Téglásy* Ferenc, a televíziózás stációt végigjárva, pontosan tudja, hogy a fontos mondandókat közérthető képsorokkal kell a közönség elé vinni. Egyenes vonalú filmmeséje, amelynek minden egyes képsorát klasszikus szabályok szerint szerkesztette meg, az *érrendésével* ejti zavarba az embereket. Nem kevesebbet bizonyít be ugyanis általa *Téglásy* Ferenc, mint azt, hogy a család erkölcsi széthullása, a tízparancsolatos morál értékvesztése ekkor, az ötvenes évek jogtörvényei során kezdődött el és vert tanyát, szinte kivédhetetlenül. Két erős és tisztességes ember — a rendező szülei, s egyben annak a középosztálynak a képviselői, akik hosszú-hosszú évtizedeken át áldozatos munkájukkal tartották fenn a modern, azaz polgárvá váló társadalmat — úgy vág neki, kénytelenségből persze a kitelepítésnek, hogy hiszi és vallja, a határtalan szerelem, a tisztesség és a munkabírást ez a megpróbáltatást is segít átvészelni nekik, emberül. Akár a világ-háborút. De nem segít. A félelmek és a megaláztatások, az embertelen körülmények szétrágják a szerelmet is, a tisztességet is, az emberséget is. Végérvényesen, de legalábbis nemzedékekre kiható erkölcsi és jellembeli roncsolásokat okozva. Az édesapa, aki öröklött és magától értetődő pater familias-i kötelességének tartja, hogy fiát egyenességre, kötelességtudatra és felebaráti segítőkészre nevelje, kénytelen arra biztatni elsőszülöttét, hogy soha, sehol, senkinek el ne mondja azt, amit otthonában hall, azaz: atyai parancsra ne legyen nyílt és egyenes a világgal szemben. Kötelességtudatból és felebaráti segítőkészségből pedig az édesapa is rosszul vizsgálja. A család, a társadalom tartópillére megdől, csoda-e, ha szétesik a világ?

Másfajta társadalmi és erkölcsi „tartópillérek” megdőltéről szól *Bereményi* Géza díjakkal is jutalmazott, pompás kiállítású filmje, az *Eldorádó*. Történelmileg és közgazdaságilag is igazolható annak a rétegnek is a tartópillér-volta, amelyikről a *Téglásy* Ferenczel nagyjából egyidős, ugyancsak személyes, gyermekkori

élményeiből, emlékeiből építkező író-rendező *Bereményi* Géza mesél: a kereskedőké. Azoké a szorgos és találekony kisembereké, akik saját kezűleg és „saját leleményűleg” összegyűjtött vagyonnal, arannyal vették meg a jogot e hazában az élethez, a polgárosult *modus vivendi*-hez, talán még a köztisztelethez is. Ámde ugyanakkor, amikor a dolgos és tanult középosztálybelieket hortobágyi viskókba költöztetik fegyveres kísérettel, a Teleki téri kereskedővilágban is fölborul a „rend”. Az arany helyett a kapcsolatoknak lesz értéke, vagy még azoknak sem, csak a fegyvereknek, a vérnek, az erőszaknak. Értéktelenné vált aranyával a markában, a megbolydult világot értetlenné merevült tekintettel utoljára körbepásztázva búcsúzik mindentől a kereskedő, a tökéletes tanácsstalanságot és értékbizonytalanságot hagyva örökölni unokájára. Látványos, lázas film az *Eldorádó*. Látszik rajta, író írta és író rendezte sokat próbált filmesek baráti segítségével. Aminthogy a *Soba, sehol, senkinek* című filmen is látszik, hogy rendező írta és rendező rendezte, konok magáramaradottsággal. A két, egymástól külsőségeiben teljesen különböző mű mégiscsak együtt és egyszerre fejezi ki pontosan a negyvenes évek megfellebbezhetetlen ítéletét gyermekkoruk, az ötvenes évek jövővetlen, felnőtt eszükkel és akaratukkal is helyrehozhatatlannak tűnő pusztításáról: az embertelenségek által széttört erkölcsről, amelyet összeilleszteni — úgy tűnik föl e filmekben — nem lehet már sohasem.

Voltaképpen ugyanezt a szomorú igazságot ismételtetik a filmszemlén bemutatott legfigyelemreméltóbb dokumentumfilmek is: az ötvenes évek erkölcsi pusztításainak máig ható, társadalmi méretű jövővetlenségeit. *Tölgyesi* Ágnes ifjú, és a hittel eladdig még soha nem találkozó rendezőnő elindul, hogy „érdekes” és „eredeti” vizsgafilmlet forgasson szeretetotthonokban élő, egykori apácaikról. És amint pereg a filmszalag, amint peregne az idős vallomástevők szavai, kiderül, hogy „eredeti” és „érdekes” vizsgafilm helyett (vagy mellett?) olyan munka születik, amely napjaink szociális nyomorúságait és kilátástalanságait is megmagyarázza. Elestettek életre szóló elhivatottsággal ápolni, szellemi és testi fogyatékosokat gondozni önmagát is föladva csak az képes, aki Istennek szenteli életét. Egy meggondolatlan, a valóságos igényekkel és lehetőségekkel mit sem törődő rendelet azonban föloszlatta azokat a női szerzetesrendeket, amelyek szegénységet, engedelmisséget és tisztaságot fogadva, Isten nevében az emberiiséget szolgálták. Föloszlatta, megbélyegezte,

meghurcolta. Jóvátételt a megélt szenvedésekért semelyik nem várt, nem is kapott. Derűs tekintettel néznek le az ...*evilágból*... című nyolcvanperces dokumentumfilm szereplői a nézőkre. Könny csak akkor borítja el a szemüket, ha el nem végezhetett munkájukra fordul a szó. Arra, amit más sem végzett el helyettük, az egész társadalom kárára.

Az eddig még föl nem tárt tények filmje az ...*evilágból*... Dokumentumértéke — minden elsőfilmes elnagyoltsága és gyakorlatlansága ellenére is el kell ismerni — óriási. Lesznek bizony hamarosan olyan nemzedékek (vagy tán már vannak is?), amelyek egyedül *Tölgyest* Ágnes filmjéből tanulják meg, mit jelentett Magyarországon 1948-ig ez a fogalom: apácarend. De dokumentumértékénél is fontosabbnak tartom a film kimondatlan, és éppen kimondatlanságukkal sürgető kérdéseit: ki végzi el helyettük, e szélnek eresztett szolgálórendek helyett azokat a közösségi tennivalókat, amelyekre a szegénységre, engedelmességre és erkölcsi tisztaságra nem fogott mai emberek a szükséges számban alkalmatlanok?

Az egyházi intézmények — iskolák és rendek — államosítása a kiindulópontja *Ember Judit Pócspetri* című háromszáztíz perces dokumentumfilmjének is. Témája azonban a megkínzott és megbélyegzett nép. Pócspetrin 1948-ban a falu plébánosának biztatására tiltakoztak a lakosok iskolájuk államosítása ellen. Az összegyűlt embereket megfélemezni akaró egyik rendőrnek elszült a fegyvere, és a rendőr holtan esett össze. A falut ettől kezdve „rendőrgyilkosnak” titulálták, lakóit megverték, megfélemlítették, a „fő bűnösöket” bíróság elé állították, súlyos ítéletekkel elítélték. Pócspetri viharos, hatalmas sajtókampánnyal kísért koncepció s pert „szolgáltatót” az országnak. Ember Judit, aki a közelmúlt történelmének jogtalanságait olyan rendíthetetlen következetességgel örökíti meg, nyomozza ki dokumentumfilmjeiben, dacolva tiltással, kegyvesztettséggel és félreértéssel, akár egy megszállott, tíz esztendeig készült rá, hogy Pócspetrin megörökítse az igazságot. Úgy, ahogyan a falu lakói elmondják. Lélekgyöttrő film lett a munkájából. Azt ábrázolja ugyanis a közvetlenül föltárt tények fölött, hogy miként lesz mártír a nép, noha nem akar mártír lenni. Gazdálkodó akar lenni, és őseitől örökölt erkölcsök és hitek továbbvivője. Azt ábrázolja, miként lesz a hatalom játékszere és eszköze a hatalmi törekvésektől érintetlen, ártatlan és naiv ember. Meg azt is ábrázolja ez a film, mennyivel nagyvonalúbb a megbocsátásban a nép, mint az első vonalakban hadakozó és tevékenykedő közéletiek. Nem ke-

res bűnbakokat, noha kereshetne. Nem panasolja föl tönkrement életét, noha fölpanaszolhatná. Nem rehabilitációt kér a nép, csak tisztességes életet, noha a Pócspetri-ügy az — sejlik föl a filmben —, amelynek révén a nép negyven éve fölsebzett becsületét begyógyíthatná a jog.

Gyarmathy Livia és Böszörményi Géza háromrészes dokumentumfilmjének, a *Recsk, 1950–53* címűnek az az „előnye” filmtársaival szemben, hogy azokat a gondos, tárgyilagos és fegyelmezett aprólékossággal bemutatott jogtalanságokat, embertelenségeket, amelyek a hírhedt megsemmisítő táborban megesetek, „égi katharzissal” tudja föloldani, elsimítani. Nem gyötrődik és nem szorong a néző az utolsó filmkocka után, nem úgy, mint *Ember Judit* filmjét megtekintve. Valami bevégeztetett, gondoljuk, sápadtan a figyelemmel kísért sok szörnyűség után. Sápadtan a múlttól, de nem reszkelve a jövőtől.

Egykori rabok és egykori fegyőrök vallomásai sorjáznak a filmen. (Az egykori rabokkal *Böszörményi Géza* beszélget, ki maga is végigszenvedte *Recsket*, az egykori fegyőrökkel pedig *Gyarmathy Livia*. Azzal a tapintatos kérlelhetlenséggel kérdez ő, amivel egyedül az asszonyok tudnak csak fölülkerekedni a rosszon. Az asszonyok, az élet és a jószág természetétől rendelt hordozói, őrizői.) Aki rab volt *Recsk*ben valaha, minden testi-lelki megnyomorodottsága után is csillogó szemű, emelkedett szellemű személyiségként éli az életét. Aki fegyőr volt, megtört tekintetű, szétesett egyéniségű szerencsétlen. Az evilági igazságszolgáltatásnál többre képes, és amannál — lám — gyorsabban is működő másik igazságszolgáltatás jelenvalóságát bizonyítja a *Recsk-film*, noha Istenről csak egyvalaki szól a többórás műben, a recski megpróbáltatásai idején Istenhez „esztergályozódó”, egykori huszártiszt. Nem más dimenziókban, nem is paragrafusok között keresendők tehát a becsületes és a becstelen tettekre a válaszok, a jutalmak és bűnhődések, hanem kinek-kinek a saját sorában — szűri le a legfőbb tanulságát a néző *Gyarmathy Livia és Böszörményi Géza* művének. És ez a látványosan közzétett, szóltan határozottsággal hirdetett filmes tanulság alighanem még a történelmi „sötét foltok” föltárásánál is nagyobb tette a mai magyar filmművészetnek. A belső igazságszolgáltatás elkerülhetetlen-ségének művészi kinyilvánítása és elfogadtatása jelenti ugyanis az egyetlen garanciát pillanatnyilag arra, hogy pócspetrik és recskék ne ismétlődessenek meg mifelénk soha már.

Lőcsei Gabriella

Az Új Zenei Stúdió hangversenyei

A Zeneakadémia Kistermében 1988 tavaszán Morton Feldman Két művét mutatták be az Új Zenei Stúdió hangversenysorozatának nyitókoncertjén. Ez az amerikai zeneszerző a John Cage köré csoportosuló komponisták közé tartozott (1926–1987), nálunk soha egyetlen műve nem hangzott el nyilvánosság előtt.

Az első darab (Why patterns?) fuvalára, harangjátéokra és zongorára *íródott*, s a véletlen nem játszik szerepet a mű egyetlen mozzanatában sem. A darab motívumok, figurációk, „pat-ternek” sora. Közülük egy kromatikus figuráció a darab legvégére kiteljesedik egy kétvonalas gesztől a kis asz-ig tartó folyamatos, félhanglépéses vonalban. Ebben a tér- és időbeli terjedelmében — másfél perc az addig eltelt harminccal szemben, tele zenetörténeti tudattartalmakkal, a barokk nagy lefele lépő kromatikus témáitól egészen akár a reihe-ig — arra példa, hogyan válik több összefűzött hang szimbólummá: már nem önmagát jelenti, hanem affektust, vagy egy esemény, vagy gondolat hangokban megfogalmazható asszociációs körét.

Feltűnő és izgató ez a váltás, hisz a dallam-kiteljesedéssel egyidejűleg az addig metrikailag egymástól független szólások most hirtelen azonos metrikai rendbe szerveződnek. A hangok már együtt mozognak, külső pont felé, az előre irányában. Harminc percig önmaguk alanyai és tárgyai voltak, de az utolsó egy percre a tárgy külsővé vált.

A darab egyébként szelíd, finom, köszönhetően az ütőhangszer és a zongora felső, „csillogó” regiszterének, a fuvala hangszínének, valamint a középhalk alapidinamikának. A mű légköre talán Debussy és Maeterlinck Pelleas és Melisande-jával rokonítható.

Aki észrevette, hogy a harangjáték fémlapjai visszatükrözték a lámpák fényét a pódium fölötti hangterelő falra, nézte, hogyan takarja el időközönként a fénycsíkokat egy emberformájú árnyék, az a révületnek magas fokára juthatott el.

Az esten elhangzott második darab, a Rothko Cahpel, inkább képzőművészeti gondolat terméke, mint zenei. Ezt keletkezési körülményei részben magyarázzák: a mű Mark Rothko amerikai festő által — bármely felekezethez tartozó

hívők magányos meditációja vagy közösségi szertartása számára létrehozott — építmény belső terében való megszólaltatására készült. A tér nyolcszögletű, a falakat Rothko-festmények borítják. A tér bejárása, a benne való tartózkodás, a festmények tematikája zenei kollázst eredményezett, szigorú teoretikus megfontolásokon innen és túl.

Előadóművészi szempontból feltűnő volt, milyen magától értetődő természetességgel vett részt a Tomkons Énekegyüttes a darab tolmácsolásában: sem szektás gőg, sem kelletlenség. A kórus zenélt, ezen az estén azt sem titkolva, hogy művészetének *techné*-je is van. A tagok kezében levő hangvilla nagy szerepet játszott abban, hogy a kórus alig elmozduló hangokból álló függőnye létre-szövődjön, melyre aztán a brácsa és a szólóének nyugodt hangindái ráhímeződhetnek.

Az Új Zenei Stúdió második bérleti hangversenyén (1988. márc. 6) egyetlenegy „civil” ült a nézőtéren. Szorongó fiatalember volt, vastag szemüvege mögül reménykedve pillantott szét: ki magyarázza el, mit hall? Mivel mellettem ült, a feladatot nyilván rám osztották ki, ám én kitértem előle. Kicsit azért csevegtünk egymással (a szünetben), rólam kiderült, „szakember” vagyok. Ijedten és irigykedve nézett rám, mire gyorsan biztosítottam afelől, hogy ezt egyáltalán nem érzem előnyösnek.

A legtöbb tapsot egy Jeney-darab kapta (Herakleitosz-értelmezés). Mint szépen hangzó tárgyat szívesen szemléltem, de túlságos kiszámíthatóságától — megszólaló dallam, mint figyelemfelkeltő jel, majd ennek permutációi több szólamban szétszórva — kicsit idegenkedtem. Igaz, a zene kombinatorika is, de ha csak az volna, akkor a világ összes nagy zenekultúrájában azonos zenét játszanának, amiképpen kétszer kettő mindenütt négy. A darab szeretettel és mester-gonddal kivitelezett előkészületnek tűnt föl, mely valami összefoglaló műhöz mutatja az utat.

Nagyon tetszett Serei Zsolt Huszonegy dalamtöredék című alkotása. A csellókon hallható non-finito-motívumok Bartók vonószókegének gesztusaira emlékeztettek. A mű egésze sötét tónusú, zaklatott, a hangok az alsó hallhatósági küszöb közeléből nem mozdulnak el. Lehetséges asszociáció: valami Melegnek, Jónak szubjektumában és a külső világban lezajló harc pokolbeli, csuszamos-zsíros tonnányi alakokkal.

A koncert végén ismeretlen zenehallgató társamnak azt találtam mondani: hallgatni kell ezeket a zenéket, a többi jön magától. Nem győztem meg. Bizalmatlanul nézett rám, és búcsú nélkül elment.

Büki Máttyás

Kulturális jegyzetek

... *világból*... a címe Tölgyesi Ágnes megrendítő filmjének, s hasonló címmel jelent meg Kulics Ágnessel közösen írt dokumentum-könyve. Sokat sejtetnek ezek a három pontok. Akik vallanak önmagukról, tudják, hiszik, hogy jöttek valahonnan, s itt, e világon még nem fejeződik be a pályájuk, annak természetes folytatása lesz egy másik világrendben.

Talán ez a tudat teszi őket oly nyugodttá, biztonságossá. Ez tölti el szívüket megbocsájtással, szeretettel, olyan erényekkel, melyekre nagy szükségünk volna manapság. De bennük az a rokonszenves és természetes, hogy nem hivalkodnak jószágukkal. Egyszerűen jók.

Gyönyörű közhelyként görgetjük mostanában: történelmi igazságtalanságok történtek. Pedig ami velük történt, nem igazságtalanság volt, hanem *bűn*. Megsemmisítették az egzisztenciájukat, összetartották őket, kivették abból az otthonból, amelyben szeretetközösséget alkothattak. Volt, aki végképp elment, az élet más területein próbálkozott. De ők megmaradtak. S a könyörtelenül múló évek megtanították valamennyiüket: ha nem gyógyíthatnak, mosolyukkal, humorukkal segítenek a rászorulóknak. Ha nem oszthatják meg ételüket és italukat a szegényekkel — hisz ők is azok, de mennyire azok! —, imádkoznak értük. Mert vannak olyan vagyontárgyaik, melyeket nem lehetett tőlük elvenni: az imádság, a megértés és a szeretet.

...világban... élnek, s lassacskán készülődnek a nagy útra.

De nem lenne szüksége rájuk a nagy utazás előtt ennek a világnak...?

...

Kell nekünk egyáltalán *Dante*? Hetven évvel ezelőtt balgaság lett volna feltenni ezt a kérdést. Babitsnak kellett, s kellett mindenkinek, aki hitte, vallotta, hogy a kultúrának múltja van, amely kisugárzik a jelenbe, ideálokat ad, eszményekre nevel. De manapság...?

Bán Imre, a tudós debreceni professzor nem sokat bajlódik e kérdéssel. *Dante-tanulmányokat* ír, abban a szilárd meggyőződésben, hogy századunknak nagyon nagy szüksége van egységes világképre, mert amikor minden széttrögni látszik, éppen akkor villan meg valahol egy pillanatra a remény.

Talán az a világ, melyet e páratlanul nagy költő ábrázol, őrzi még a remény elvét. A rend sugallatát. Azt a tudatot, hogy életünk körei végül egy értelmesebb és szebb perspektíva felé terjeszkednek.

Pontos, kérlelhetetlen, szigorú tények sorakoznak a tanulmánykötetben. Egy igazi, elkötelezett, nagy tudós üzenetét olvassuk, aki nem hisz az igazolhatatlan feltételezésekben, aki megtanulta, hogy csak a tényeket lehet értelmezni, csak az élet által szavotolt szavaknak van igazságfedezete.

„Így én is, amint visszatérek egyre / anyaföldemre — ama drága Hídra, / melyen át percem az Örököt éri, / amelyből jöttem —: az otthoni hegyre: / úgy térek vissza, *Dante*, tájaidra.” — írta Babits 1921-ben.

Mindnyájan e hídon járunk. S *Dante* is kell, hogy célhoz érjünk.

...

De útközben gyakran eltévedünk. S ilyenkor csüggedten figyeljük a csalóka jeleket, s egyre erősebb bennünk a meggyőződés: nincs értelme felkelni, újra járni, a vágyott célt soha nem érhetjük el, mert szemközt az elmúlással hiába reménykedünk valami maradandóban.

Ki vitatná, hogy e század szörnyű botrányai és vétkei után nem is jogtalanság, ésszerűtlenség ilyesmire gondolnia az embernek. Kivált, ha olyan nagy gondolkodók is hasonló alapérzést sugallnak, amilyen Martin Heidegger volt, s ha olyan írók vallanak a lét kieltelenségéről, reménytelenségéről, mint Sartre vagy Camus.

Mert rájuk is gondolhat az olvasó, amikor a *Prédikátor könyvét* lapozgatja. Ezt az analógiát sugallja Szigeti Miklós és Baternay Ágota e könyv magyarázatára írt munkájának címe: *Minden biábválóság?*

Ez a prédikátor azonban szerencsére nem nyugodott bele a rossz jelenvalóságának tényébe. Újra meg újra, makacsul és dühödten feltette a kérdést: „Ki ismeri a dolgok magyarázatát?” S aztán csüggedten ismeri be, mégha bölcs is az ember, bizony hiába próbálkozik.

Mégis van remény. „Menj, edd örömben kenyered, és idd jó szívvel borodat, mert már tetszettek Istennek cselekedeteid.”

Milyen szívesen cselekszünk olyat, ami a másik embernek tetszik! És milyen nehéz olyat tenni, ami Isten tetszését is elnyeri! Pedig csak akkor esik jól a falat, ha jól fáradoztunk, ha hiteles életet élünk.

„Mindazt, amit kezded talál, hogy megtegye, míg erőd van, tedd meg!”

A huszadik század végén e gondolatnak egy másik megközelítése is érvényes: „Ne a száddal tedd meg, amit a kezdeddel tehetsz...”

...

Annak idején nagy volt a haddelhadd Mécs László körül. Lelkes méltatói és dühödt bírálói épp hogy egymásnak nem estek. Egyikük nem minden malícia nélkül azt írta: Mécs László ugyan nem túlságosan jó költő, de ő írta le a magyar irodalom legszebb sorát: „Vadócba rózsát oltok, hogy szebb legyen a Föld.” Ezt a sort aránylag fiatalon írta Mécs, s aki ilyen sort ír le, nem lehet rossz költő.

Erre a régi vitára gondoltam, miközben Kopány Zsolt *Költői színjáték* című kötetét olvastam. Több mint tehetség, költő. Nem egyetlen sorát idézném bizonyossággal, hanem „Jézus levele Veronikához a XX. század végén” című versének befejező két versszakát:

*Meglásd, e századvég majd fölmagasztal,
s vesszőznek engem újból — koronást.
Találkozom Simon nevű paraszttal,*

*s a Golgotára indulunk, ha mást
nem szánt Pilátus. Messze még a bajnal,
s körül már keselyű-fészkekrakás.*

Aki így tud hagyományos és modern lenni, az megérheti a beérkezés örömét.

...

Még egy vers. Ezt beérkezett költő, sőt, igen jelentős lírikus, Rákos Sándor írta most megjelent *Szólítások* című kötetében. Róla sokszor elmondták, a hiány költője, s valóban kevesen szólaltatták meg hozzá hasonló kétségbeeséssel a szeretetlenséget, meg nem értés fájdalmát. Folyvást álarcok mögé rejtőzik, alakváltozatokat keres, hátba...

A vers címe: *Isten nélkül.*

ha nincs isten
magunknak játszunk
vagy nézőknek
akik játszó is

bizonytalan
létezésünket
ellensúlytal
bizonygatnánk

fékezhetetlen
libikóka
lenyűgözöttek

valahányan
egymás rabjai
isten nélkül

Bizony, üres az élet játéka Isten nélkül. Ilyen életállapotban érvényes csak igazán a költő fájdalmas figyelmeztetése: „reszkess az idő torkába zuhanni”.

Ahogy öregszünk, gyakran látni véljük a fenyegető torkot. Érdemes hát kiszabadulni egymás rabságából és egy másik Urat keresni, aki szeretni is tud, s akiről biztosan tudjuk, hogy maga a szeretet.

...

Posztmodern perspektívák címmel olvasható érdekes jegyzet a Mérlegben. Mostanában a csapból is a posztmodern folyik, a kételkedés, bizonytalanság és az önazonosságtudat hiánya felhőzi a kultúrát.

A megszámlálhatatlan félinformáció, a lelkesült elemzések között furcsa, de igaz ellentétet képvisel. W. Lowe teológus professzor. Ennek a viharosan hódító gondolkodásnak három szakaszt különbözteti meg, s kártékony nyomait részletesen elemzi a modern teológiában is. „Annak a teológiának — idézi a Mérleg Lowe írásának leglényegesebb gondolatát —, amely valóban le akarja vonni a modernség posztmodern kritikájának tanulságait, vissza kell nyúlnia az európai kultúra bibliai, zsidó alapjaihoz (szemben a görög hagyományokkal): tudatosítania kell, hogy az élet nem önbirtoklás, hanem adomány; hogy a végső beteljesülést nem a lélek halhatatlanságától, hanem a feltámadástól remélhetjük; s hogy az életet csak akkor nyerjük el, ha készek vagyunk elveszíteni.”

Kemény beszéd, de érdemes odafigyelni igazságára.

...

Händel Vízzenőjét játssza a Liszt Ferenc Kamarazenekar.

El sem hiszi az ember, hogy volt olyan idő, amikor nem popzenét hallgattak fülhallgatóval a járműveken, hanem lefelé hajózva a Themzén Händelt.

Händel maga indulatos ember volt, de a zenéje örök érvényű, mert békét ad a léleknek.

Vajha újra felvirradna ezeknek a klasszikusoknak! Bár megtanulná korunk művészte, hogy nem feltétlenül sokkolnia kell, néha rászánhatná magát másfajta életértékek kifejezésére is.

Vagy ilyen a korrall adekvát nyelv?

Szomorú kor, amely csak a harsány beszédet érti. Nincs füle a hallásra.

Rónay László

RÉSUMÉ

Ce numéro ouvre par une étude de Roger Schutz. László Dobszay analyse la situation et les tâches de l'Eglise catholique hongroise. Par la suite nous publions une composition sur les psaumes avec les études suivantes: univers iconographique des psaumes (Balázs Barsi), approche christologique des psaumes (Gáspár Ladocsi), traductions hongroises modernes des psaumes (Balázs Déri), traductions des psaumes de Czesław Miłosz, la vie et les psaumes de Quirinus Kuhlmann (László Márton), la „conversion” de Paul Claudel (Ferenc Szabó). Egalement sur Claudel Judit Maár entretient avec Gérard Antoine. Tibor Tüskés se penche sur le langage de l'écrivain János Kodolányi, puis vous lirez des feuilles de journal intime sur le thème de la conversion de János Kodolányi, présenté par Gellért Belon. Dans „Méditation d'aujourd'hui” nous publions l'essai de Béla Pomogáts, intitulé: „L'Europe la quatrième”. La Table ronde de Vigilia présente les thèmes de la science et de la religion; un physicien, un médecin, un astronaute, un historien de la littérature participent à la discussion. Les belles lettres sont représentées par un récit de István Kalász et par des poèmes de Zsuzsa Albert et de György Czigány.

INHALT

Die Nummer wird von einem Schreiben von Roger Schutz eingeleitet. László Dobszay analysiert die Lage und die Aufgaben der ungarischen katholischen Kirche. In einer Zusammenstellung über die Psalmen untersucht Balázs Barsi die Bild-Welt der Psalmen; Gáspár Ladocsi schreibt über die christologische Lesensart der Psalmen. Balázs Déri untersucht die heutigen ungarischen Psalm-Übersetzungen, László Márton schreibt über Leben und Psalmen des Quirinus Kuhlmann. Ferenc Szabó schreibt über die „Bekehrung” von Paul Claudel. Über Claudel spricht Judit Maár mit Gérard Antoine. Tibor Tüskés analysiert den literarischen Sprachgebrauch des János Kodolányi, wonach wir die Tagebuch-Aufzeichnungen von Gellért Belon über die Konversion des János Kodolányi publizieren. Als „Heutige Meditation” dient ein Beitrag von Béla Pomogáts, betitelt: Viertes Europa. Das Thema eines Tafelrund-Gesprächs der Vigilia war Wissenschaft und Religion; Teilnehmer waren je ein Physiker, ein Arzt, ein Raumforscher und ein Literaturhistoriker. Im Literaturteil eine Erzählung von István Kalász und Gedichte von Zsuzsa Albert und György Czigány.

CONTENTS

The introductory writing of this number is by Roger Schutz. László Dobszay analyses the position and tasks of the Hungarian Catholic Church. In our arrangement, Balázs Barsi examines the imagery of the Psalms, Gáspár Ladocsi describes the christological way of reading the Psalms, Balázs Déri examines the Hungarian translations of the Psalms, Czesław Miłosz writes about his own translations and László Márton about the life of Quirinius Kuhlmann and his Psalm translations. — Ferenc Szabó tells about the „conversion” of Paul Claudel. Judit Maár talks about Claudel with Gérard Antoine. Tibor Tüskés analyses the style of János Kodolányi, a Hungarian writer. We also publish the diary notes of Gellért Belon on the conversion of János Kodolányi. Our Meditation, this time, is a writing by Béla Pomogáts with the title: The Fourth Europe. The subject of Vigilia's round-table conversation is science and religion, at which a physicist, a doctor, a space-scientist and a literary historian take part. In our literary column, we publish a short-story by István Kalász and poems by Zsuzsa Albert and György Czigány.

Szent Ágoston zsoltárt magyaráz

(Részlet a 113. zsoltárról mondott Enarratióból)

Amikor ezt a zsoltárt halljátok, ne gondoljátok, hogy régmúlt dolgokat beszél el, hanem inkább a jövődöt mondja előre. Hiszen azok a csodák, amelyek a zsidó néppel történtek, jelei voltak a jövődőknek.

IZRAEL KIJÖVÉN EGYIPTOMBÓL, JÁKOB HÁZA A BARBÁR NÉP KÖZÜL. Ha erős szívvel megőrizzük azt a kegyelmet, amit megkaptunk, mi vagyunk Izrael, Ábrahám ivadécai. Ábrahám ugyanis, aki ígéretet kapott arra, hogy sok nép atyjává lesz, nemcsak a testi körülmetélés jegyét viselő nép atya lett. Nyíltan megmondatott neki: „Tebenned nyer áldást a föld minden népe.” Tehát egyetlen keresztény se gondolja, hogy idegen számára az Izrael név. Azokkal együtt ugyanis, akik a zsidók közül hívők lettek, elsősorban az apostolokkal együtt, a Szepletűző révén egyetlen közösséget alkotunk. A keresztény nép tehát Izrael, Jákob háza. Az „Egyiptom” szó pedig csapást, elnyomást, elnyomót jelent. Ezért gyakran szerepel ennek a világnak jelképeként, melytől lélekben el kell szakadnunk, „nehogy egy igát húzzunk a hitetlenekkel”. Mindenki csak úgy lehet a mennyei Jeruzsálem polgárává, ha lemond erről a világról. Ugyanúgy, ahogy a zsidóknak el kellett hagyniuk Egyiptomot, hogy elindulhassanak az Ígéret földjére. De ők csak akkor indulhattak el, amikor Isten megszabadította őket; ugyanígy a világtól is csak az fordulhat el, akit Isten irgalma megsegít. Ami akkor előképként egyszer megtörtént, most az egyház minden egyes gyermekében újra lejátszódik. Ismerjétek fel, hogy ti, akik ellene mondtatok ennek a világnak, már kijöttetek Egyiptomból; ti, akik elhagytátok a pogányok káromkodásait, kijöttetek a barbár nép közül. Barbár ugyanis az a nyelv, amely nem tudja dicsérni az Istent, de nem barbár a tiétek, akik az alleluját éneklitek.

LŐNJÚDEA AZ Ő SZENTÉLYE, IZRAEL AZ Ő BIRODALMA. „Nem az a zsidó, aki látszat szerint az, hanem aki bensejében az, és szíve nem betű szerint, hanem lélek szerint körülmetélt.” (Róm 2, 28) Kérdezzétek meg szíveteket: ha körülmetélte a hit és megtisztította a bánat, akkor bennetek lőn Júdea az Úr szentélye és Izrael az ő birodalma. Hiszen hatalmat adott nektek arra, hogy Isten gyermekeivé legyetek.